

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА IV

Редакційна колегія: **А.Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С.В. Руденко**, канд. філос. наук (відповідальний секретар); **І.С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **В.Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **А.М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А.О. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М.Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **П.П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 29 березня 2010 року)*

Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – Ч. IV. – 131 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Секція

"ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

І.А. Алексюк, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
ihorra@yahoo.com

ІНТЕНЦІЙНА СЕМАНТИКА І ПРОБЛЕМА НЕПРОМОВЛЕНИХ РЕЧЕНЬ

Інтенційна семантика наполягає: знати значення речення – значить знати намір(и), із яким це речення промовлялось. Однак, як бути із непромовленими реченнями? Видається, що останні виявлятимуть спротив головній тезі інтенційної семантики [Platts M. *Ways of Meaning. An Introduction to a Philosophy of Language* 2d ed. – Cambridge, Massachusetts; London, England: A Bradford Book, The MIT Press, 1997. – P. 86-94].

Більшість осмислених речень природної мови ніколи і ніким не будуть промовленими. Отже, ніхто ніколи не промовлятиме їх із намірами, не матиме на увазі щось під ними. Тому, навряд чи можна встановити значення таких речень за допомогою того, що мовці зазвичай мають на увазі під ними. Можна захищати програму інтенційної семантики, звертаючись до гіпотетичних інтенцій, до того, що мовці могли б мати на увазі під непромовленими реченнями, якби такі промовляли їх. Такий крок спричинить з'яву дилеми: згода/незгода із наявністю обмежувача кола гіпотетичних інтенцій для випадків непромовлених речень. Запечерення існування чинників, що обмежують гіпотетичні інтенції призведе до висновку: непромовлені речення означатимуть усе і, отже, нічого. Значення таких речень залишатимуться невстановленими. Якщо ж погодимось із наявністю обмежувача гіпотетичних намірів у випадках непромовлених речень, то єдиним керівництвом щодо їх (намірів) встановлення буде наше попереднє (стосовно намірів) знання значень (непромовлених) речень.

Захист від зазначених складнощів може покладатись на пріоритети порядку філософського аналізу: поняття значення мовця є аналітично (а не епістемічно) первинним стосовно поняття значення речення. Якщо поняття *X* є аналітично первинним стосовно поняття *Y*, то *Y* можна аналізувати або роз'яснювати в термінах *X*, в той час коли аналіз або роз'яснення поняття *X* не потребує звернення до *Y*. Якщо поняття *X* є епістемологічно первинним стосовно поняття *Y*, тоді можна дізнатись щось про *X* без необхідності звернення до знання про *Y*, в той час коли зворотнє не є вірним. Така заява не зобов'язує до твердження про можливість знання намірів мовця без звернення до фактів значення речення. Більше того, можна покладатись на різну інтерпретацію власне методу концептуального аналізу: сильну або редуктивну (reductive) інтерпретацію і її послаблену версію – взаємний (reciprocal) аналіз [Avramides A. *Meaning and Mind: An Examination of a Gricean Account of Meaning*. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1989. – P. 19-24]. Якщо головним

призначенням аналізу є прояснення і розуміння понять і якщо аналіз представляють у вигляді біумовного твердження (ліва сторона якого представлено аналізованими поняттями, а права – низкою необхідних і достатніх для аналізованого поняття умов), тоді варто ставити питання щодо наявності асиметрії/симетрії між поняттями, що згадуються з обох сторін біумовного твердження. Йдеться про розрізнення між "аналізом із переходом на новий рівень" ("new-level analysis") і "аналізом того ж рівня" ("same-level analysis"). Перший аналіз продукує ясність (прояснює поняття), виявляючи більш фундаментальні поняття, що можуть замінити аналізоване поняття. У цьому випадку маємо справу із редуктивним аналізом. Другий аналіз продукує ясність завдяки розпізнанню місця, яке займає певне поняття у системі взаємопов'язаних понять. У цьому випадку наявний взаємний аналіз, який відкриває взаємозалежність правосторонніх і лівостороннього понять, не наголошуючи на їх більшій чи меншій фундаментальності. Тлумачення аналізу, ЩО ПРОПО-НУЄ ІНТЕНЦІЙНА СЕМАНТИКА, як взаємного здається звільняє його від зауважень, що виникають у випадку тлумачення його як редуктивного. Зокрема, блокуються звинувачення у наявності колового пояснення понять значення і психологічних станів мовців з огляду на наявність не стільки аналізу власне поняття значення, скільки аналізу взаємозв'язку між значенням і психологічними станами. Водночас, відкриття кола у поясненнях не примушує до відмови від аналізу як засобу досліджень, а вимагає лише уточнень його інтерпретації. Йдеться про непрямий підхід до проблеми значення, коли залучають не концептуальний аналіз, а ставлять питання щодо того, якою повинна бути теорія значення. Наявність такої теорії дозволить стверджувати, що значення – це те, про що його теорія говорить. Відмова, або принаймні сумніви, від самої можливості аналізу на користь побудови теорій спирається на очевидну слабкість редуктивної версії аналізу, коли неясно де (і чи взагалі) можна буде зупинитись.

*М.М. Андрущакевич, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
mary_a@gala.net*

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Мистецтво красномовства – одне з найпоширеніших та найпотрібніших мистецтв у всі часи, починаючи від античності. Але лише небагатьом вдалося досягти значних успіхів у цьому занятті.

Для того, щоб стати вправним оратором потрібно мати не тільки вроджені здібності, але й знати певні методики, за допомогою яких можна утримати увагу аудиторії, зацікавити її та схилити на свій бік. Цей фактор є важливим не лише у промовах перед великою кількістю слухачів, а й просто у повсякденному спілкуванні: проведенні ділових переговорів, вирішенні спірних питань та таке інше. Такими якостями необхідно володіти політикам, юристам, викладачам, теле- і радіоведучим та представникам будь-яких професій,

пов'язаних із спілкуванням з широкою аудиторією. Тобто, слід не лише добре володіти інформацією та мовленнєвими засобами, а й уміти користуватися мовою нашого тіла.

Навіть не зважаючи на те, про що каже людина, її співрозмовник на рівні підсвідомості звертає увагу на жести, міміку, інтонацію, темп виголошення, тобто на невербальні характеристики. Невербальні засоби допомагають нам краще розуміти співрозмовника та більш повно виражати свої почуття. За допомогою них ми можемо краще зрозуміти, коли наш співрозмовник відвертий з нами, а коли ні, коли він намагається приховати свої емоції від нас, коли варто заводити розмову на певну тему і коли не варто. Людина, яка володіє мовою свого тіла може краще порозумітися з людьми та справити гарне враження. Часто саме такі характеристики визначають наше відношення до людини. Проте оволодіти такими навиками доволі складно. З приводу цього Цицерон зазначав: "Але є люди, в яких або мова така незв'язна, або голос настільки фальшивий, або вираз обличчя й рухи тіла настільки недолугі і грубі, що ніякі здібності і знання не допоможуть їм потрапити в число ораторів. Однак і ті, кого природа наділила цими перевагами в меншій мірі, все-таки можуть навчитися володіти своїми силами вміло, помірно і гарно – доречно" [Цицерон М.Т. Три трактати про ораторське мистецтво. – Кн. I // http://www.orator.biz/?full=1&s=38&d_id=164].

Те, як саме оратор виголошує свою промову, є визначальною рисою нашого ставлення до неї. Адже якщо оратор не зміг завоювати довіру аудиторії в перші хвилини своєї промови (або спілкування із співбесідником), то можна майже з упевненістю сказати, що його виступ приречений на провал. Як приклад можна навести деяких політиків. Діяч, який вміє захопити аудиторію, навіть якщо його промова не матиме під собою певного фактологічного підґрунтя, досягне значно більшого успіху ніж той, хто, володіючи важливою інформацією, не має дару красномовства. Аристотель писав: "Справедливо орудувати зброєю фактів, так, щоб все, що знаходиться поза області доказів, ставало зайвим. Однак стиль виявляється досить важливим внаслідок моральної зіпсованості слухача. При будь-якому навчанні стиль необхідно має деяке невелике значення, тому що для з'ясування чого-небудь є різниця в тому, висловитися так чи інакше" [Аристотель. Риторика. – Кн. III // <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>]. Отож ми бачимо, що для будь-якого слухача необхідно не просто сприймати набір сухих фактів, а ще й наче бачити, які емоції доповідь викликає у самого промовця. Важливу роль тут грають також жести та міміка. Як людина посміхається, в якому положенні знаходяться її руки, чи дивиться вона в очі співрозмовнику або в аудиторію, які емоції виражені у неї на обличчі – це все дає нам певну інформацію. Одні і ті ж самі жести в різних культурних середовищах можуть мати зовсім різні значення, що обумовлює складність спілкування між представниками різних культур. Часто жести підсилюють сприйняття нами вербальної інформації, але іноді вони і суперечать тому, що ми говоримо. Більш темпераментні люди мають посилену жестикуляцію, а люди з спокійним темпераментом жестикулюють менше. Проте це не завжди являється визначальним факто-

ром. Якщо людина, наприклад, багато розмахує руками, то це скоріше викличе агресію у співрозмовника, аніж прихильність.

Міміка – це та частина невербальних засобів комунікації, яку нам найскладніше контролювати, але, тим не менш, вона є найбільш показовою. Особливо визначальною міміка є при особистісному спілкуванні або під час суперечки, коли людина невідгодована заздалегідь та здебільшого відверто реагує на певні ситуації. Перша реакція людини – погляд, усмішка, гнів – можуть видати справжнє ставлення її до певних обставин, навіть якщо потім вона висловлює іншу позицію.

Про це писав ще Цицерон у своєму "Ораторі": "Адже проголошення є наче красномовство тіла і складається з голосу і рухів. Важко навіть передати, наскільки важливо, чи добре оратор користується цими засобами. Рухами він буде володіти так, щоб у них не було нічого зайвого. Триматися він буде прямо і струнко, ходити – зрідка і небагато, виступати вперед – з помірністю і теж нечасто, жодної розслабленості ший, ніякої гри пальцями, – він не буде навіть відбивати ритм сугубо; зате, володіючи всім своїм тілом, він може нахилитися, як личить чоловікові, простягати руки в напружених місцях і опускати їх у спокійних. А яку гідність, яку привабливість зобразить його обличчя, яке вираженістю поступається тільки голосу! При цьому потрібно уникати будь-якої надмірності, всякого кривляння, але зате майстерно володіти поглядом. Бо як обличчя є зображення душі, так очі – її вираження. А наскільки їм бути веселими або сумними, покажуть самі предмети, про які буде йти мова" [Цицерон М. Т. Оратор // <http://ancientrome.ru/antlit/cicero/tractates/orator.htm>].

Отже, можна зробити висновок, що невербальне спілкування є одним з вирішальних факторів успішного спілкування та гарних взаємовідносин між людьми. Мистецтво красномовства не може існувати без уміння орудувати невербальними засобами. Успішним у своїй справі буде лише той оратор, який комплексно використовує вербальні та невербальні методи комунікації.

Л.С. Бондажевська, студ. КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ТЕОРІЯ ПОМИЛОК У АРИСТОТЕЛЯ

В античній філософії значну увагу приділяли проблемам обґрунтування власної точки зору та аналізу можливої критики аргументації. Значною мірою інтерес до проблем риторики та теорії аргументації можна пояснити тим, що більшість суспільно важливих рішень приймалися після публічного їх обговорення. Досить часто вирішення спірних питань залежало від ораторських здібностей опонентів.

Саме в античній філософії ми можемо знайти багато порад та прикладів щодо ведення суперечки та обґрунтування власної точки зору. Причому існували досить чіткі рекомендації з приводу аргументації. В античному суспільстві існувала потреба в створенні системи захисту власної точки зору, адже існувала

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

досить потужна школа софістики, метою якої було навчання людей прийомам введення співрозмовника в оману. У процесі обговорення проблеми софісти свідомо порушували певні логічні правила задля перемоги в суперечці.

У відповідь на діяльність софістів була створена праця Арістотеля "О софистических опровержениях", в якій було описано більшість прийомів, які використовували софісти. Більш того, автор запропонував способи протидії софістичним хитрощам.

Арістотель розрізняв справжні умовиводи та ті, які лише здаються справжніми. Через власну недосвідченість людина сприймала софістичні та еристичні обґрунтування як істинні. Порушення певних логічних правил софістами при аргументації було навмисним. Помилки, які виникали при порушенні правил логіки, за умови їх використання софістами, скоріше варто називати прийомами впливу на співрозмовника. Знаючи людина мала вміти не лише висловити власну думку, але й вислухавши критику софістів показати її хибність. Адже спростування софістів були не справжніми, а позірними. У праці "Про софістичні спростування" автор виокремлює два види софістичних спростувань:

- ✓ ті спростування, що спираються на мовні вирази;
- ✓ ті спростування, які не спираються на мовні вирази.

Спростування, що спираються на мовні вирази можна порівняти з сучасними прийомами мовного впливу. Цей тип спростувань більшою мірою спирається на використання вигідних значень мовних виразів. Цей тип спростувань виникає за Арістотелем тому, що у розмові ми не маємо змоги щоразу демонструвати ті предмети, з приводу яких говоримо, тому вимушені використовувати поняття та імена. Проблеми виникають тоді, коли значення імені чи поняття не відповідає предмету. Адже ми маємо безліч предметів, і обмежену кількість знаків, якими можемо їх позначити.

Арістотель виокремлює шість способів створення позірного спростування з допомогою використання мовних виразів, а саме: одноіменність, двозначність, об'єднання, роз'єднання, наголос чи вимова, форма вираження. Всі ці способи ґрунтуються на навмисному використанні порушень логічних або риторичних законів та правил.

Другим видом позірних спростувань та умовиводів є такі, що не спираються на мовні вирази. Такі спростування використовувались софістами в тих випадках, коли більше значення надається не значенню мовних виразів, а тому, як саме ці мовні вирази проголошують. Існує сім видів софізмів не від мовних виразів, кожен з яких використовує певну особливість людської психіки. Наприклад, одним з таких прийомів є "зведення багатьох питань до одного". Сприймаючи запитання з декількома складовими, слухач дає одну відповідь на декілька питань. Цікавим є той факт, що цей прийом досить широко використовується і в сучасній аргументації. Але існує дещо неоднозначне тлумачення прийомів софістів. У деяких випадках засоби, якими користувались софісти називають помилками, у інших – прийомами. Такі складнощі пов'язані з тим, що немає чіткого розмежування і визначення даних понять навіть у сучасній теорії аргументації. Можна навести ряд прикладів такої неоднозначності.

Деякі приклади софістичних прийомів, які можна порівняти з сучасними прийомами теорії аргументації можна зобразити у вигляді таблиці:

Софістичні прийоми	Прийоми сучасної теорії аргументації
Одноіменність, двозначність	"Плавна зміна смислового значення виразу"
Форма вираження	"Синтаксичне перетворення"
Софізм до незнання суті спростування	Помилка "Зловживання неясністю"
Софізм, в якому те, що не є причиною проголошується причиною	Помилка "Після цього, отже, з цієї причини"

Розрізнення помилок в суперечці та прийомів впливу найчастіше проводять на основі того, чи є їх використання навмисним, чи випадковим. Навмисно використовують прийоми, помилки є випадковими. Хоча очевидно, що такий розподіл не може бути остаточним та чітким.

Варто звернути увагу на те, що дослідження софістичних та еристичних доведень було необхідним для практичних цілей – обстоювання власної точки зору в судах, на публічних зборах. В часи античності мислителі зневажливо ставились до софістів, і прийоми софістів оцінювались як помилки. На сучаному етапі розвитку теорії аргументації можна відмітити повернення до досліджень софістичних спостувань і їх використання на практиці. Негативне ставлення змінилось на позитивне. Було створено певні правила суперечки, порушення яких можна порівняти з прийомами софістів.

Н.Б. Вяткіна, ст. наук. співроб., ІФ ім. Г. Сковороди НАН України, Київ

ПРАГМАТИКА РЕФЕРЕНЦІЇ АБО ФОРМАЛЬНІ МОДЕЛІ ДЛЯ РЕАЛЬНИХ ЛЮДЕЙ

У нашому дослідженні використовується досвід серії робіт, присвячених аналізу прагматичного аспекту референції та впливу на неї різних форм спілкування звичайних людей.

У повсякденного життя часто необхідно мати якусь ментальну модель знання, вірувань, бажань і намірів інших людей. Іноді навіть корисно мати правильну модель їхньої моделі наших ментальних станів, що автори експериментів, про які йтиметься далі, називають її Теорією Свідомості другого порядку (a second order Theory of Mind, скор. ToM) [Див. *Rineke Vebrugge, Lisette Mol. Learning to Apply Theory of Mind // Journal of Logic, Linguistic and Information. – 2008. – № 17. – Р. 489-511*]. Серія експериментів проводилась ними з метою дослідити, якою мірою дорослі люди використовують і набувають складних навичок і вмій у створенні стратегій у галузі пропонованої Теорії Свідомості, а також пов'язаної з нею галузі використання природної мови. Дослідження базувались на стратегійній грі з неповною інформацією, що у ній виграшним для учасників уважалось мати добру ментальну модель своїх опонентів, і тим самим використовувати Теорію Свідомості другого порядку. Також виграшним для учасників було усвідомлення прагматичних ви-

сновків та можливість вибирати між логічним і прагматичним використанням мови. І хоча більшості учасників не вдалося повністю оволодіти цими складними навичками під час експерименту, тим не менше деяким із них вдалося навчитися будувати моделі чужих намірів через моделювання значення висловлювань. Особливий інтерес для дослідників також мало вивчення меж і взаємодії автоматичного та контрольованого рівнів міркувань.

У повсякденному житті ми часто користуємось своєю здібністю розмірковувати про інших та домислювати приховане значення висловлювань. З цим пов'язані наші очікування у різних ситуаціях спілкування, успіх або неуспіх комунікації. У багатьох випадках ми схильні використовувати своє знання ситуації й інших людей з тим, щоб детермінувати значення висловлювань згідно власного бачення. Як людина набуває й використовує навички міркувань щодо партнерів з комунікації, які моделі чужої поведінки вона здатна будувати на основі чиїхось висловлювань, чи робить вона це осмислено і до якої міри – це питання, які варто долучити до більш фундаментального і разом з тим прагматичного контексту.

Теорія Свідомості, про яку йдеться, певно представляє собою деяку когнітивну модель, що за нею впізнаються риси тієї міждисциплінарної дослідницької програми, яка об'єднує логіків, лінгвістів, психологів та фахівців зі штучного інтелекту й комп'ютерної науки, в основі якої лежать знання у єдності з емоціями, мотиваціями, також нелогічні способи обробки інформації та людські навички.

Така інтегральна модель мислення та мовленнєвої поведінки, як ТоМ, може дати наочне уявлення про те, як прогнозується й розуміється поведінка інших людей і самого себе шляхом атрибування своїх внутрішніх ментальних станів, таких як знання, вірування, інтенції.

Зрозуміло, що певна кількість людей за певних обставин завжди міркуватимуть правильно на різних рівнях будь-якої теорії свідомості, – кожний експеримент цього не зможе заперечити. Але важливішою є відповідь на запитання, пов'язане з невдачами комунікації й побудовою хибних моделей. В ідеалі мусить бути знайдений механізм побудови гнучких формальних моделей, ближче ніж нинішня епістемічна логіка пов'язаних з індивідуальними людськими здібностями і навичками. Такі моделі великою мірою стали б у нагоді, як для формування критичного мислення, так і для більш широких освітніх цілей.

Стосовно механізму референції це актуалізує дослідження в галузі створення систем розуміння природної мови, що проводились у 80-х рр. [Див., зокрема: *Гудман Б.А. Идентификация референта и связанные с ней коммуникативные неудачи // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 209-259*]. Розробка таких систем вимагає вивчення того, як люди спілкуються й долають невдачі спілкування, якою є відповідність між внутрішніми уявленнями про об'єкт і реальними об'єктами (можливими референтами). Включення ж людських навичок до модулю репрезентації знань дозволяє включити викладений підхід до вельми перспективної галузі розробки адекватної мови для вираження повсякденних практичних дій.

ПОНЯТТЯ "ТОЧКА ЗОРУ" В АНТИЧНІЙ ТА ФОРМАЛЬНІЙ ДІАЛЕКТИЦІ

У дослідженнях з аргументації зазвичай вважається, що аргументація складається з ряду тверджень, які висуваються для того щоб підтвердити, або розкритикувати інше твердження. Останнє отримало в літературі назву "точка зору" (point of view). Свого часу його почав досліджувати ще Аристотель (тільки у нього це поняття називалося "теза").

Теза, як її бачить Аристотель, – це припущення обізнаної у філософії людини, яке не узгоджується із загальноприйнятими положеннями. На його думку, теза повинна суперечити тому, що люди думають про певний предмет. Серед прикладів тез, які пропонує Аристотель, є такі речення: "Суперечити неможливо" і "Все рухається". Це означає, що зміст тез переважно повинен стосуватися філософської проблематики. Аристотель називає таку проблематику діалектичною. Таким чином, діалектичні проблеми – це спірні філософські питання.

Як випливає з наведених визначень, між тезами і діалектичною проблематикою існує тісний зв'язок. Теза – це завжди діалектична проблема. Проте, слід зазначити, що не кожна проблема є тезою. Це випливає з того, що про деякі проблеми у нас немає певної думки – ні за, ні проти. А, за Аристотелем, як тільки тезу піддають процесу обговорення, обов'язково починають висувати аргументи, захищаючи або критикуючи її за допомогою так званих діалектичних положень.

У сучасній формальній діалектиці пропонувати тезу можуть не тільки філософи, а сама теза не обмежується лише філософськими проблемами, як це було в діалектиці Аристотеля. Ніколас Решер є одним із відомих представників сучасної формальної діалектики. Його позиція близька позиції Аристотеля. Він займається розробкою діалектичних систем, які містять раціональні методи для наукового дослідження. Формальний диспут для Решера – це дискусія, в якій беруть участь три особи: пропонент, опонент і арбітр. Пропонент формулює точку зору і обґрунтовує її, будуючи таким чином систему достатньо серйозних доказів; опонент атакує точку зору і наведене обґрунтування, висловлюючи свої заперечення, і наводить ряд контраргументів, на які пропонент повинен відповісти своїми аргументами; арбітр – це суддя, який стежить за проведенням диспуту.

Відповідно до позиції Н. Решера, суперечка розпочинається з формулювання категоричного твердження-точки зору. Те, що пропонент висловив таке твердження, передбачає взяття на себе зобов'язання відстоювати і саме твердження, і всі логічні наслідки, що випливають з нього.

Грунтуючись на семантичному підході до аргументації, що належить Арне Насс, в діалогічній логіці, розробленої представниками Ерлангенської програми, Е. Барт і Е. Краббе в книзі "Від аксіом до діалогу" запропонували ряд наборів правил проведення критичних діалогів, спрямованих на розв'язання конфліктів або суперечок між пропонентом і опонентом по відношенню до

певної точки зору. Точка зору, відповідно до їх концепції, – це твердження Т, висунуте пропонентом і атаковане опонентом. Т – це вихідна точка зору обговорення. Усі інші твердження в дискусії є "допущеннями". Вони створюють базис, за допомогою якого тезу Т можна захищати, або атакувати.

Для Е. Барта і Е. Краббе обговорення певної тези має сенс лише в тому випадку, якщо пропонент бере на себе зобов'язання захищати свою тезу від критики опонента, а опонент готовий виступати в ролі критика, тобто використати своє безумовне право систематично критикувати тезу пропонента. Ті ж самі дії повинні бути зроблені й відносно припущень тобто інших висловлювань, що наводяться під час дискусії.

Підводячи підсумки, можна сказати, що діалектика пройшла значний шлях від античності до сьогодення щодо поняття "точка зору" (теза). Аристотель вважав, що теза – це думка шанованого філософа по відношенню до спірної філософської проблеми, яка суперечить думці інших людей, з котрими є сенс сперечатися. Сьогодні ж теза (точка зору) вже не торкається лише філософської проблематики, а думка, яка в ній міститься вже може бути і не філософа, а пересічної людини. З'ясування структури точки зору, її різновидів, правил, за якими вона повинна формуватися на сьогодні є актуальною проблематикою для сучасної теорії аргументації.

А.Н. Голубниченко, асп., ОмГУ им. Ф. Достоевского, Омск, Россия
artem.golubnichenko@gmail.com

ЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛУЧЕНИЯ НОВЫХ ЗНАНИЙ

Начиная с середины XVII в., берет свое начало эпоха создания вычислительных машин и арифмометров, которая достигла своего пика развития в XX столетии. В первую очередь, этому способствовало бурное развитие промышленности в XIX-XX вв., которая требовала от общества быстрых вычислений. И, действительно, сегодня вычислительные методы – это развитая и проработанная область науки. Это пример того, когда потребности и возможности общества пересекаются в одной точке и дают нужный результат. Но пока нельзя сказать того же самого о проблеме автоматизации рассуждений, которая была поставлена средневековым исследователем Р. Луллием (XIII в.) намного раньше, чем задача автоматизации вычислений. Но, не смотря на это, существенно продвинуться в решении этой проблемы исследователям не удалось.

Идеи Р. Луллия в области автоматизации рассуждений были настолько значимыми, что многие исследователи в свое время обращались к ним. Среди тех, кто был очарован работами Р.Луллия, значится и Г.В. Лейбниц. Г.В. Лейбниц включил метод вращающихся кругов Р. Луллия в свою диссертацию и рассматривал его как зарождающуюся универсальную алгебру, он был первым, кто начал использовать метод Р. Луллия в формальной логике [Gardner M. Logic machines and diagrams. – New York; Toronto; London:

McGRAW-HILL BOOK COMPANY, INC, 1958. – P. 3-18]. Если учесть, что работы Г.В. Лейбница оказали влияние на современную математическую логику, то так же можно утверждать, что и работы Р. Луллия косвенно повлияли на развитие математической логики. Таким образом, луллиево искусство – это закономерный результат эволюции средневековой логики [Стяжкин Н.И. Формирование математической логики. – М.:Наука, 1967. – С. 131-136]. Аналогичную технику использовал и У. Джевонс в своей логической азбуке и логической машине. А Т. Эдисон использовал схожий метод, когда перебирал разные варианты, которые могли бы стать нитью накаливания в электрической лампочке. Очень много было изобретено игр и головоломок на основе метода Р. Луллия, была предпринята попытка запустить в массовое производство устройство, помогающее писать книги и новеллы. Но с развитием математической логики метод Р. Луллия начинают забывать и относиться к нему с пренебрежением.

Очень долгое время в науке присутствовала идея, что с помощью аппарата математической логики можно будет решить задачу автоматизации рассуждений. Были предприняты многочисленные попытки создания логических машин [Голубниченко А.Н. Логические машины: от Р.Луллия к ТДИС // Материалы Всероссийской конференции с международным участием "Знания-Онтологии-Теории" (ЗОНТ 09). – Новосибирск, 2009. – Т. 2. – С. 140-144]. Но эти попытки были опровергнуты теоремами К. Гёделя и А. Тарского. Теорема К. Гёделя о неполноте формализованных теорий утверждает, что в таких системах имеются неразрешимые предложения, то есть, предложения, которые недоказуемы и одновременно неопровержимы. Этот результат К. Гёделя в философском плане означает утверждение принципиальной невозможности полной формализации научного знания и человеческого мышления. Представитель варшавской логической школы А. Тарский, в свою очередь, доказал внутреннюю ограниченность выразительных возможностей формализованных теорий (т.е. невозможность строго формальными средствами передать все то познавательное содержание, которое выражается достаточно богатыми содержательными научными теориями, подвергшимися формализации). Таким образом, теоремы К. Гёделя и А. Тарского по существу означают невозможность решения проблемы автоматизации рассуждений с помощью формализации естественного языка в язык логики [Шрейдер Ю.А. Препятствие – логика // Природа. – 1992. – № 1. – С. 75-81].

Мы предлагаем использовать информационно-категориальный подход для решения проблемы автоматизации рассуждений, который базируется на теории динамических информационных систем (ДИС, ТДИС). В рамках этой теории может быть смоделирован любой реальный объект окружающего мира. Самодостаточной ДИС, с которой может быть проассоциирован этот объект, выступает триада саморазвития, включающая категории: понятие, средство работы с понятием, математический аппарат как средство анализа. Это дает основания ограничиться только такими процедурами дешифровки категорий, при которых каждой категории сопоставляется триада, ассоциированная с триадой саморазвития. Так на базе любой исходной кате-

гории, выражающей сущность реального объекта, с помощью процедур дешифровки может быть сформирована стандартная последовательность ДИС с 3, 9, 27... 3ⁿ вершинами. Таким образом, формируется цепочка ДИС-компьютеров уровней 1, 2, 3... n, соответственно. Причем каждый последующий уровень ДИС-компьютеров все больше и больше раскрывает сущность реального объекта [Разумов В.И., Сизиков В.П. Информационные основы синтеза систем: В 3 ч. Ч. I: Информационные основы системы знаний. – Омск: ОмГУ, 2007. – 266 с.]. Применение процедур мутаций категорий в ДИС перекликается с идеями Р. Луллия и приводит к тому, что появляются новые блоки, которые предстоит ещё осмыслить. На самом деле, в аппарате мутаций заложен большой потенциал для поиска новых смыслов и новых знаний, который может быть всецело воплощен в логической машине, применяемой, в частности, для открытия новых истин.

Г.О. Ильченко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
Gannailchenko@yahoo.com

ЛОГІЧНІ МЕТОДИ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ СЛІДЧОЇ ВЕРСІЇ

Слідча версія являє собою різновид гіпотези, специфіка якої обумовлюється характером області дослідження. Так само як і гіпотеза слідча версія повинна відповідати таким вимогам як: не суперечити достовірним науковим знанням, пояснювати конкретні факти і бути достатньою для пояснення комплексу наявних даних [Коновалова В.Е. Логико-психологические аспекты построения версий // Версии и планирование расследования: Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1985. – С. 3].

Слідча версія – це побудована з метою встановлення об'єктивної істини за справою інтегральна ідея, образ, який несе функції моделей досліджуваних обставин, створений уявою, який містить можливу оцінку наявних даних, який виступає поясненням цих даних та виражений у формі гіпотези [Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М., 1976. – С. 29].

У розвитку версії можна виділити три етапи:

- ✓ аналіз та узагальнення фактичного матеріалу;
- ✓ висловлювання версії та розробка ряду наслідків, що витікають з цієї версії;
- ✓ перевірка наслідків, теоретично виведених з версії.

Слідча версія в своєму конструюванні завжди є результатом індукції, дедукції або аналогії.

Індуктивний метод найбільш широко використовується при побудові слідчої версії тоді, коли в наявності є хоча б мінімальна кількість доказів, на основі яких можна прийти до версії слідства. При відсутності доказів, або недостатності їх для побудови версії, користуються дедуктивним методом та аналогією. Дедуктивний умовивід про характер події злочину витікає з загальних положень кримі-

* Рецензент – доц. Щербина О.Ю.

нального права та криміналістики, які визначають ознаки чи обставини, що характерні для даної категорії злочинів. При схожих обставинах або ситуаціях справи з попередніми може бути використана аналогія для спрямування слідства. Проте, слід пам'ятати, що аналогія тільки підказує створення версії, а індукція та дедукція обґрунтовують її існування та правомірність.

Характерною ознакою гіпотези є її вірогідний характер, тобто її істинність оцінюється менше одиниці, або 100%. Проте для слідчої версії, така оцінка є неприпустимою, вона потребує категоризації, або підвищення її істинності до 1, або пониження до 0. Тобто версія повинна бути або підтверджена, або спростована.

Відповідно існують два шляхи – це верифікація та фальсифікація. Їх мета полягає у звуженні кола версій до єдиної, яка найбільше відповідає зібраним у справі фактичним матеріалам та є логічно обґрунтованою.

Можна виділити такі різновиди верифікації слідчої версії: 1. Пряма верифікація – це обґрунтування безпосередньо самої версії, незалежно від характеру конкуруючих з нею версій. Пряма верифікація може мати як емпіричний (відшукування елементів версії у дійсності або слідчий експеримент), так і теоретичний характер. Теоретична верифікація ґрунтується на логічному слідуванні версії з попередньо доведених положень або об'єктивних закономірностей, а або ж на підставі того, що дана версія є не тільки достатньою умовою, а й необхідною для істинності наявного факту. 2. Непряма верифікація полягає у обґрунтуванні певної версії шляхом вилучення конкуруючих з нею версій. У тому випадку, коли існує лише дві версії, одна з яких є логічним запереченням іншої, то з конкуруючої версії виводиться логічне слідування яке суперечить достовірному факту, або об'єктивним закономірностям. У випадку, коли ми маємо декілька альтернативних версій використовується розділове доведення, з вилученням версій, що несумісні з новими даними.

Що стосується фальсифікації – обґрунтування хибності певної версії, то вона також може бути як прямою так і непрямою. Пряма фальсифікація здебільшого будується зведенням до абсурду версії, що критикується. Непряма ж фальсифікація полягає в обґрунтуванні істинності несумісних з нею припущень, і тим самим опосередковано доводить її хибність.

Таким чином, логічні методи при побудові та перевірці слідчих версій дають змогу не тільки уникнути помилок, чи звузити коло версій, а й виділити єдину версію, яка може бути найбільш вірогідною з проаналізованих.

І.А. Ковальчук, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
kovalchuk.ivan@gmail.com

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ТА СУЧАСНА ЕПІСТЕМІЧНА ЛОГІКА: ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

В умовах технічного прогресу минулого і початку нашого століття знання та інформація в багатьох сферах життя стали фактично нерозривними. Ми по-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

стійно маємо справу з величезною кількістю інформації, яка, так чи інакше, формує наше знання. Вона постійно оточує нас – на роботі, в навчальних закладах, в розважальних центрах, в транспорті, і навіть вдома. Не дивно, що ці, взаємопов'язані між собою поняття є предметом вивчення ряду галузей науки і філософії. Розробки стосовно знання неможливі без ґрунтовних розробок стосовно інформації. Існує досить велика кількість напрямків, що мають стосунок до аналізу знання та інформації. До їх числа відносять епістемологію, філософію науки, теорію ймовірності, статистику, теорію гри, власне теорію інформації, ситуативну теорію, комп'ютерні науки, та "штучний інтелект" (AI). Всі вони намагаються зосередитись на різних аспектах інформації.

З позицій логіки знання та інформаційні зміни розглядає епістемічна логіка. Починалась вона зі спроб піддати логічному аналізу такі філософські категорії як знання та віра. Тим не менш за майже півстоліття свого існування епістемічна логіка зазнала суттєвих змін. Класичний варіант епістемічної логіки сьогодні ми знайдемо швидше в підручниках, ніж в ґрунтовних наукових працях. Це пов'язано з тим, що сучасні логічні дослідження вже далеко відійшли від традиційної епістемології, і співпрацюють переважно з технічними науками, аніж з філософськими. На це існують різні причини.

З одного боку, епістемологія зосереджена на обґрунтуванні усвідомлення певної інформації в якості знання. Дослідників, які розвивають епістемологію, цікавить питання, якими є необхідні та достатні умови для того, щоб сказати, що дещо є знанням, і як ми приходимо до того, що знаємо дещо. Погляд епістемології зупиняється швидше на знанні у вигляді висловлювання, тобто знанні, що дещо є істиною. Епістемічна логіка також має справу лише зі знанням у вигляді модальних висловлювань. Але епістемічна логіка не пов'язана з питанням, як особа може підтвердити, що дещо є знанням, а швидше, що вона може вивести з того, що є знанням. Вона фокусується на поясненні самого знання, а не на походженні знання, тобто сприймає знання як даність. А з іншого боку, наприкінці XX – початку XXI століть епістемічна логіка настільки поєднала в собі результати досліджень математичних і технічних наук, що інколи навіть складно встановити зв'язок між сучасною динамічною епістемічною логікою та класичним варіантом епістемічної логіки, яку започаткував Яаакко Хінтікка. В наукових працях дослідників, які займаються епістемічною логікою, можна віднайти спроби поєднати її, чи включити до неї певні напрацювання теорії ймовірності, статистиці, теорії гри, теорії інформації, ситуативної теорії. Що стосується комп'ютерних наук та AI, то тут взагалі спостерігається плідна співпраця. Адже аналітичний апарат сучасної динамічної епістемічної логіки найкраще відповідає потребам згаданих галузей науки. Переважна більшість наукових праць і конференцій, що стосуються епістемічної логіки, спрямовані на дослідження штучного інтелекту. Це потужні дослідження, що об'єднують науковців всього світу, і заперечувати важливість напрацювань епістемічної логіки немає сенсу.

Але, попри всю складність і віддаленість епістемології та епістемічної логіки у наш час, – вони залишаються взаємопов'язаними. Епістемологія дала не лише предмет для розвитку епістемічної логіки. Відповідно до тисячоліт-

ніх пошуків епістемології, в рамках епістемічної логіки сформована система теорем та аксіом. Сьогодні епістемічна логіка знову частково повертається до філософських коренів. Це помітно як в спробах долучити її в якості апарату для аналізу теорії аргументації на формальному рівні, так і в намаганнях деяких дослідників провести місток між епістемологією та епістемною логікою. Навіть для технічних наук залишаються важливими філософські дослідження процесів та можливостей пізнання.

Н.А. Колотілова, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ^{*}

РИТОРИКА ТА ДІАЛЕКТИКА В КОНЦЕПЦІЇ КВІНТИЛІАНА

Риторика є дуже давньою дисципліною. Однак на сучасному етапі так само, як і багато століть тому, проблема визначення її предмету залишається актуальною. Показовою в цьому плані є робота І ст. н.е. "Дванадцять книг риторичних повчань" ("Institutio Oratoria") відомого давньоримського ритора Марка Фабія Квінтіліана. Вона являє собою самий докладний з риторичних курсів, який зберігся з античних часів. Сам Квінтіліан пише, що ця робота є наслідком двадцятирічної праці у галузі риторичної освіти.

Розгляд риторичних настанов Квінтіліана у двох ракурсах (проблеми визначення риторики й взаємозв'язку риторики та діалектики) дає змогу акцентувати увагу на таких аспектах. По-перше, давньоримський ритор подає аналіз визначень риторики, що були сформульовані ще давньогрецькими ораторами та філософами. Підсумок цих визначень разом із критичними зауваженнями Квінтіліана зафіксуємо у таблиці:

№	Визначення риторики	Автор	Критичні зауваження
1.	Риторика – це здатність переконувати.	Ісократ	Переконувати може й багатство, влада тощо без допомоги слова.
2.	Риторика – це здатність переконувати словом.	Горгій	З одного боку, переконують не лише оратори; а з іншого – метою ораторів не завжди є переконання.
3.	Риторика – це здатність або сила знаходити все, що може переконувати в промові.	Аристотель	Стосується лише винаходу матеріалу й без яскравого викладу не може утворювати промови.

Після цього Квінтіліан пропонує своє визначення риторики, хоча й підкреслює, що взяв цінне в інших авторів: "Риторика є наукою говорити витончено" [Квінтіліан М.Ф. Дванадцять книг риторических наставлений. – СПб., 1834. – Ч. 1. – С. 146]. Таке визначення, на думку давньоримсько-

^{*} Робота виконана за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України та Білоруського республіканського фонду досліджень (проект № Ф29.5/002).

го риторика, має значні переваги у вирішенні питання щодо користі риторики. Адже можливість використання красномовства і на добро, і на зло завжди була каменем спотикання для ораторів. Якщо риторику пов'язувати тільки з переконанням, тоді заперечення її користі на підставі застосування з недоброю метою виглядає слушним. Але якщо риторику пов'язувати насамперед з мистецтвом красномовства разом з чесністю оратора, тоді її користь беззаперечна.

По-друге, хоча Квінтіліан і репрезентує відмінну від Аристотеля традицію в тлумаченні предмета риторики, він також розглядає й ті питання, яким приділялась значна увага при тлумаченні риторики як "мистецтва переконання". Ядром переконуючої риторики є належна аргументація. У цьому ракурсі якраз і слід розглядати проблему взаємозв'язку риторики та діалектики. Останню варто тлумачити як логіку, оскільки тут Квінтіліан спирається на доробок представників стоїчної філософії. Окрім того, проблему взаємозв'язку можна розглядати теж у двох аспектах. Насамперед це використання оратором діалектики як певного мистецтва доведення. Адже, на думку давньоримського риторика, переконання виявляється в трьох компонентах: ознаки (signa), докази (argumenta), приклади (exempla). Щодо доказів, то Квінтіліан подає таке визначення: "...доказ є спосіб доводити одне через інше, і сумнівне стверджувати через несумнівне: те й потрібно, щоб у кожній справі були такі обставини, які не вимагали б підтвердження" [Там же. – С. 344-345].

Наведення доказів якраз і передбачає діалектику, тобто застосування оратором силогізмів та ентимем (риторичних силогізмів). Однак давньоримський ритор вважає, що силогізми характеризують більше змагання діалектиків, які шукають істину, ніж промови оратора, якому доводиться орієнтуватися на знання аудиторії. Слухачі можуть бути далекими від кола мудреців, тоді для їхнього переконання потрібно принести їм задоволення, викликати пристрасті.

Проблему взаємозв'язку риторики та діалектики можна розглядати також у більш широкому контексті взаємозв'язку риторики та філософії. На думку Квінтіліана, оратори даремно віддали багато чого філософам. На той період філософію вже традиційно поділяли на три частини: фізику, етику, діалектику. Остання займається словами, отже, вона є цариною оратора. Тільки оратору потрібно застосовувати її не в такому "скороченому" вигляді, як це відбувається в бесідах мудреців. Моральна частина філософії також є цариною оратора, адже давньоримський ритор вважає, що справжнім оратором може бути лише чесна людина. Він не погоджується з тим, що навчати тому, як чесно й справедливо жити, можуть тільки філософи. Більше того, оратори, на його думку, мають значні переваги над філософами, оскільки останні здебільшого прагнуть до усамітнення, а оратори здобувають славу і в судах, і в народних зборах, і в державних справах.

Загалом, мета риторичного курсу Квінтіліана полягала в тому, щоб з вихованця "...зробити мудрого римлянина, який би являв у собі справжнього державного діяча..." [Там же. – Ч. 2. – С. 429-430].

ОСНОВНІ ЕТАПИ В АРГУМЕНТАТИВНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджуючи аргументацію в логіці практичних міркувань, звертаються до процесу прийняття рішень, структуру якого представляють як низку ментальних актів. Такий процес складається з наступних чотирьох етапів: 1) усвідомлення існування проблемної ситуації та її актуалізація; 2) виявлення альтернативних ситуацій, які можуть стати рішенням для проблемної ситуації; 3) оцінка альтернативних ситуацій; 4) вибір альтернативної ситуації і прийняття рішення.

В аргументативному дискурсі перший етап реалізується тоді, коли сформульована і заявлена для обговорення тема-проблема, зміст якої повинен бути зрозумілим для всіх учасників. На першому етапі прийняття рішення кожен учасник повинен усвідомити сутність того, що вноситься на обговорення і в загальних рисах уявити перспективу.

Після оголошення тези починається обговорення: висловлюються різні точки зору, спростовуються певні положення, задаються питання тощо. Це другий етап прийняття рішення, коли кожен учасник дискурсу формує і висловлює власну позицію щодо проблеми: пропонують варіанти виходу з ситуації. Другий етап поступово переходить в третій, коли після того, як були вислухані всі варіанти вирішення починають обирати ту, яка здається кращою і більш ефективною.

Саме на третьому етапі і розгортається основна аргументація, тому що на другому вона більш підготовчого характеру. Результатом такої аргументації повинен бути консенсус, який представляє варіант вирішення проблеми. Консенсус досягається або не досягається на четвертому етапі процесу прийняття рішень.

Зазначену модель прийняття рішень А.Н.Баранов і В.М.Сергєєв застосовують до аргументативного дискурсу і створюють класифікацію способів аргументації. В основі такої класифікації знаходиться поняття цінності, тобто аргументація пов'язана з ієрархією цінностей учасників. Дослідники виділяють чотири види ціннісно-орієнтованої аргументації: логічна, емоціональна, діалектична і породжуюча.

Специфіка логічної аргументації в тому, що вона не змінює саму ієрархію цінностей, а спрямована на переінтерпретацію ситуації в рамках заданої цінності. Логічна аргументація можлива лише за умови того, що структурно ієрархія цінностей її учасників є схожою, що дозволяє оцінити тему-проблему стосовно представленої в ній цінності, з'ясувати її значимість.

Емоційна аргументація, за визначенням А.Н.Баранова і В.М.Сергієва, є похідною від логічної, відрізняючись від останньої особливим типом цінностей – готовою фіксованою когнітивною структурою, яка безпосередньо впливає на діяльність людини. Така аргументація здійснюється за схемою стимул – реакція із використанням типових виразів (афоризмів, лозунгів, знаків-образів тощо).

Зазначені два види можливі в ситуації, коли ієрархія цінностей її сучасників є однаковою, а у протилежному випадку аргументація не зникає, а набуває іншого характеру, а саме перетворюється на обговорення конкретного складу цінностей і ціннісних ієрархій учасників аргументативного дискурсу. Така аргументація отримала назву діалектична.

Якщо невідповідність ціннісних структур спричинена відсутністю певної цінності або наявністю небажаної, тоді виникає породжуюча аргументація. Навіть після усунування певної цінності із загальної структури, на її місці створюється нова, якої не вистачало, і, яка замінить попередню.

Рішення приймаються не тільки адресантом, але й адресатом, який змінює свою модель світу під впливом аргументації. Головним завданням аргументації за такого підходу є специфічний вплив на свідомість адресата через мовні вирази, які організовані у відповідності з прийнятими в даній культурі принципами переконання.

Так само як і адресант, адресат теж приймає рішення неодноразово протягом всього комунікативного акту. Аудиторія, опоненти визнають або не визнають наведені їм аргументи і, як результат, задають запитання, спростовують тощо. Адресат вирішує для себе: чи визнає він істинність висунутого положення? чи вірить в те, що чує? Кінцевим рішенням для всіх учасників комунікації є визнання консенсусу, який може мати різні варіанти прояву. Для опонента консенсус може виражатися відмовою від попередніх переконань на користь визнання нової моделі, для когось він полягає у визнанні учасниками (опонентами) висунутої позиції, а можливо у всіх учасників змінюється попередня модель сприйняття світу.

В.В. Кондратюк, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
vika_aniko@ukr.net

ФОРМАЛЬНИЙ ТА НЕФОРМАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ПРАВОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: ПЛЮСИ ТА МІНУСИ

Аргументація в праві – це не лише найяскравіший приклад застосування здобутків загальної теорії аргументації на практиці, а й сфера функціонування особливих за своєю природою та статусом норм та критеріїв. При затвердженні законопроектів вимагається обґрунтувати його прийнятності в найширшому формулюванні (загальні норми), а в судді – вивід одиничних (індивідуальних) норм із загальних і застосування їх в конкретній судовій ситуації. Аргументація в цьому процесі є формою обґрунтування суддею інтерпретації загальної норми і пояснення, чому саме вона є найбільш прийнятна в даному випадку. Крім того, адвокати та юристи застосовують прийоми теорії аргументації для обґрунтування своєї власної точки зору. Такого роду аргументація має свою специфіку, яка впливає на вибір найприйнятнішої концепції для застосування в нормативному середовищі. Нами буде розглянуто три найпоширеніші підходи до правової аргументації: формальний (логічний) та неформальний (риторичний і прагма-діалектичний).

Критерієм прийнятності формальної аргументації виступає логічна правильність. Якщо в аргументації дотримано всі правил та законів логіки, то вона може бути оцінена як раціональна, не зважаючи на реакцію аудиторії. Якщо ми маємо загальну норму права, то її вираження в конкретних ситуаціях має бути відповідним, без ніяких варіацій в залежності від аудиторії чи ситуації. Найсуттєвішим недоліком логічного підходу є формально обмежений аналіз та оцінка правової аргументації. За таких умов матеріальні компоненти залишаються без уваги. Аргументація розглядається як послідовна, єдино правильна, закінчена система аргументів, яка не залежить від зовнішнього впливу та дискурсивної складової.

Недоліки логічної концепції з усіма її формальними умовами прийнятності намагалися усунути риторичним підходом до аргументативного процесу. В його межах прийнятність аргументації прямопропорційно залежить від ефективності аргументації в аудиторії (Перельман) та області застосування (Тулмін), а не від формально-логічної складової. На відміну від логічного, риторичний підхід фокусується на матеріальних аспектах аргументативного процесу. Правова аргументація стає спробою переконати конкретну аудиторію в прийнятності позиції і результат в цій ситуації залежить від самої аудиторії та її сприйняття. Раціональність аргументації оцінюється не з точки зору форми, а з позиції прийнятності для тієї чи іншої аудиторії. Однак риторичний підхід має щонайменше два недоліки. Першим є його описовість, адже в його межах не пропонується ефективних способів оцінки аргументації. Так як правильність аргументації цілком і повністю залежить від аудиторії, критерій прийнятності, таким чином, є відносними. Другий недолік – це повна орієнтація на матеріальні аспекти, що виключає позбавляє можливості досліджувати процес універсалізації норм, який базується на формальних критеріях. Ніяких строгих нормативних рамок не пропонується, як наслідок – залежність норм від зовнішніх факторів, що надає нормам необов'язкового характеру.

Як бачимо, обидві попередні концепції мають свої слабкі сторони, подолання яких стало головним завданням прагма-діалектичного підходу. Він розглядає аргументацію як різновид дискусії, яка включає в себе опонента, який захищає певну точку зору, та пропонента, який її критикує. Цей процес має здійснюватися за усталеними правилами раціональної дискусії, що забезпечує позитивні наслідки. Тому основною метою цієї концепції – є створення норм та правил проведення таких дискусій. Цей підхід ідеально співвідносить з положеннями сучасної теорії права, в межах якої нормативне судження вважається прийнятним лише при умові, що воно є результатом раціональної дискусії. Саме за таких обставин можуть бути обговорені всі можливі варіанти та здійснена модифікація висунутих аргументів на основі додаткової інформації. Разом з тим, прагма-діалектична концепція включає в себе не лише формальні правила ведення дискусії, а й особливості конкретної спільноти. Тут поєднуються об'єктивні критерії раціональності та суб'єктивні критерії прийнятності положень дискурсу тією чи іншою спільнотою в той чи інший часовий період. Проблема цього підходу полягає лише в тому, що його прийнятність залежить від самого стандарту ведення діалогу, а єдино можливої нормативної системи та типу раціональності, що може його забезпечити, так і не сформували.

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ РЕКЛАМНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

Дуже часто рекламі відмовляють в будь-якій логіці або ж приписують їй свою специфічну логіку, наприклад, логіку інфантильних вірувань [Учюнова В.В. Філософія реклами]. Поряд з цим усі дослідники наголошують на важливості побудови такого рекламного тексту, який споживач зможе *прочитати*, тобто вибудувати ланцюжок міркувань на основі отриманої інформації та зробити певні висновки. Тобто реклама передбачає існування певних схем міркувань, тому може бути предметом логічного аналізу. Причому аналізувати рекламні повідомлення потрібно як засобами формальної, так і неформальної логіки. І починати подібний аналіз з елементарного – з аналізу понять. Саме аналіз понять, що використовуються в рекламних текстах, і є предметом даного дослідження.

Було проаналізовано 70 рекламних повідомлень: 40 – ТВ-роликів та 30 – прикладів друкованої реклами. За типом товару, що рекламується, всі зразки можна поділити на 6 груп: косметика (40% усіх повідомлень), фармацевтика (20%), побутова хімія (15%), продукти харчування (15%), послуги та збірна група "Інше" (по 5%). Аналізувалася як структура поняття, так і відношення та операції над поняттями.

Обробивши даний масив повідомлень, можемо зробити наступні висновки:

- ✓ Майже в усіх рекламних повідомленнях відсутня інформація по відмінній суттєвій ознаці, яка вирізняє даний продукт серед інших. Замість цього є задування про невідомі ознаки: *піниться з першого разу, містить молоко, містить якісну олію, їм сам щодня, створений з любов'ю, з маслом м'яти, елементи дорогого порошку, без силікону*. Причому дуже часто для опису цієї ознаки використовують неясні та неточні поняття.

- ✓ Любов до неточних та неясних слів спостерігається в 95% повідомлень. Найбільш поширеними такими поняттями є *ефективно, швидко, активно, звичайний, дорогий, якісний, найсучасніший, високоякісний, унікальний* тощо;

- ✓ Поширеним також є використання неологізмів. Їх можна зустріти в кожному 10-му рекламному повідомленні. Наприклад, *снікерсуй, бамбу-ча, хлорінол, елементи дорогого порошку M-Zim* та ін.;

- ✓ Особливої уваги потребує вживання двозначних слів в рекламі. Яскравим прикладом є маніпулювання з поняттям *"перший"*, яке має значення *"лідер", "найкращий"* та *"перший за порядком"*. Два різних значення задають різні параметри порівняння – порядок слідування та якість. В рекламі це поняття дуже часто використовують у порядковому значенні, але подають у такому контексті, який провокує споживача на оціночну інтерпретацію.

- ✓ Приблизно п'ята частина усіх рекламних повідомлень містять відносні поняття, які потребують уточнення, але звісно, це уточнення відсутнє. Наприклад, *доведено та виміряно (ким?), 100% об'єму (відносно чого?), ефективність доведено* тощо;

✓ Поширеним в рекламних повідомленнях є відношення протиріччя між поняттями, причому до уваги не беруться інші альтернативи, що існують. Наприклад, "Або застуда, або Амізон" (але ж насправді є й інші ліки проти застуди, до того ж застуда та Амізон – це не поняття одного роду).

✓ Серед помилок під час операціям над поняттями найбільш поширеними є помилки під час поділу, а саме підміна основ поділу, порівняння несумісних понять, створення розширеного класу для порівняння, відсутність другого члену для порівняння, неповний поділ, та ін.

Як бачимо, в рекламних повідомленнях дуже часто порушуються правила та принципи вживання понять. Подібні зловживання можуть призвести до викривлення смислу усього міркування та до прийняття неправильних висновків зі сторони споживача.

О.В. Коханенко, канд. філос. наук, НПУ ім. М. Драгоманова, Київ
lilja@list.ru

ЛОГІЧНИЙ СЕНС ПРОБЛЕМИ ТЕОДИЦЕЇ

Біблійне вчення про Бога характеризується суттєвою ознакою, що відрізняє його від будь-яких інших філософських та наукових теорій, центральною проблемою яких є проблема божественного існування. Біблія проголошує існування Бога як дещо очевидне, неproblemатичне та несуперечливе. Саме тому Біблія починає з Бога, існування якого приймає як очевидний факт. Поняття Бога та його існування тут виступають у якості основи та фундаменту, на ґрунті якого вибудовується вся система біблійного вчення.

Для філософії поняття Бога є не менш важливим, а під час й необхідним. Поняття Бога для філософів – це узагальнення важливої ідеї, що виконує не замініні функції для побудови філософських систем. Але важливість цього поняття в філософії не знімає його проблематичності. Більшість філософських систем, запропонованих у ході історико-філософського поступу з необхідністю приходили до ідеї Бога, яка поставала результатом складної логіко-філософської аргументації. Та чи завжди можна з впевненістю стверджувати, що така аргументація повністю відповідала критеріям раціональності, логічної істинності та правильності?

Серед великої кількості проблем, з якими стикаються спроби побудувати будь-які змістовні висловлювання про сутність та існування Бога, однією з важливих є проблема теодицеї. Її можна сформулювати як логічну несумісність наявності зла в світі з уявленнями про те, що світ створений і направляється у своєму існуванні та розвитку всемогутнім та всеблагим Богом.

Одне з класичних розв'язань проблеми теодицеї належить авторству Ляйбніца Г.В., який наслідуючи погляди Августина, стверджує що зло має виключно негативну природу. Зло, що є причиною страждань за Августином, – лише неповнота, недосконалість, недостатність буття. Зло – це лише заперечення буття, а не самостійна сила у всесвіті. Августин як і Ляйбніц, з його ідеєю про існуючий світ як найкращий з можливих світів, пов'язують

поняття зла, як заперечення добра, з ідеєю моральнісного безладу, порушення божественної гармонії, що неминуче тягне за собою відплату.

Хоча августино-ляйбницівське вирішення проблеми теодицеї виглядає достатнім чином обґрунтованим, але й воно не уникнуло своїх суперечностей. Тому в подальшому вона була піддана значній критиці. Так, російський філософ Лопатін Л.М. зазначає, що оптимізм Ляйбніца суперечить "вагомому визнанню світового зла, з якого християнство виходить в найважливіших положеннях свого віровчення", оскільки "спокутування мимоволі представляється актом непотрібним, а не центральним в космічному процесі" [Лопатин Л.М. Лекции по истории новой философии. – 2007. – 182].

Можна стверджувати про те, що така і подібна до неї, критика не витримує в свою чергу нищівної дії контраргументів. В такий спосіб діють більша кількість релігійних філософів, які намагаються зберегти ідею сумісності Божественного промислу про світ з необхідною наявністю в світі зла. Але є й інший шлях. Це шлях реабілітації проблеми теодицеї через розкриття так би мовити логічного сенсу цього питання. Логічний аналіз проблеми теодицеї представляє собою спробу демонстрації правильності її вирішення в рамках строго визначеної системи засновків. Спроби такого роду були запропоновані в роботах Собела Дж.Х. [Sobel J.H. *Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God.* – United Kingdom: Cambridge University Press, 2004. – Р. 436-499] та Карпуніна В.А. [Карпунин В.А. *Логика и богословие: Учебное пособие.* – СПб.: Библия для всех, 2002. – С. 342-356].

Звичайно вирок логічного аналізу даного питання ніколи не може бути остаточним та незаперечним щодо обґрунтування теодицеї взагалі, якщо під теодицеєю розуміти загальну назву філософсько-богословських доктрин. Але якщо в якості предмету логічного аналізу розглядати конкретний варіант аргументації несуперечливості ідей, що на перший погляд такими видаються, то такий аналіз може виявитися корисним та важливим. Важливим в тій мірі, щоб показати в яких рамках і на якій основі будується аргументація.

В.Ю. Крикун, канд. філос. наук, асист., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

КРИТИЧНА ДИСКУСІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ К. ПОППЕРА

"В споре рождается истина" загально відома сентенція, яка, нажаль, не має практичної підтримки в комунікативній діяльності людини як в минулому, так і в сучасності. Дослідники різних історичних періодів негативно висловлювалися про ефективність суперечки як форми комунікації в більшості своїх проявів, серед них можна назвати таких як: Аристотель, Рене Декарт, Давид Юм, М.Монтень, Ф. Прокопович та інші. Але, початкова сентенція потребує суттєвого уточнення, а саме, під суперечкою, яка народжує істину, слід розуміти дискусію, яка на відміну від інших форм суперечки, умовами власного проведення, забезпечує рух до необхідного результату. Нажаль, в суспільній діяльності людини дуже рідко можна зустріти суперечку в форматі саме дис-

кусії. Можливо причина полягає в тому, що в звичайній суспільній комунікативній діяльності людина мало цікавиться питанням істинності. Основна увага спрямовується на боротьбу за місце в структурі суспільної ієрархії. А можливо, пригадуючи еристичну діалектику Шопенгауера, причину необхідно шукати в природних недоліках, слабкостях людської особистості. В будь-якому разі, дискусія залишається мрією для більшості комунікативних ситуацій в межах суспільної діяльності людини.

Але, існує сфера діяльності людини, в межах якої питання істини виступає наріжним каменем – це царина науки. Розглядаючи ефективність наукової діяльності, надзвичайно важливе в ній для дискусії визначив Карл Поппер, в межах заснованої ним теорії фаллібілізму. Дослідник творчості Поппера О.К. Тихомиров в своїй роботі визначив такі основні підґрунтя фаллібілізму:

- ✓ визнання принципово критичного і, як наслідок, революційного характеру людського мислення, тобто того факту, що ми навчаємося на помилках, а не шляхом звичайного накопичення знань;
- ✓ розуміння того, що майже всі проблеми і всі джерела нашого мислення містяться в традиції і саме традиції виступають об'єктом нашої критики;
- ✓ саме критична дискусія дозволяє нам створити необхідні умови для якісної оцінки як традиційних, так і революційних наукових теорій.

Основою даної теорії виступає принцип фальсифікованості, сутність якого полягає в тому, що наукова теорія проходить процедуру власного ствердження не через позитивні, підтверджуючи ідеї, а через жорстку критичну оцінку її основних положень. Як раз під час критичної оцінки певних положень і відбувається наближення до істинного знання. Чим більше негативних оцінок, тим краще для підсумкового результату. Процедура наукового становлення розглядається Поппером завдяки проходженню через такі етапи: 1) висування гіпотези; 2) оцінка рівня фальсифікованості теорії; 3) обрання певної теорії, віддаючи перевагу такій, яка володіє найбільшою кількістю потенційних фальсифікацій, чим більшим є рівень ризиків, тим краще; 4) визначення наслідків, які є емпірично підтвердженні і проведення експериментів; 5) визначення принципово нових наслідків, результатів; 6) відкидання теорії у разі її доведеної фальсифікованості, або її тимчасове підтвердження з подальшим остаточним визнанням умовно прийнятою.

Важливою складовою теорії Поппера виступає критичне мислення, яке притаманне одній з форм існування суспільства – відкритому суспільству, яке характеризується наявністю особистісних рішень кожного індивіда і відповідальністю за них.

Згідно с Поппером, шлях до об'єктивності пролягає через ґрунтовну, ворожу критику з дружніми намірами. Саме дискусія призначена для проведення революцій в царині науки і роль мислення полягає в забезпеченні таких критичних дискусій. Метою дискусії слід розглядати не особисту перемогу або узгоджену точку зору, а знання, які отримують учасники під час обговорення, цікаві питання і аргументи сторін, нові набуті знання з одного боку і відкинути з іншого. Тобто дискусію у Поппера можна визначити як плідну конфронтацію.

Певним гаслом теорії К. Поппера можна визначити таку цитату з його праці: *"я могу ошибаться, и ты можешь ошибаться, но совместными усилиями мы можем постепенно приближаться к истине"* [Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы: Пер. с англ. / под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, Международ. фонд "Культурная инициатива", 1992. – С. 146].

Т.Е. Мамедова, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
milata@ua.fm

ПОНЯТТЯ "ЛОГІЧНА ІСТИННІСТЬ" У ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ Е.М. БАРТ

Е.М.Барт розробляє поняття "логічної істинності", яке застосовується для оцінки концепції раціональності. За основу вона бере ідеї Кравшея-Вільямса (Crawshay-Williams) про точне визначення "логічної істинності".

Її цікавить значимість й характер логічних законів і правил. Згідно Е.М.Барт усі дослідження, що були розроблені для забезпечення "основ" логіки, приречені на невдачі із самого початку, тому що сама проблема була визначена неправильно. Крім того, усі спроби забезпечити основи для логіки були побудовані на самій логіці.

Слово "логіка" відноситься до сфери вивчення, яка заключає в собі велику кількість теорій. Проблема постає у тому, як визначити чи є особливі причини надання переваги якійсь конкретній з наявних логічних систем. Тут не стоїть проблема обґрунтування, а стоїть проблема вибору. Цей погляд безпосередньо пов'язаний з ідеями Наесса (Naess) і Кравшея-Вільямса (Crawshay-Williams). З'являється питання, якими мають бути причини для співставлення однієї системи з іншими. За Наессом (Naess), коли має місце таке порівняння, то вихідний пункт береться з контексту, в якому зроблене порівняння. Це означає, що вибір логічної системи повинен бути в певному відношенні до мети. Кравшей-Вільямс (Crawshay-Williams) вказують на те, що вибір має бути зроблений на "методологічних" підґрунтях.

Питання, таким чином, таке, яка ціль чи цілі логічної системи повинні бути задоволені. Е.М.Барт приймає припущення Б.Рассела, що логічні системи мають бути взяті до уваги, як пропозиції для вирішення задач чи проблем. Дослідниця вважає, що логічна система повинна зробити можливим відрізняти правильні й неправильні дедукції і має вирішувати, так звані, "логіко-інтелектуальні мовні проблеми". Логіко-інтелектуальна проблема – це, як визначила Е.М.Барт, проблема, що заключається у тому, що певна інтелектуальна потреба задовольняється в той самий час, коли хтось намагається досягти головної мети теоретичної логіки. Головна мета теоретичної логіки – це, за думкою Е.М.Барт, вирішення проблем істинності.

Логічна істинність аргументації залежить від значень і положень "логічних констант", які використовуються в аргументації. Для ілюстрації візьмемо за при-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

клад заперечення "не". Яким чином можна визначити логічну константу "не" для того, щоб зробити можливим зволікання відмінності між правильною і неправильною дедукцією, оскільки ця коректність залежить від використання "не"?

Одне рішення цієї проблеми – це визначити слово "не" як доповнення цієї логічної константи до істинного твердження, що породжує хибне твердження. Через можливість різних рішень даної проблеми постає питання, на яких основах потрібно віддати перевагу тому чи іншому рішення. Е.М.Барт наполягає на тому, що в основі цього вибору лежать два види даного вибору: розгляди, що мають відношення до об'єктивної істинності, і розгляди, що мають відношення до інтерсуб'єктивної істинності.

"Об'єктивна" істинність. Логічна система чи принцип (закон) об'єктивно кращі ніж інша система чи принцип (закон) тоді і тільки тоді, коли щонайменше одна логіко-інтелектуальна мовна проблема, для якої існує ця система чи принцип (закон), є адекватні й іншій немає, поки немає жодної такої проблеми, для якої зворотнє положення правильне. Система чи принцип (закон), що є кращими, ніж усі інші конкуруючі системи чи принципи (закони) є "об'єктивно істинні". Так, форма твердження "є об'єктивно істинне" може бути прийнята, як перше точно визначене "є логічно істинне". Прийняття рішення про істинність погоджене з критерієм Кравшея-Вільямса (Crawshay-Williams) про методологічну необхідність і є, зважаючи на його порівняльну природу, сприйнятливою ієрархією (градацією).

"Інтерсуб'єктивна" істинність. Не кожного користувача мови можна перекопати раз і назавжди в адекватності особливого рішення для специфічної логіко-інтелектуальної мовної проблеми. Це означає, що точна визначеність логічної істинності як "об'єктивної" не достатня. Друге точне визначення, яке необхідно Е.М.Барт, називається "інтерсуб'єктивність" чи "обумовлена істинність". Таким чином, логічна система (закон) схвалена через "логічну обумовленість" тоді і тільки тоді, коли члени чітко визначеного "суспільства" компрометують себе явно до цієї системи чи принципу (закону) через певний тип вираженого ставлення до цього ефекту. Е.М.Барт бере до уваги стверджену форму "в даний час обумовлений принцип (закон) суспільства" як другу філософсько важливу прояснюючу точну визначеність, що "це є логічно істинно". Обумовлена істинність відповідає обумовленому критерію Кравшея-Вільямса (Crawshay-Williams) і є, зважаючи на її залежність від суспільства, залежною від часу.

Очевидно, що на практиці навряд чи хтось знайде логічну систему чи принцип (закон), що задовольняє вищенаведені умови і заслуговує бути визначеною як обумовлено істинний. Дослідниця говорить про можливість в майбутньому знайти для особливої, але неточно визначеної групи людей принципи (закони), які набуватимуть статусу обумовлених (загальноприйнятих). Е.М.Барт, у таких випадках, посилається до "логічних напів-обумовлень (semi-conventions)" і "напів-обумовлених принципів (законів) (semi-conventional)".

Відповідно до подвійного точного визначення, нормативна сила логічних систем і принципів (законів) зазвичай приймає вигляд двох різних першопричин: 1.об'єктивної істинності; 2.(напів)- обумовленої (semi-conventional) чи інтерсуб'єктивної істинності. Е.М.Барт вважає обидві першопричини необхід-

ною умовою, але це лише їх спільна участь для вирішення оптимального напрямку монологічного й діалогічного актів мови.

Точно визначаючи "логічну істинність" у термінах поняття "проблем істинності", сприйняття ієрархії (градації) й залежного від часу поняття "обумовленої істинності", приводить до погляду, що жодна абсолютна величина не може бути закріплена заздалегідь до будь-якої логічної системи чи принципу (закону). А також, думкою, що значення логічної системи чи принципу (закону) залежить виключно від оцінюючої аудиторії чи суспільства, треба знехтувати. Підхід, вибраний Е.М.Барт (що слідує послідовно Наессу (Naess) й Кравшею-Вільямсу (Crawshay-Williams)) найкраще всього можна охарактеризувати як критичний підхід. Хоча описання дослідниці має відношення до логічної істинності, це також забезпечує корисний вихідний пункт для точного визначення норм раціональності, що мають відношення до оцінки аргументації.

Застосування цієї критичної концепції до вивчення теорії аргументації означає, що будь-яка ідея універсальних правил для аргументації, має бути залишена. Замість того, щоб бути абсолютними і постійними, аргументаційні правила обмежені суспільством, яке в певний час готове дотримуватися їх. Для того, щоб оцінити адекватність системи правил, запропонованих у вивченні аргументації, потрібно брати до розгляду те, які саме проблеми ця система може вирішити і чи обрані правила прийнятні для суспільства можливих співбесідників.

С.І. Мудра, асп., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці*

ІНТУЇЦІЯ ТА ДИСКУРСИВНО-ЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ

Проблема співвідношення інтуїтивного і дискурсивно-логічного в науковому пізнанні завжди викликала значний інтерес у філософів і методологів науки. Особливо гостро вона постала у зв'язку з дослідженням особливостей формування системи сучасного наукового знання.

Потенціал інтуїції в науковому дискурсі – надзвичайно цікава для дослідників тема. Сутність і специфіка наукової інтуїції в дослідженнях різних авторів аналізується достатньо ґрунтовно та всебічно. Сам феномен інтуїції, маючи ідеальну природу, дуже загадковий і втаємничений, через що зміст поняття інтуїції вважається складним. Наукова інтуїція – це особлива теоретична здатність людського інтелекту споглядати самого себе як мислячого індивіда. "Те, що ви знаєте, але не знаєте про те, що ви це знаєте, – пише Д.Маерс, – впливає на вас більше, ніж ви вважаєте" [Маєрс Д. Интуиция. – СПб.: Питер, 2009. – (Серия "Мастера психологии"). – С. 55]. Зведення наукової інтуїції до специфічної здібності наводить на думку про те, що її можна розвивати і вдосконалювати. Але тоді міра розвитку теоретичної здатності людського інтелекту вважатиметься водночас основним критерієм потенціалу інтуїції.

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Марчук М.Г.

Багато вчених, зокрема психологів, вважають, що психічна активність людини здійснюється через інтуїцію і дискурс. Інтуїція дає нам цілісні семантичні ґешталти для осмислення ситуацій (інсайт) і цілісні синергії (інстинкти, рефлексії), тобто певні образи дій для досягнення тієї чи тієї мети. Дискурс усе формалізує, тобто трансформує ґешталти в поняття, перетворюючи синергії на алгоритми (технології). Дискурс більш універсальний, він потребує меншого таланту, тому в рутинних сферах життя є незамінним завдяки своїй економності та методичності. Фундаментальною основою дискурсу є добір елементів, з яких можуть бути утворені всі формальні образи й алгоритми за допомогою певних операцій. Це виключно плідний прийом, оскільки дозволяє створити близький, але спрощений варіант вихідного образу [Олюшина М.В. Интуиция и дискурс: Историческая типология и современное состояние: диссертация ... кандидата философских наук: 09.00.01. – СПб., 2003. – 179 с. // www.lib.ua-ru.net/diss/cont/324145.html].

Разом із тим, рух до загальнознавчого невідкладний повному контролю. Він у більшості випадків так само пов'язаний з інтуїцією. Це не означає, що вчений діє, незважаючи на дискурсивно виражені загальнонаукові та суспільні запити, але коли йому доводиться обирати серед альтернативних шляхів один, який найбільшою мірою зможе виправдати суспільні очікування, без інтуїції не обійтися. Всі ми, як правило, в глибині душі переконані, що наші наукові пошуки виключно важливі для суспільства, хоча насправді загальнознавчими виявляються пошуки і знахідки далеко не кожного. Ні багатий досвід, ні вперта праця, ні здібності ще не є гарантією того, що дослідник іде правильною дорогою. До найціннішого результату може прийти людина, від якої цього не чекали. У такому разі зазвичай і згадують інтуїцію.

Будь-який творчий процес тяжіє до свого завершення, тобто до отримання суб'єктом запланованого результату – художнього твору, наукового відкриття, технічного винаходу тощо. Зрозуміло, що на шляху до нього використовуються різні прийоми і засоби, в тому числі й інтелектуальні. Загалом, процес творчості – це процес вираження, об'єктивації суб'єктивного. При цьому важливим є пошук адекватних засобів і прийомів, що на практиці показує тісний зв'язок інтуїції та інтелекту.

Сьогодні незаперечним є той факт, що математизація та формалізація знання вимагають витіснення інтуїтивного моменту. Водночас існує й інша тенденція – використання його як основного засобу нових теоретичних побудов. Звичайно, знання тяжіє до логічної строгості, одним із елементів якої є формалізація. Проте, формалізоване знання не завжди однозначно пов'язане з істинністю. "Неприйнятність антиномій у "формалізованому" знанні, – зазначає М.Марчук, – цілком виправдана, та не варто перебільшувати її значення. Вона свідчить водночас і про деяку неповноцінність такого знання порівняно, наприклад, із неформалізованими "істинами", які відкриваються людині в інтуїції, вільній від усяких формально-логічних обмежень і тому байдужій щодо суперечностей" [Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 153]. Це не означає, звичайно, що знання, отримані за до-

помогою інтуїції завжди алогічні. Проте творчо-наукове мислення потребує звільнення від деспотії формально-логічної дедукції.

Через співвідношення інтуїтивного й дискурсивно-логічного найяскравіше розкривається діалектичний характер пізнання. Йдеться про суперечливу єдність різних сторін єдиного, цілісного процесу. Логічне містить у собі момент інтуїтивного і навпаки. Інтуїтивне і логічне у певному розумінні можна розглядати як способи пізнання, які мають свої специфічні ознаки й особливості. Наприклад, якщо при інтуїтивному пізнанні відбувається виграш у швидкості, то висновки, отримані логіко-дискурсивним методом, характеризуються більшою надійністю. Однак це не може мати абсолютного значення, оскільки ні інтуїтивне, ні логічне мислення не можуть слугувати абсолютним гарантом істинності знання. Немає жодних підстав надавати перевагу тому чи тому способу пізнання, і, тим більше, погоджуватися з думкою, про те, що істина відкривається лише тоді, коли суб'єкт володіє "хорошою", "правильною" інтуїцією [Ирина В.Р., Новиков А.А. В мире научной интуиции: интуиция и разум. – М.: Наука, 1978. – С. 163].

Головною вадою більшості концепцій творчості є їхня теоретична однобічність. Кожна з них розвиває якийсь один аспект реального процесу пізнання: дискурсивне чи інтуїтивне мислення, думку чи відчуття. Безпосереднє знання часто розуміється як несумісне з життєвою практикою, тобто як ірреальне, містичне, чуже і навіть вороже стосовно логічного мислення. Зрештою, ні хороша інтуїція, ні висновки, отримані за допомогою правил логіки, не можуть гарантувати отримання істинного знання. Логічні методи дозволяють довести несуперечливість теорій, однак, не гарантують достовірності знання. Вони дозволяють здійснити лише перевірку суперечностей у знанні, отриманому інтуїтивним шляхом. Тільки у поєднанні логічного та інтуїтивного мислення – шлях адекватного, цілісного, достовірного наукового пізнання, що спирається на новітні методологічні настанови.

Г.В. Незабитовський, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
zuliks@yandex.ru

НЕВЕРБАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БРЕХНІ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Ще за часів античності філософи намагалися віднайти істину, як базис для будь-якого філософування. Істинне – отже таке, що відповідає дійсності (та реальності. Шизофренічна дійсність не співпадає з реальністю). Таким чином, підіймалося питання і брехні – що взагалі можна вважати брехнею, як її визначити, який існує зв'язок між нею та істиною. Більшість філософів займалися цією проблематикою, скоріше, заради визначення поняття "істина", аніж виокремлення характеристик "не-істини".

"Проміжними цілями аргументації можуть бути істина й добро, але кінцевою її метою завжди є переконання аудиторії в справедливості пропонуваного

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

її увазі положення й, можливо, дії, передбачуваного ім. Це означає, що опозиції "істина – брехня" й "добро – зло" не є центральними ні в аргументації, ні, відповідно в її теорії. Аргументи можуть приводитися не тільки в підтримку тез, що є істинними, але й у підтримку свідомо помилкових або невизначених тез." – писав А.А. Івін. І далі: "В аргументації використовуються не тільки коректні прийоми, до яких відносяться способи обґрунтування, але й некоректні прийоми (брехня або підступність), що не мають нічого загального з обґрунтуванням" [Івін А.А. Логика: учеб. для гум. фак-ов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002 // <http://psylib.org.ua/books/ivina01/txt13.htm>]. Отже, вікидаючи певні моральні сумніви відносно використання таких прийомів, можна сказати про їх прийнятність. Але виникає питання, яким чином можна використовувати брехню, враховуючи всю складність цього творчого (і це важливо) процесу. Як відомо, людина, що бреше – творить щось нове, і якщо брехливий аргумент буде викрито, то це буде рівнозначно провалу всієї аргументації оратора.

Якщо врахувати, що брехню можна приготувати заздалегідь, або просто мати добре розвинені творчі здібності, то виникає питання – яким чином її викривають? Відповідь елементарна – слова брешуть, тіло – ні. Коли людина бачить, що її співрозмовник, висуваючи певний аргумент, починає без причини хвилюватися, радіти або гніватися, то відчуває брехню. Тому, можна виділити 2 основні невербальні характеристики брехні:

- ✓ мімічні;
- ✓ пластичні.

Спеціалісти-фізіюмісти довели, що при брехні людина з навіть абсолютним самоконтролем не може уникнути так званих "мікровиразів" обличчя. Марк Дж. Франк, соціальний психолог, доцент Університету Буфало, відомий своїми розробками у сфері аналізу поведінки людини, писав про те, що переживання є унікальними для кожного, звісно. Але основні, найпростіші відчуття – універсальні. Тобто, незалежно від того, до якої культури людина належить, їй притаманні страх, відрaza, ненависть, щастя, радість, смуток. І вона виражає їх аналогічно".

Теорію спеціалістів-фізіюмістів розвинула Маріан Бартлетт, доцент Каліфорнійського університету, разом з психологом, доктором Чен Лі. Вони визначили 46 чітких рухів м'язів обличчя, які асоціюються з брехнею, та створили комп'ютерну програму, яка реєструє такі рухи у будь-яких комбінаціях. Така програма реєструє рухи обличчя, як і спеціаліст з фізіюміки, але при цьому швидкість обробки інформації вражає – замість трьох годин – декілька секунд. Такий метод не тільки зменшує витрати часу, але й виключає помилку людини, яка опрацьовувала б матеріал. Комп'ютер є неупередженим, а отже може дати оцінку незалежно від того, хто підлягає опитуванню.

Окрім "мікровиразів" та "емоцій брехні", можна виділити так звані "емблеми" і "ілюстрації". У книзі "Психологія брехні" Пол Екман пояснює, що людину може видати не тільки обличчя, а й тіло в цілому. Емблеми – жести, які мають дуже конкретне значення, відоме кожному, хто належить до певної культурної групи. Вони не мають якоїсь загальності або універсальності, але, зазвичай, відомі більшості. Хоча й не кожний брехун демонструє емблема-

тичні обмовки, але, коли вони трапляються, це цілком надійна ознака: Емблематичним обмовкам можна довіряти. Якщо помітити таку обмовку, це дасть можливість не допустити помилку Отелло (невірно інтерпретувати емоції того, хто може брехати) [Пол Екман. Психология Лжи. Обмани меня, если сможешь // <http://lib.rus.ec/b/166029/read#t15>].

Ілюстрації – це рухи, які "підкреслюють", ілюструють те, що каже людина. За допомогою різкого руху рукою можна неначе зробити наголос на тому, що сказано. Зазвичай, у розмові вони присутні постійно і в великій кількості, тому саме зменшення або взагалі відсутність є вірним знаком, що має місце брехня. Це пояснюється тим, що людина при брехні а) відчуває менше емоцій до того, що промовляє, б) говорить нерішуче. Якщо хтось ретельно зважає кожне слово, попередньо обмірковуючи сказане, він не буде багато ілюструвати.

Окремо треба виділити такі явища, як маніпуляції – рухи за допомогою рук (почисування носу, очей, вух, волосся і т.і.). Відносно них думка є неоднозначною. З одного боку, людина, що дозволяє собі почухати ніс, відчуває себе досить комфортно (якщо, наприклад. Знаходиться в компанії друзів), з іншого – вона може хвилюватися і таким чином приховувати те, що в неї тремтять руки. Отже, цей показник є ситуативним, і використовувати його треба дуже обережно.

Таким чином, при використанні брехливого аргументу треба враховувати ці 5 показників. Не просто приховувати, або навпаки, акцентувати увагу на якомусь з них, а вірно розуміти ситуацію та доречність кожного з них.

А.І. Орлов, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ПРАВИЛА АРГУМЕНТАЦІЇ (ЗА П. СЕРГЕЇЧЕМ): КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Сьогодні, в період підвищення наукової актуальності дослідження проблеми ефективності комунікації (зокрема розроблення ефективних прийомів доведення), особливу увагу та інтерес серед науковців привертає питання формулювання правил та принципів аргументації. При цьому, відзначимо, що це питання є об'єктом наукових пошуків не лише логіків, а й психологів, фахівців з нейролінгвістичного програмування, еристики, риторики, дослідників невербаліки та паравербальних аспектів комунікації.

Об'єктом дослідження виступає робота видатного юриста та адвоката – П.Сергеїча "Искусство речи на суде". Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу сформульованих П.Сергеїчем правил аргументації із аналогічними вимогами, що узагальнюються в літературі з логіки, психології, еристики, риторики, невербальних прийомів комунікації; кінцева ціль дослідження полягає у визначенні ціннісного значення та специфіки застосування даних правил в професійній діяльності публічного юриста (в том числі адвоката).

Під *аргументацією* в логіці переважно розуміють спосіб міркування, який складається із доведення та спростування, в ході яких формується переконання в істинності чи хибності якогось положення (тези).

Відповідно розрізняються два різновиди аргументації: доведення та спростування (критика).

Структура аргументації (як доведення, так і спростування) в еристиці та логіці розкривається крізь призму тріади елементів: тези, аргументів та форми (демонстрації).

Правила доведення, сформульовані П.Сергеїчем (П.С.Прохоровщиком) втілюють в собі блискуче знання логічних вимог, законів психології та невербальних аспектів комунікації.

Відомий адвокат цих правил називає десять; залишаючи їх кількість незмінною, дозволимо собі провести порівняльний аналіз сформульованих автором правил доведення із теорією аргументації, відображеною в інших науках. На цій основі спробуємо надати струнку класифікацію зазначених правил, обравши за критерій природу правила аргументації та об'єкт застосування.

Зокрема, в систематизованому вигляді, правила доведення П.Сергеїча виглядають наступним чином:

I. Логічні вимоги до доведення:

1. Намагайтесь проводити між своїми аргументами системні зв'язки, підкріплюйте один аргумент іншим.

2. Не допускайте протиріччя у власному доведенні.

3. Не доводьте очевидного.

II. Психологічні вимоги до доведення:

4. Іноді варто погодитись із опонентом.

5. Не варто намагатись пояснити те, чого не розумієте самі.

6. Не варто доводити щось більше, коли можна обмежитись меншим.

III. Еристичні вимоги (прийоми) доведення:

7. Відкиньте всі несуттєві та ненадійні аргументи.

8. Якщо вам вдалось знайти яскравий доказ чи сильне заперечення, не починайте з нього і не застосовуйте його без належної підготовки.

9. Не втрачайте нагоди викласти сильний аргумент у вигляді дилеми.

10. Якщо аргументи сильні, краще наводити їх окремо один від одного, детально розбиваючи кожен з них. Якщо ж у вас є лише слабкі докази, то варто їх зібрати в одну сукупність.

Відповідний методологічний підхід застосуємо і щодо правил спростування (їх також П.Сергеїч виділяє десять).

I. Логічні вимоги до спростування:

1. Відповідайте на слова фактами.

2. Не спростовуйте нереального.

3. Узагальненні аргументи опонента розділіть на складові та розбивайте їх кожен окремо.

4. Не сперечайтесь проти безсумнівних доказів та правильних (істинних) думок опонента.

II. Психологічні вимоги до спростування:

5. Виражаючи незгоду із словами опонента, не варто проявляти (демонструвати) надто багато старання.

6. Не доводьте, коли можна спростовувати.
7. Якщо опонент обійшов мовчанням певну обставину, варто просто звернути на неї увагу та зауважити, що у останнього немає аргументів проти такого важливого факту.

III. Еристичні вимоги (прийоми) спростування:

8. Оберніть доводи супротивника проти нього самого.
9. Максимально використовуйте факти, що визнані опонентом.
10. Ніколи не залишайте без критики сильних доказів супротивника (при цьому не треба в жодному разі вербально відтворювати його демонстрацію).

Таким чином, узагальнюючи проведене дослідження (по суті – формалізований практичний досвід видатного адвоката), відзначимо, що ефективність аргументації (доведення чи спростування) напряду залежить від всебічного застосування всіх (логічних, еристичних, психологічних) прийомів доведення та критики. Специфіка правил аргументації, узагальнених П.Сергеїчем, виявляється насамперед в тому, що вони стосуються кожного з елементів структури доведення/спростування – тези, аргументів, демонстрації.

Під цим кутом, правила аргументації, сформульовані П.Сергеїчем необхідно розуміти як систему логічних та психологічних прийомів, сформульованих та підтверджених практичним досвідом юридичної діяльності.

О.В. Перов, студ., НЮАУ ім. Я. Мудрого, Харків*
perov_aleksandr@list.ru

ПОРІВНЯННЯ ЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИЗНАЧЕННЯ ЩАСТЯ В ФІЛОСОФСЬКИХ ДОКТРИНАХ СТОІКІВ І ЕПІКУРЕЙЦІВ

Філософія Епікура і стоїків знаходилися в антагоністичних відносинах, але, разом з тим, стоїки і епікурейці оголошували метою філософії щастя людини, хоча поняття "щастя" і не носило конвенційний характер. Тому представляє інтерес порівняння щастя у філософських концепціях стоїків і епікурейців. Об'єкт роботи – філософські вчення Епікура та стоїків. Предмет роботи – поняття щастя, логічні особливості формування щастя. Наукова новизна полягає в проведенні логічного аналізу визначення щастя у вченнях стоїків і епікурейців і подальшого порівняння його елементів. Мета – провести порівняльний аналіз визначення щастя в філософських концепціях стоїків і епікурейців. Постановка мети дослідження визначила наступні завдання: встановити екстенціонал поняття "щастя" у філософських концепціях стоїків і епікурейців; виділити потенційних "носіїв" щастя.

1. Поняття щастя. Априорним в концепції стоїків є "екзистенціальний" характер "логосу" – закону, який "дирегує" світом, визначає місце і належну модель дії для кожної окремої істоти. Щастя набувало специфічної конотації: досягнення щастя для людини – в "узгодженому житті". Клеанф говорив, що щастя – це життя, "узгоджене з природою", отже – і з Логосом. Поняття "уз-

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Невельська-Гордєєва О.П.

годженого життя" запропонованого Зеноном – "логічна для розуміння узгодженість людських думок одна з одною, а також узгодженість нашого відчуття і бажання з цими думками".

У такому визначенні може здатися, що обсяг дефінієнса не дорівнює обсягу дефінієндума, оскільки перетворення життя в "узгоджене", і як наслідок, щасливе, корелюється лише з ментальними процесами, не зачіпаючи прагматичні, тому раціонально виглядає теза про формулювання операціонального визначення. Щастя – стан життя, що виникає при виконанні сукупності "узгоджених" дій, що здійснюються людиною. Подібна колізія вирішується при експонуванні онтології стоїків і сприйнятті ментальної парадигми як її проекції: мислення мудреця завжди веде до виконання певних дій.

Говорячи про щасливе життя, Епікур стверджував, що для людини початок і кінець щасливого життя – це задоволення. Хоча Епікур і постулював деякі принципи раннього античного гедонізму, але не ототожнював щастя і задоволення, не надавав йому вульгарно-центричний характер, а вводив обсяг процесів, явищ, речей і станів, пов'язаних із задоволенням для подальшого обґрунтування їх місця в щасливому житті людини.

У батька-засновника школи Кіренаїків – Арістіпа – щастя (S) лежить в досягненні максимального (в основному фізичного) задоволення (P1), уникаючи при цьому (також переважно фізичного) болю (P2), що можна відобразити у вигляді складного атрибутивного судження: (SAP1) & (SEP2). Для Епікура щастя (S) – свобода від тілесних страждань (P1) і душевних тривог (P2), а також "деякі види задоволення" (P3), тобто (SEP1) & (SEP2) & (SAP3).

2. Щастя і суб'єкт. Щасливе життя з точки зору стоїків – це чеснотне життя. У свою чергу володіти чеснотою може лише мудрець. Мета природи – зберегти творіння в стані, відповідному його природі. Тому кожна жива істота з самого свого народження несвідомо шукає все, що задовольняє цілі самозбереження і уникає всього, що їй протилежно. Хрисіп вважав, що істинну свою природу людина знаходить тільки з розвитком задатків, даних їй її природою.

Тому чесноту не можна вважати вродженим атрибутом. Кожна людина одержує її, ґрунтуючись на вроджених природних задатках. На початку життя у людини немає ще ні розуму, ні природних понять, з яких виникає Логос. З розвитком Логосу в людині виникає моральна відповідальність. Подібний розвиток може при сприятливому ході призвести до придбання мудрості і доброчесності.

Щасливим у епікурейців може бути будь-яка людина, але каталізувати наступ щастя може певна життєва позиція. З логічної точки зору це виглядає наступним чином: деякі люди (S1) можуть бути щасливі (P). Не всі мудреці (S2) щасливі (P). Але серед мудреців (S2) більше щасливих людей, ніж серед звичайних людей (S1). S1IP, S2IP, S1RS2.

Епікур стверджував, що філософія – діяльність, яка дає людям за допомогою роздумів і досліджень щасливе, мирне життя, вільне від людських страждань. Задача вирішується за умови дослідження місця, яке людина займає у світі. Раса, що охоплює всю фізику Епікура, – виключення гіпотез, здогадок, які суперечать причинності і визнання паритетності

будь-яких пояснень одного і того самого явища, аби тільки всі ці пояснення і гіпотези були природними, причинними. У концепцію епікурейців вводиться поняття "мудрець", серед філософського пошуку якого може знаходитись і вищезазначене. Але на відміну від стоїків у Епікура екстенсiонал знань, якими оперує мудрець зазвичай менше. Мудрець в першу чергу той, хто збагнув основи етики.

Висновки.

1. Поняття щастя в стоїків має більш вузький обсяг, ніж у епікурейців. В обсяг "щастя" стоїків входять тільки ментальні чинники, а в обсяг "щастя" у епікурейців – і прагматичні.

2. Щастя у стоїків не має елітарно-протекціоністський характер, оскільки ймовірна траєкторія досягнення щастя обумовлена конфігурацією задатків, що мають фатальний характер, а з іншого боку людина, як і будь-яка інша жива істота, кориться природі в розрізі продовження роду. Вказане – плацдарм для еманации пошуку чеснот.

3. У стоїцизмі щасливим може бути тільки мудрець, що володіє чеснотою, у епікурейців хто-завгодно, але мудрець має більшу вірогідність здобути щастя.

4. Мудрець Епікура не той, хто володіє щастям, а той, хто пізнав систему ціннісних категорій і здійснює дії, які приймаються з метою отримання задоволення.

5. "Мудрець" стоїків надходить завжди морально, оскільки кориться Логосу, а "мудрець" епікурейців, тому що підпорядковується розсудливості. З точки зору силогістики обсяг поняття "моральне життя" дорівнює обсягу поняття "розумне життя", хоча їх інтенсiональні характеристики різні.

***А.П. Політук, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
apolityuk@gmail.com***

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ АРГУМЕНТАТИВНОЇ МОДЕЛІ С. ТУЛМІНА

Теорія аргументації, як окрема сфера логічного знання, розпочала своє становлення ще за часів античності, і за період свого розвитку випробувала чимало концепцій, що їх пропонували логіки різних епох. Риторична проблематика Арістотеля та його розуміння умовиводу сьогодні може розглядатися в контексті аргументативного повороту у логіці, засновниками якого прийнято вважати бельгійця Х.Перельмана та британця С.Тулміна. Фундаментальна робота Х.Перельмана "Нова риторика" отримала своє визнання та чимало коментарів від логіків у всьому світі, в тому числі і у роботах російських та українських логіків, в той час як не менш важлива концепція С.Тулміна за межами англомовної літератури практично залишилася поза увагою.

Успішність акту аргументації багато в чому залежить від її вірно побудованих і впорядкованих компонентів – аргументів. Наявність різноманітних підходів до існуючих моделей аргументації, однак, залишає визначення самого поняття *аргумент* практично сталим: *аргумент* – це твердження, за допомогою якого доводиться певна теза [Ієін А.А. Логіка. – М., 1998].

Особливістю підходу до розуміння як логіки, так і теорії аргументації, С. Тулміна є умова можливості застосування теоретичного знання на практиці. Нахил концепції британця в бік прагматизму є помітним у більшості його праць і, зокрема, у його найважливішій для теорії аргументації роботі "Застосування аргументації" [Toulmin S. The Uses of Argument. – Cambridge University Press, USA, 2008].

Варто відзначити, що велика кількість аналогій між теорією аргументації та юриспруденцією, що їх наводить автор у роботі "The Uses of Argument", зовсім не є ключовою характеристикою його концепції в цілому. Це зауваження є важливим, адже, аналізуючи аргументативну модель британця, прийнято називати її створеною для зали суду, в той час як сам С.Тулмін відзначає, що створював модель, яку можливо застосовувати у будь-якій сфері, а аналогії з юриспруденцією з'явилися лише на останніх стадіях роботи над книгою і були використані для більш зрозумілого викладу матеріалу [Literary Theory, Philosophy of Science, and Persuasive Discourse: Thoughts from a Neo-premodernist // Інтерв'ю С.Тулміна журналу JAC ("Journal of Advanced Composition: rhetoric, writing, culture, and politics") – Illinois State University, USA, 1993].

Переходячи до більш детального аналізу моделі аргументації С.Тулміна, необхідно визначити її 6 головних складових частин :

1. Теза (*claim*) – висловлювання, яке пропонується до розгляду. Воно може включати інформацію, що визначається як істинна або заклик до дії, яку пропонують здійснити. Багато людей починають з тези, яка потім піддається критиці. Якщо нам пропонують щось, ми, напевно, одразу погодимось. Спершу, запитаємо себе *чому ми повинні погодитись* і, таким чином, будемо вимагати попереднього обґрунтування зазначеної тези.

2. Факти (*datum*) – основа успіху у переконанні, що складається з даних та зрозумілих чи, іншими словами, очевидних, фактів, що підтримують тезу. Факти складають фундамент, на якому буде будуватися вся аргументація. Істинність фактів може не бути 100%, оскільки досить часто ми додаємо до фактів елементи власних припущень. Важливо базувати тезу на фактах, які було б складно критикувати, оскільки, у іншому разі, факти можуть перетворитися на нову *тезу*, яку знову буде необхідно підкріплювати фактами.

3. Обґрунтування твердження (*warrant*) – твердження, що об'єднує тезу та факти, обґрунтовує тезу вказуючи на релевантність фактів по відношенню до початкового твердження. Обґрунтування може бути як висловленим, так і інтуїтивно зрозумілим без озвучення; воно відповідає на питання *яким чином факти доводять істинність твердження*. Обґрунтування може бути простим або являти собою нову віху аргументації з допоміжними елементами.

4. Підтримка обґрунтування (*backing*) – факти чи нові тези у якості додаткової підтримки обґрунтування, які використовуються, якщо до обґрунтування виникають додаткові запитання. Саме ця складова моделі С.Тулміна отримала найбільше критики, як така, що не є поясненою у достатній мірі.

5. Визначники і застереження (*qualifier*) – слово чи словосполучення, яке вказує на "міцність" переходу від фактів до обґрунтування і має здат-

ність вказувати на загальність чи частковість тези. Такими визначниками є модальності "більшість", "зазвичай", "завжди", "інколи" та ін. Сюди ж відносяться і випадки, коли в обґрунтуванні одразу зазначаються умови, за яких теза може бути хибною. Подібні випадки С.Тулмін характеризує, як застереження, наявності яких в тезі індикується словами "у випадку, якщо", "лише якщо не", і т.д

6. Спростування (*rebuttal*) – незважаючи на уважну та обережну побудову аргументації, трапляються випадки, коли все ж таки знайдеться контр-аргумент, що спростує початкову тезу. Це спростування може відбутися під час довготривалого діалогу або одразу після початкової презентації фактів у підтримку тези. Будь-яке спростування є окремим прикладом аргументації і також має більшість з вище перелічених складників, включаючи, спростування. Таким чином, якщо висловлюється теза, необхідно намагатись передбачити можливість її спростування і готуватися до спростування зазначеного спростування.

С.Тулмін пропонує до аналізу різні приклади аргументації: як наукові, так і з повсякденного життя, і приходить до висновку, що перші три складові зазначеної моделі наявні у більшості прикладів, незалежно від сфери знання, в той час як три останні складові є опціональними і залежать від кожної окремої ситуації. Контекстуальність та ситуативність – вагомими характеристиками аргументативної моделі С.Тулміна. Його заклик до подолання догматизму, формалізму та схематизму доповнюється визнанням загальних принципів та базових понять відносно кожного окремого прикладу аргументації та теорії обґрунтування в цілому.

М.М. Прокопенко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ЕТОТИЧНИЙ АРГУМЕНТ У КОНЦЕПЦІЇ Д. УОЛТОНА

В рамках формальної логіки етотичні аргументи вважалися аномалією і трактувалися як помилки, що автоматично знімало розгляд цього питання. На противагу цьому, аргументи до етосу широко застосовуються в політичних дебатах, в судових справах та в повсякденному житті. В кінці XX століття аргументи до етосу стали передвиборчою тактикою багатьох виборчих кампаній. Особистісна атака стала настільки ефективною, що навіть при всіх її недоліках, повністю відмовитись від її використання неможливо.

Можливість застосування аргументів до етосу була встановлена ще в Античності. Аристотель в "Риторичі" назвав тип аргументів, які залежать від характеру оратора, – "ethos". На думку Аристотеля, вплив оратора на аудиторію залежить не тільки від змістовного наповнення промови, але й від того, наскільки оратор володіє довірою аудиторії. Це помітно тоді, коли інформації про деяку тезу недостатньо і аудиторія звертала увагу саме моральні якості

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Колотілова Н.А.

оратора. Сьогодні аргументи до етосу набули особливої популярності. Д. Уолтон визначає аргументи до етосу як такі, що спрямовані проти особи опонента та виникають в якості захисної реакції. Особливо, якщо докази опонента загрожують особистим інтересам, а можливості раціональної контраргументації здаються малоефективними.

Етотичний аргумент – це аргумент, який використовується в тих випадках, коли одна зі сторін в дискусії намагається спростувати аргументи іншої шляхом прямої атаки на особистість опонента. Важливим в ораторській промові є з'ясування того, чи присутній етотичний аргумент. Для того, щоб це встановити, потрібно керуватись двома критеріями. По-перше, в аргументах оратора має бути атака на характер опонента. По-друге, така атака повинна використовуватись для критики висунутих положень. Висновки оратора повинні бути неприйнятні в зв'язку з тим, що він має погану систему цінностей. В будь-якому разі при застосуванні етотичного аргументу слід задати декілька критичних питань.

Достатньо важко з'ясувати релевантність етотичних аргументів. При з'ясуванні релевантності важливо знати контекст аргументації, погляди, позиції, відповіді опонента. Велике значення відіграє тип діалогу; стадія на якій знаходиться аргументація; ціль, яку ставить перед собою оратор; ситуація, при якій відбувається аргументація, яка може задавати і накладати певне обмеження. Але не має сумніву в тому, що вдало застосований аргумент до етосу має надзвичайно великий вплив на аудиторію. Це підтверджує і Д. Уолтон: "Голословної, але ефективною та категоричною заявою була достатньо для того, щоб позбавити аудиторії критичного сумніву" [Уолтон Д. Аргументы ad hominem. – М., 2002. – С. 218]. Хоча цей аргумент може бути й помилковим, оскільки характер людини, з точки зору логіки, не має відношення до істинності або хибності того, що вона каже, щодо коректності чи некоректності її аргументів.

Етотичні аргументи слід застосовувати в ораторській промові як попередні та неостаточні твердження. Тому, що головна мета етотичних аргументів це виклик сумніву в авторитетності оратора. Але це зовсім не означає, що аргументи, які стосуються характеру мають бути основними. У разі такого використання етотичних аргументів в ораторській промові, остання може перетворитись на особистісну суперечку між оратором та опонентом. А це, в свою чергу, заважає розгляду об'єктивних аргументів при висвітленні проблеми.

Д. Уолтон наголошує на тому, що етотичні аргументи в багатьох випадках зв'язані з характером того, хто проголошує певну точку зору. Характер вважається довгостроковою якістю людини; хоча він і може змінюватись, прийнято вважати, що зазвичай він залишається відносно стабільним, інколи, протягом всього життя. Тому інформація про вчинки людини в минулому може використовуватись як свідчення її хорошого чи поганого характеру. Аргументи до етосу виходять з наявності у пропонента певних якостей, які надають йому в очах інших деякий статус та визнання. Інколи аудиторія може бути необізнана в тому питанні, яке виголошує оратор. Тому враження про характер оратора має велике значення для вдалого виступу. Часто застосований до оратора етотичний аргумент, має вирішальний

вплив на аудиторію і попередні аргументи втрачають свою силу, навіть тоді, коли цей аргумент є голосливим і непідтвердженим висловлювання. Аудиторія втрачає всі підстави довіряти оратору. В свою чергу, респектабельний імідж дозволяє послабити аргументацію оратора, яка спирається на об'єктивні факти, адже оратор має певний рейтинг довіри і аудиторія йому вірить, не заглиблюючись в подробиці.

Д. Уолтон підкреслює, що етотичний аргумент може мати два відтінки: негативний і позитивний. Використання етотичного аргументу з негативним відтінком свідчить про те, що аргументи людини не слід приймати, оскільки вона має поганий характер. В таких аргументах критикують такі якості характеру як: правдивість – людину звинувачують в тому, що вона не дотримується істини; розсудливість – робиться певне припущення, що людина не розсудлива; проникливість – особа не здатна реально оцінити ситуацію, на підставі того, що вона не врахувала інформації, яка необхідна для доведення своєї позиції; пізнавальні здібності – людина не може робити елементарні логічні висновки; моральні стандарти – людина має незадовільну ієрархію цінностей. Такі аргументи набули своєї популярності в виборчих перегонах, де неабияку роль відіграє моральність кандидатів. Позитивний відтінок свідчить про те, що аргументи людини мають бути прийняті, бо у неї хороший авторитет. Такі аргументи часто застосовуються при захисті підсудного в суді. Тут звернення до моральних цінностей звинувачуваного може вплинути на результат справи.

На думку Д. Уолтона, при розгляді будь-яких дискусійних питань ми повинні спиратись на об'єктивні факти. Таким прикладом можуть бути точні науки, де є безглуздом застосування етотичних аргументів. Але при аргументації, яка стосується політичної та етичної сфери, яка пов'язана з системою цінностей, одних тільки емпіричних фактів недостатньо. В таких випадках цінним є використання етотичних аргументів, які спрямовані проти характеру опонента. Оратор повинен сприйматися аудиторією не тільки як особистість, але й як професіонал своєї справи.

У підсумку слід відмітити, що в концепції Д. Уолтона враховано багато чинників при аналізі етотичного аргументу: схеми застосування, критерії оцінки, релевантність у діалозі тощо. Вдало застосований аргумент до етосу може піддати сумніву все, що було сказано оратором, навіть якщо цей аргумент не підтверджений на емпіричному рівні. Не можна вважати аргумент до етосу помилковим тільки тому, що він апелює не до суті справи, а до моральних характеристик промовця. В окремих випадках інформація про особистісні здатності оратора може мати велике значення для оцінки його аргументу. Етотичні аргументи набули свого значного поширення в передвиборчих дебатах. Слухачів цікавить не стільки зміст промови, скільки ієрархія моральних цінностей самого кандидата. В судових справах аргумент до етосу може бути застосований як єдина надія на пом'якшення вироку. Не слід забувати й те, що надмірне використання цього аргументу, може перетворити промову на суперечку.

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПИТАНЬ У СФЕРІ МАРКЕТИНГУ

У наш час проблематика запитань і відповідей стає предметом дослідження різних наукових галузей. Зокрема особливий інтерес запитання привертають в рамках маркетингових досліджень. Для того, щоб відобразити використання запитань у маркетингу, а також щоб порівняти їх типологію запитань в логіці, слід визначитися, що ми розуміємо під поняттям "запитання".

Запитання – це особливий вид імперативу, висловлений за допомогою питального речення і спрямований на усунення або зменшення пізнавальної невизначеності. Відповіддю є судження, яке повністю або частково знімає цю невизначеність.

Проблемою класифікації запитань займалися такі дослідники, як Н.Белнап, Т.Стіл, Я.Хінтікка, В.Берков, Л.Аквіст, Ф.Лімантов та інші. Якщо намагатися певним чином узагальнити їх варіанти класифікацій, то можна виділити декілька основних. Одна з них – поділ запитань на правильні і неправильні (некоректні). На відміну від судження, запитання не має ні ствердження, ні заперечення. Тому не може бути істинних чи хибних запитань. Правильні запитання – ті, передумова яких є істинним і несуперечливим знанням. Відповідно, неправильні запитання базуються на хибному або суперечливому знанні. Якщо ми запитаємо "Якого кольору шкіра у інопланетян?", то це буде прикладом неправильного запитання, тому що спочатку слід встановити факт існування інопланетян. Логіка не визнає неправильні запитання як метод отримання нового знання. Але у маркетингу такі запитання нерідко використовуються, причому абсолютно не випадково і свідомо. Метою їх у даному випадку є поставити адресата (клієнта) у незручне становище, тобто коли він не може дати відповідь на поставлене запитання, водночас (що дуже важливо) не здогадуючись про його некоректність. Часто виникають ситуації, коли клієнт з певних причин не дотримується завчасних домовленостей. Знаючи про це, можна задати некоректне запитання. Наприклад, задаючи запитання: "Згідно з тим, що Ви ознайомилися з нашою пропозицією на сайті, чи вважаєте Ви її вигіднішою за інші?" ми знаємо, що "ознайомилися з нашою пропозицією" є хибним твердженням, але клієнту незручно у цьому зізнаватися, і він або погоджується, або задає уточнюючі запитання (і те, й інше є прийнятним для нас). Таким чином можна впливати на ставлення і сприйняття клієнтом наступних запитань.

Також запитання поділяють на відкриті і закриті. Перші розраховані на необмежену кількість можливих відповідей, другі – на визначену кількість відповідей. Найчастіше це стверджувальна або заперечувальна відповідь. У маркетингу і торгівлі закриті запитання часто використовуються з метою спрямовувати і контролювати хід розмови, а також для підготовки клієнта до кінцевого підтвердження угоди або купівлі. Загальновідомим правилом є: "багато маленьких "так" призводять до одного великого "ТАК"". Тому спочатку ставляться запитання, на які будь-яка людина зі здоровим глуздом дасть

ствердну відповідь. Ці запитання не потребують від клієнта прийняття якихось важливих рішень чи довгих роздумів. Наприклад: "Ви погоджуєтесь, що у наш час краще ефективно використовувати свої кошти? –Так.", "Чи згодні Ви, що одним із способів цього є зменшення витрат? –Звичайно, так!". Коли ж справа наближається до завершення угоди, ставиться запитання, яке потребує прийняття рішення, і клієнт, іноді навіть за інерцією, а іноді базуючись на логіці, відповідає ствердно: "Якщо наше програмне забезпечення допоможе оптимізувати Ваші витрати, чи погодитесь Ви, що воно Вам потрібне? –Так!". Схожий метод використовувався ще Сократом у діалогах Платона.

Відомі дослідники Н. Белнап і Т. Стіл пропонують ще одну класифікацію запитань. Перш за все це поділ запитань на такі, що мають формальну імітацію (інтерогатив), і такі, що її не мають. До перших відносяться *чи*-запитання, *який*-запитання, *скільки*-запитання і частково *чому*-запитання. Взагалі, формальну імітацію можуть мати лише ті запитання, для яких можна чітко встановити логічну структуру відповіді. У маркетингу і торгівлі дуже часто використовуються *чи*-запитання. За Белнапом, суб'єкти таких запитань задають експліцитний скінченний список альтернатив. У маркетингу вони так і називаються – альтернативні. Коли ставиться таке запитання, у клієнта є обмежена (найчастіше – дві) кількість можливих відповідей. Але основою (передумовою) такого запитання є те, що усі можливі відповіді влаштовують того, хто ставить запитання. Наприклад: "Вам буде зручніше підписати угоду о 14-й чи о 16-й годині?". Таким чином, запитання через свій суб'єкт задає певний список альтернатив, а потім ніби "надсилає" цьому списку інструкцію, відповідно до якої пропонується побудувати конкретний тип прямої відповіді. За логікою, цьому має передувати з'ясування, чи взагалі є згода на підписання договору. Але у маркетингу і торгівлі таке запитання вважається незручним і ризикованим, тому одразу ставиться згадане вище запитання, тим самим наштовхуючи клієнта на прийняття менш важливого рішення, а більш важливе вважається уже прийнятим.

Отже, на прикладі лише декількох типів класифікацій ми бачимо, що типологія запитань у маркетингу і торгівлі багато в чому запозичена з логіки. Але використання запитань тут має свої особливості. При цьому для досягнення кінцевої мети використовується як дотримання, так і свідоме порушення логічних законів, принципів і правил побудови запитань.

А.С. Синуця, асп., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
andriy-synytsya@yandex.ru

ФІЛОСОФІЯ ЛОГІКИ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В. КУАЙНОМ

З того часу, як логіка стала активно використовувати математичні методи пізнання дійсності, вона перестала бути частиною філософії і стала самостійною наукою. На формування засад математично орієнтованої (символічної) логіки найбільший вплив мали праці Г. Ляйбніца, Б. Больцано, Дж. Буля, А. де Моргана, Г. Фреге та ін. Як і для кожної самостійної науки для логіки

постало питання про її філософію, аналогічно до того, як мають місце питання філософії математики, філософії фізики чи філософії історії.

Спершу під філософією логіки розумілися відповідні проблеми в теорії множин (парадокс цієї теорії, можливості аксіоматичного методу, природа натурального числа тощо), яка б повинна була стати основою усього каркасу математичних знань. Однак подібного роду проблема обґрунтування основ математики із застосуванням засобів логіки на сьогодні швидше відноситься до філософії математики. Філософія логіки стала активно розвиватися після формування у 1931 р. К. Геделем теорем про неповноту формалізації і створення А. Тарським семантичної концепції істини.

Поняття "філософії логіки" конотується із поняттями "філософської логіки" (у вузькому значенні – модальної логіки, а у широкому – загальної теорії семантики логічних числень), "неформальної логіки" (теорії аргументації), "аналітичної філософії" (історичної традиції аналізу мови засобами логіки), "некласичної логіки" (розділу логіки, в межах якого не діють закони несуперечності, виключеного третього традиційної логіки Аристотеля), металогіки (дослідження та інтерпретація формальних мов і формальних систем).

На сьогодні існує безліч тлумачень поняття філософія логіки, серед яких виділимо такі:

1) Е.К. Грейлінг під "філософією логіки" розуміє "філософування про логіку", на відміну від філософської логіки, яка є просто "філософуванням" [Grayling A.C. An introduction to philosophical logic. – Oxford: Blackwell, 1997. – Р. 3];

2) дослідження різноманіття логічних семантик і вироблення єдиного семантичного підходу ("Encyclopedia Britannica" (1994–1999));

3) А. Карпенко до сфери філософії логіки відносить вчення про логічну форму, вчення про логічні і семантичні категорії, теорії референції і предикації, ідентифікацію об'єктів, проблему існування, вчення про пресупозиції, відношення між аналітичними і синтетичними судженнями, проблему наукового закону, інформативність логічних законів, онтологічні припущення в логіці, а також сутність і загальну природу відношення слідування, смисл логічних зв'язок, значення фундаментальних теорем, детальний аналіз понять "індукції", "вирішуваності", "довідності", "істини" та ін. [Карпенко А. Современные исследования в философской логике: мировой уровень, российская наука, РФФИ // <http://www.rfbr.ru/pics/12908ref/file.pdf>];

4) В. Куайн під філософією логіки розуміє засіб для аналізу природної мови, оскільки саму логіку визначає як "результуючу двох компонент: істини і граматики" [Куайн У.В.О. Философия логики. – М.: Канон⁺, 2008. – С. 5].

У своїй праці "Філософія логіки" (1970) В. Куайн до сфери останньої відносить такі розділи: "Значення і істина", "Грамматика", "Істина", "Логічна істина", "Сфера логіки", "Девіантні логіки", "Основи логічної істини".

Таким чином питання "Що таке істина?" для В. Куайна виступає основним питанням філософії логіки.

Досліджуючи поняття "істини" логічними засобами, В. Куайн виходить на дослідження поняття "виконуваності". З поглядів структури, підстановки, моделей, доведення логічної істини є тотожно-істинними формулами, синтаксис

яких можна редукувати до трьох граматичних конструкцій об'єктної мови: заперечення, кон'юнкції і квантифікації. З погляду граматики логічна істина – це складне висловлювання, структура якого містить істинні прості висловлювання, поєднані за правилами граматики.

Логічна істина повинна залишитись незмінною не залежно від зміни словника тієї мови, якою записане висловлювання, за умови заміни вихідних висловлювань іншими, що належать до тої ж граматичної категорії. Об'єктна-мова, яку у цьому випадку розглядає В. Куайн, складається із предикатів і трьох змінних "х", "у", "z" без штриха. Мало того, В. Куайн стверджує, що логічна істина не може бути порушена навіть при додаванні нових словникових ресурсів.

В. Куайн переконаний, що межі логіки ширші, ніж просто мови, тобто граматики. Логіка – це ще й дослідження істини, а поняття "істини" виходить на рівень фактичної дійсності. В. Куайн критикує лінгвістичну теорію логічної істини, запропоновану Р. Карнапом. Логічні істини не залежать від мови, оскільки вони залишаються істинами при всіх словникових підстановках. Як пише Р. Карнап: "Логічна теорія, не зважаючи на її сильну залежність від обговорювання мови, вже зорієнтована на світ, а не на мову, і це пов'язано з предикатом істини" [Там же. – С. 176].

Міркування В. Куайна про логічну істину як основне питання філософії логіки узгоджуються з його концепціями онтологічної відносності, невизначеності перекладу та натуралізованої епістемології. Кожна з цих концепцій виходить за межі логічних формалізмів і аналізує структури природної мови. Логічному аналізу природної мови сприяють квантори Генкіна й ІФ-логіка Я. Хінтікки.

Подальший розвиток філософії логіки на початку ХХІ ст. показав, що важливим питанням логіки стає власне питання "Що таке логіка?". Адже надто вже багато створено різних логічних систем і потрібно з'ясувати, що є спільним для них усіх (це питання з'ясовує так звана універсальна логіка). Відповідь на це питання можна дати лише в контексті поступового зближення засобів математичної і філософської логіки.

У ХХІ ст. логіка повинна стати основою теорії штучного інтелекту і комп'ютерних наук. Адже, як вірно зазначає А. Карпенко, магістральним напрямом розвитку логіки на сьогодні є безкінечний шлях подолання прірви між процесами людського мислення і машинізованими процесами штучного інтелекту.

П.А. Соболевський, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
sobolievskyi_pavlo@ukr.net

ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПРИКЛАДУ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ У КОНЦЕПЦІЇ ХАЙМА ПЕРЕЛЬМАНА

Концепція неформальної аргументації професора Брюссельського університету Хайма Перельмана може стати інструментом дослідження таких складних аспектів мовної комунікації, як: механізми мовного впливу, визна-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

чення меж свободи під час вибору засобів передачі інформації, підняття ефективності комунікативного процесу, тощо.

Перельман помітив неспроможність дослідження всіх аспектів комунікації за допомогою засобів лише формальної логіки. На його думку, варіативність мовного процесу велика, і подекуди суб'єкти потрапляють у ситуацію, коли інтерпретація певної інформації може відбуватися у двох і більше напрямках. Проте формальна логіка в силу своїх законів заперечує будь-яку невизначеність інтерпретації. Потрапляючи в ситуацію, коли дві установки заперечують одна одну, відбувається феномен послаблення дії однієї з установок. В своїй роботі "Трактат про аргументацію: нова риторика" (1958 р.), яку Перельман написав разом із Ольбрехтсом-Тітекою, він наводить приклад Джорджа Берклі. Вбивство є порушенням закону і моральних принципів, але виконання смертного вироку, або вбивство під час бойових дій не є порушенням цього закону. Перельман наголошує на тому, що інтерпретація має ситуаційний характер. Зрозуміло, що дослідження варіативності інтерпретацій не може бути проведене засобами формальної логіки. Тому Перельман зіткнувся з проблемою розробки кардинально нового підходу при дослідженні комунікативних процесів. В даному випадку, базою нового методу для нього стала риторика – єдиний вид знання, що безпосередньо опікується процесом передачі інформації в комунікації. "Нова риторика" Хаїма Перельмана по суті є новою теорією аргументації, що відрізнялась від концепції, запропонованої тогочасною логікою. Вона є збірником популярних прийомів аргументації у виступах.

Один з цих видів аргументації є приклад. За сферою використання Перельман виділяє декілька видів прикладів. У природничих науках вони формують правила або певну систему. У правознавстві приклади скоріше пояснюють вже відомі загальноприйняті правила, або закони і конкретизують сферу їх діяльності. Приклад у своїй основі передбачає певну суспільну згоду з тлумаченням того чи іншого правила, або, принаймні, згоду на можливість узагальнення фактів у правило. Приклади також поділяються на ієрархічні, суперечливі (*exemplum in contrarium*), діючі за принципом інерції та приклади, неможливість здійснення яких веде до карикатури. Ієрархічні приклади мають складну структуру, де кожний наступний приклад підтверджується попереднім. Суперечливі приклади перешкоджають неправильному узагальненню, демонструючи свою з ним несумісність і вказуючи на той єдиний напрям, у якому може йти узагальнення. Вони слугують для того, щоб спрямувати точку зору аудиторії у потрібний для оратора напрямок. Діючі за принципом інерції приклади не створюють і не пояснюють правило. Це є своєрідний перехід від одиничного до одиничного, але з прагматичної точки зору найбільш дієвим є приклад, який має статус факту і розкриває весь зміст правила.

Іншим видом аргументації є ілюстрація. Від прикладу її відрізняє статус того правила, яке воно підкріплює. У той час, коли мета приклада є обґрунтування певного правила, ілюстрація спрямована на закріплення переконання слухачів у правильності вже відомого і прийнятого правила шляхом наведення окремих випадків, які пояснюють загальне викладення та підсилюють ефект його присутності у свідомості слухачів. Ілюстрація, через те що її роль

відрізняється від ролі приклада, має інші властивості. У той час, коли приклад мусить виглядати переконливим фактом, ілюстрація може викликати сумніви, проте вона мусить впливати на уяву, щоб заволодіти увагою слухачів. Тому ідеальною стратегією, на думку Перельмана, є використання спершу переконливого факту, потім правила, що здаються істинними, і наостанок – ілюстрацією. Адже, при перерахуванні не всі окремі випадки відіграють одну і ту саму роль, бо у той час коли перші з них мають бути незаперечними, наступні користуються довірою попередніх, а останні можуть слугувати тільки ілюстраціями. Ілюстрація може бути ефективною, подібно до ієрархічного правила, і неадекватною. Ефективна ілюстрація повністю охоплює собою зміст правила. Неадекватна ілюстрація не відіграє тієї ж ролі, що і суперечливе правило, бо у даному випадку правило не піддається сумніву. Використання неадекватної ілюстрації погано характеризує скоріше того, хто її приводить, і свідчить про нерозуміння або незнання змісту правила. Проте, навмисно неадекватна ілюстрація може являти собою форму іронії.

Тож можна зазначити, що метою Перельмана є утворення нової неформальної логіки. Для нього важливо зробити більше за логіку Арістотеля, шляхом переходу від синтаксису і семантики до прагматики, інакше кажучи, це перехід від двозначної логіки до риторики. А якщо казати його словами, до "нової риторики". Такої науки, яка вкрай зацікавлена достовірно передачею змісту від одного суб'єкта до іншого.

Н.Т. Супрун, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
S_nadiiY@mail.ru

ЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

Розвиток сучасної логіки набирає обертів: вона постає як метод для вирішення спірних питань інших наук, з'являються нові напрями та підходи в межах логічного знання. Але говорити про сучасність можна спираючись на знання минулого, тому усунення деяких прогалин в історії вітчизняної логіки, відродження забутих імен постають як одне з завдань в роботі науковців.

Памфіл Юркевич – один з найвидатніших представників київської духовно-академічної філософії XIX – поч. XX ст., який зробив великий внесок у розробку логічного знання не лише в Україні, а й в Росії (був професором Московського університету) – є цікавою персоналією з огляду на те, що його логічні погляди лише стають предметом наукового дослідження. Його друкованих праць присвячених логіці майже немає, хіба що деякі роботи, де проблемам логіки відведено декілька сторінок (напр.. в праці "Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта"). Тому лише звернувшись до архівів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, де збережена рукописна спадщина П.Юркевича, можна зрозуміти його внесок в науку і в логіку, зокрема.

Погляди на логіку як науку, питання стосовно предмета та реформації тогочасної логіки викладенні в таких рукописах Памфіла Юркевича: "Читання з логіки (у скороченому вигляді)", "Лекції з логіки", "Програма і читання з логі-

ки", "Із логіки" (літографовані лекції), "Логічні дослідження Тренделенбурга у скороченому вигляді". Як і інші представники київської духовної академії того часу Памфіл Юркевич працював в західноєвропейському руслі і в свій курс лекцій будовав трошки відхиляюся від стандартної та традиційної програми, присвячував велику увагу проблемам та суперечкам, які виникли в логіці після Канта. Вони виникли, на думку науковця, через те, що Кант в своїй теорії втратив зв'язок мислення з об'єктивною реальністю. Через суто логічні питання П.Юркевич розкривав як цей зв'язок втрачається: на прикладі змісту та обсягу понять, операцій над поняттями, закону тотожності, суперечності та іншого. Саме післякантівський період, підкреслював П.Юркевич, відзначався безліччю напрямків в логіці, які символізували про кризове становище науки і про велику кількість існуючих неузгоджень. В своїх лекціях він вказати на такі суперечності і намагався подолати їх. Таким чином, приходить до висновку, що тодішня формальна логіка є занадто вузькою, такою, що не звертає увагу на досвід, і ставить перед собою завдання – пізнавати одні форми мислення. Також великий пласт записів присвячувався поглядам Гегеля та Фіхте, також піднімалася проблема взаємозв'язку логіки та психології (і тут Юркевич чітко відрізняє першу від другої).

Таким чином, можна сказати, що Памфіл Юркевич опікувався достатньо цікавими питання в сфері логічного знання не лише спираючись на погляди своїх попередників, що є представниками київської духовної академії, а й звертаючись до європейської традиції. Проблеми, які він зачіпав у лекціях пов'язані на сам перед з реформацією "старої" формальної логіки, що не змогла вирішити проблеми своїми методами. Дослідження логічних поглядів П.Юркевича, що збереглися в рукописному варіанті, стають вагомими як для історії логіки так і для сучасного логічного знання, адже висвітлюються ті моменти, що були і є цікавими науковцям: в чому вбачається методологічне значення логіки?, яке її прикладне значення?, яким чином визначається її предмет?, чи є вона частиною психології? та чи можлива її реформація?

*Г.В. Ущатовська, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

КРИТИЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ ЯК ПЕРЕДУМОВА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Критичне мислення – це міждисциплінарна наука. Вона почала формуватися лише в другій половині ХХ ст., через це важко провести чіткі межі сфери її дослідження.

Зародження критичного мислення відбулося ще в часи античності (критична техніка "питання-відповідь"). Але передумови її становлення відбулися в 30-х рр. ХХ ст., з виходом статті Карла Поппера "Логіка і ріст наукового знання".

В цій статті, Поппер виклав свої ідеї критичного раціоналізму. Він розрізняє критичний і некритичний раціоналізм. **Некритичний раціоналізм** (uncritical or comprehensive rationalism) він характеризує як такий раціоналізм, в межах якого

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

все знання повинно бути обґрунтовано доказами або досвідом. Отже, будь-яке твердження, яке не підкріплене доказом або досвідом відкидається. Але некритичний раціоналізм в своїй основі має багато суперечностей, замість нього Поппер пропонує **критичний раціоналізм** (critical rationalism). Він ґрунтується на обґрунтуванні знання, людських дій, соціальних ідей та інститутів за допомогою критики і вдосконалення. Але важливим є те, що в межах свого раціоналізму він допускає ірраціоналізм. Мінімальна форма ірраціоналізму морально краща. Адже вибір, що стоїть перед нами не просто інтелектуальна дія або справа смаку, а саме моральне рішення. Такий ірраціоналізм може сприйматися як віра у розум. Але Поппер не брався аналізувати метафізичні положення.

Послідовники критичного раціоналізму Поппера не до кінця підтримували його ідеї. Вони прагнули їх модифікувати. Наприклад, Вільям Бартлі запропонував свій "**панкритичний**" раціоналізм ("pancritical" rationalism: PCR, or comprehensive critical rationalism: CCR) саме з метою критики метафізичних положень. В межах його раціоналізму виконувалась критика власних підстав. Тобто критиці підлягає абсолютно все, навіть сам панкритичний раціоналізм. Але, саме через свій всеохоплюючий характер панкритичний раціоналізм заперечувався.

Більшість модифікованих ідей критичного раціоналізму не витримали критики через свою парадоксальність. Отже, найкращим варіантом є критичний раціоналізм Поппера з його мінімальним ірраціоналізмом та догматичною вірою в розум. Хоча і він не є досконалим, тому що виникає питання: яка кількість цього ірраціоналізму повинна бути присутня в критичному раціоналізмі? Отже, необхідно зупинитися саме на критичному раціоналізмі.

Критицизм, в загальному сенсі – це вміння рефлексувати в режимі негативного зворотного зв'язку. Критицизм пов'язаний з настановою на принципову зміну власної позиції, якщо вона виявляється вразливою під натиском контраргументів. Також, критицизм є готовністю до захисту і відстоювання власної позиції, за допомоги знаходження аргументів, що обґрунтовують власне цю позицію. Критицизм плюралістичний: він допускає не тільки діалог, але й дискусію з великою кількістю учасників і з різноманітною системою аргументації. Якість раціональності як характеристики критицизму передбачає чітке визначення і усвідомлення мети, дії, результату або процесу взаємодії. У свою чергу, критичний раціоналізм претендує на вироблення принципів раціонального пояснення знання, людських дій, соціальних дій та інститутів і т.п., за допомогою їхньої критики і вдосконалення.

Критичне мислення – це сучасний розділ "науки мислити", який породжується усвідомленням неможливості усунути помилки і хитрощі у теоретичній та практичній діяльності людини, людства. Під час критичного мислення, розум людини спрямовується на дослідження міркувань з метою виявлення та усунення можливих помилок і хиби – як опонента, так і своїх.

Отже, визначення критичного мислення підпадає під визначення критичного раціоналізму. Можна зробити висновок, що саме критичний раціоналізм є передумовою критичного мислення. Вони мають спільну мету: обґрунтування знання на підставі критики. Але сфери їхнього застосування відрізняють-

ся. Адже, критичний раціоналізм був зорієнтований на сферу науки. Мета Поппера полягала у вдосконаленні наукового знання. Критичне мислення через свій міждисциплінарний характер використовується в багатьох сферах: як в науковому житті, так і в повсякденному. Це спричинено вимогами нашого суспільства – для досягнення нових результатів науки інтегруються в інші науки та в інші сфери застосування.

І.В. Хоменко, д-р філос. наук, проф., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
khomenko@ukr.net

ПОНЯТТЯ "БРЕХНЯ" В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

В останній час спостерігається особливий інтерес до проблеми брехні. Причини актуальності цієї проблематики для сьогодення очевидні. І вони, скоріше за все, знаходяться в практичній сфері, ніж теоретичній. Широке розповсюдження брехні в у сучасних комунікативних процесах (політична, рекламна аргументація, аргументація в ЗМІ, у міжособистісному спілкуванні тощо) диктує нагальну необхідність вивчення цієї проблеми.

Яка дисципліна має займатися феноменом брехні? Хто професійно досліджує питання, яким чином люди брешуть? Відповідаючи на ці питання, приходиться констатувати той факт, що проблема брехні є міждисциплінарною. Її вивчають у філософії, логіці, етиці, соціології, психології, лінгвістиці, політології, правознавстві, а також в інших галузях знання. Не випадково один з найвідоміших дослідників в царині психології брехні Пол Екман констатував, що брехня настільки природна, що її без натяків, можна віднести майже до всіх сфер людської діяльності.

У зв'язку з цим у літературі обговорюються різноманітні аспекти брехні: моральні, правові, психологічні, логічні, когнітивні, риторичні тощо. Дослідники намагаються співставити різні поняття із спільного синонімічного ланцюга (брехня, хиба, неправда, омана, обман, кривда тощо), порівняти їх з протилежними поняттями (істина, правда, напівправда тощо) і таким чином виявити їхні особливості. Активно обговорюється проблема вербальних та невербальних характеристик брехні. Досліджується питання про те, чи є евфемізми, гіперболи, еліпсис, види та формули ввічливості, емфаза, іронія, слова-табу, антропорфізми тощо видами брехні. Значна частина досліджень присвячена детектору брехні: теорії побудови поліграфа і ефективності його застосування в різноманітних галузях практики, наприклад, при доведенні в суді. Перечень подібних проблем, що торкаються обговорюемого питання, можна було б продовжити далі.

При цьому, незважаючи на те, що поняття брехні активно обговорюється в літературі, на наш погляд, поки це мало сприяло виявленню її специфіки в різних галузях гуманітарного знання, а відповідно в різних сферах практичної та теоретичної діяльності людини, зокрема в різних типах діалогу.

У зв'язку з цим автор спробував перш за все окреслити поняття брехні як теми сучасної теорії аргументації. Для цього спробуємо виявити та порі-

вняти суттєві характеристики категорії хиби в логіці та категорії брехні в теорії аргументації.

Хиба в логіці – це характеристика висловлювання про об'єктивну, відсторонену від суб'єкта реальність. Це його логічна оцінка, яку в логіці співвідносять з іншою логічною оцінкою – "істиною". У самому загальному вигляді вважають, якщо висловлювання відображає положення справ, що має місце в дійсності, то воно істинне. Якщо – ні, то воно хибне. Тут працює кореспондентська теорія істини і, відповідно, кореспондентська теорія хиби.

Таким чином, з логічної точки зору будь-яке висловлювання, в якому викривлені факти, неправильно відображена дійсність, треба визнати хибним незалежно від того, чи бажав суб'єкт збрехати, чи ні.

Брехня в теорії аргументації на відміну від хиби в логіці є атрибутом каналу комунікації, про неї доречно говорити тільки стосовно світу людей, які спілкуються поміж собою і розуміють одне одного.

Кожний з учасників комунікації має своє уявлення про предмет обговорення, свою картину світу. Успішність спілкування багато в чому залежить від того, чи співпадають у комунікантів картини світу чи ні. Можна навіть стверджувати, що експліцитне, свідоме ототожнення картин світу в процесі спілкування є певною соціальною конвенцією, яку можна назвати нормою адекватності. При цьому мова йде не тільки про адекватний опис дійсності, але й про адекватне розуміння цієї дійсності в процесі спілкування комунікантами.

У зв'язку з цим дослідження брехні передбачає аналіз положень справ в картинах світу, сформованих у учасників комунікації. Свідоме порушення норми адекватності одним з комунікантів, в результаті чого у іншого учасника спілкування формується викривлена картина світу, і фіксує така категорія, як "брехня".

Таким чином, в теорії аргументації брехня – це вже не логічна оцінка, а певний вид інтеракції в процесі аргументації, спрямований на зміну картини світу співрозмовника.

Підсумуємо отримані результати щодо категорії хиби в логіці і категорії брехні в теорії аргументації в таблиці.

"Хиба" в логіці	"Брехня" в теорії аргументації
1. Логічна оцінка	1. Інтеракція
2. Дослідження положень справ в реальному світі, відстороненому від людини.	2. Дослідження положень справ в картинах світу, сформованих у учасників комунікації.
3. Кореспондентська природа хиби	3. Комунікативно-когнітивна природа брехні

Таким чином, в логіці хибу розглядають як невідповідність змісту висловлювання дійсному положенню справ у світі. У теорії аргументації брехню можна визначити як інтеракцію, спрямовану на формування у співрозмовника викривленої картини світу.

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ АРГУМЕНТАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ СУБ'ЄКТІВ КОНФЛІКТУ

При дослідженні того чи іншого явища одним з перших питань, що виникають, є питання про його класифікацію. Поняття аргументативної стратегії є одним з ключових при аналізі демонстративної стадії конфлікту. Це обумовлено в тому числі тим, що ми досліджуємо конфлікт в межах теоретико-ігрової семантики Я. Хінтіккі. Вчений співвідносить поняття істинності з поняттям виграшності стратегії; так, ми маємо окрім класифікації аргументативних стратегій за їх характерними ознаками навести їх поділ відповідно до задоволення критерію виграшності.

Аргументативна стратегія – методичне планування дій, яке впливає на результат певної діалектичної стадії чи дискусії в цілому на чиюсь користь, що відображується у систематичному, координованому та одночасному використанні можливостей, які відповідають даній стадії [*Франс ванн Емерен, Питер Хоотлоссер*. Аргументация и разумность. О поддержании искусного баланса в стратегическом маневрировании // Мысль: Аргументация: Сб. статей / Под ред. А.И. Мигунова, Е.Н. Лисанюк. – СПб.: Издательство С.-Петербур. ун-та, 2006. – С. 15]. Існують різноманітні варіанти спроби класифікації аргументативних стратегій (Дж. Г. Скотт, О.А. Романов, Дж. Кареніні і Дж. Д. Мур та інші). Ми пропонуємо в якості підстави поділу взяти можливий результат застосування аргументативної стратегії та засоби, якими його буде досягнуто.

Можливим результатом вдалого застосування аргументативної стратегії можуть стати виграш суб'єкта конфлікту, мінімізація його програшу або досягнення компромісу. Залежить це від двох обставин: від сили ліній аргументації та контраргументації і від свідомої мети суб'єкта конфлікту. Так, для стратегій, результатами яких може бути виграш, характерна сильна лінія аргументації та контраргументації, для стратегій, спрямованих на компроміс – менш жорстка лінія контраргументації та готовність йти на поступки опонентові; для стратегій, спрямованих на мінімізацію програшу – слабка лінія аргументації. При необхідності більш детального розрізнення аргументативних стратегій ми можемо також визначати домінуючий прийом впливу у суперечці, що використовується суб'єктом конфлікту (таких прийомів існує забагато, тому тут ми обмежуватимемося зауваженням щодо їх коректності); крім того, існують стратегії, в яких таких прийомів впливу не застосовується (умовно назовемо їх "чистими"). Так, підсумовуючи все вищесказане, наведемо класифікацію аргументативних стратегій, що можуть використовуватись на демонстративній стадії розвитку конфлікту:

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хоменко І.В.

Стратегії, спрямовані на виграш	Сильної аргументації	З коректними прийомами впливу
		З некоректними прийомами впливу
		Чиста
	Сильної критики	З коректними прийомами впливу
		З некоректними прийомами впливу
		Чиста
Стратегії, спрямовані на компроміс	Сильної аргументації	З коректними прийомами
		Чиста
	Слабкої аргументації	З коректними прийомами
		Чиста
Стратегії, спрямовані на мінімізацію програшу	Слабкої аргументації	З коректними прийомами впливу
		З некоректними прийомами впливу
		Чиста
	Слабкої критики	З коректними прийомами впливу
		З некоректними прийомами впливу
		Чиста

На підставі ефективності застосування аргументативних стратегій суб'єктами конфлікту ми можемо поділити їх на ефективні та неефективні. Ефективними ми називатимемо стратегії, які в реальній ситуації застосування їх у конфлікті призведуть до результату, на який вони спрямовані. Так, наприклад, ефективною буде стратегія, спрямована на виграш, яка дійсно призведе до виграшу. Тобто ефективною є стратегія, яка застосована вдало, з урахуванням усіх нюансів конкретної ситуації.

Також ми маємо виділити стратегії виграшні та провальні. Виграшними стратегіями ми називатимемо ефективні стратегії, результатом яких стала мета суб'єкта конфлікту. При чому це не обов'язково має бути стратегія, *спрямована* на виграш; так, виграшною стратегією ми називатимемо стратегію, що спрямована на компроміс при свідомому прямуванні суб'єкта конфлікту до компромісу. Провальними ми назвемо стратегії, які не призвели до бажаного результату, але погіршили ситуацію, яка склалася у конфлікті.

Маємо зазначити, що в реальній ситуації конфлікту його суб'єкти надзвичайно рідко дотримуються однієї аргументативної стратегії на протязі всього перебігу суперечки. Ще Я.Хінтікка зазначав, що "оптимальні стратегії (якщо вони взагалі є) можуть бути змішаними" [Хинтикка Я. Логико-эпистемические исследования. – М.: Прогресс, 1980. – С. 272]. Так, при аналізі конфліктів ми постійно зустрічаємось з частою зміною стратегій та змішуванням стратегій. Але виділення кожного структурного елементу змішаних стратегій та аналіз закономірності ("правил") їх зміні дозволить нам в ефективному прогнозуванні подальшого перебігу конфлікту та пошуку шляхів його розв'язання.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЙОГО СЕМАНТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Упорядкування правової термінології неможливе без достатньо глибокої наукової розробки юридичних понять, їхнього логічного аналізу. Якщо юридичні поняття визначені недостатньо чітко, про точну, досконалу термінологію не може йти мова. Інтерпретація правових понять є важливим напрямком юридичного тлумачення.

Правова герменевтика є методологічною базою правотворчої та правозастосовної діяльності, тлумачення юридичних текстів, які, на відміну від будь-яких інших, мають певні особливості, серед яких – вираженість на природній національній мові. Названа особливість юридичного тексту вимагає застосування сучасних логіко-семантичних методів для прояснення змісту правових термінів та висловлень.

У процесі семантичної інтерпретації юридичного тексту виникають труднощі, аналіз яких дає можливість визначити шляхи його удосконалення з термінологічної точки зору.

Одна з труднощів, яка виникає у процесі семантичного аналізу юридичного тексту, пов'язана з тим, що український законодавець не прописав у довідковій літературі вимоги, яким повинні відповідати юридичні терміни. Більше того, у Великому енциклопедичному юридичному словнику, на жаль, відсутнє визначення юридичного терміна. Словник містить лише визначення юридичної термінології, а саме, що це "сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики" [Великий енциклопедичний словник. – К., 2007. – С. 979]. Стаття цього словника "Юридична термінологія" не містить вимог, яким повинні відповідати юридичні терміни. Проте формулювання у словнику вимог до юридичної термінології, а також їх дотримання сприяло б чіткій та правильній інтерпретації тексту закону як фахівцями в галузі права, так і всіма іншими мешканцями України.

У повсякденному житті ми не дуже замислюємося про сенс термінів. Юриспруденція є тією галуззю знання, де важлива чітка термінологія. Розуміти термін – означає знати, які саме предмети підпадають під нього. Щоб досягти однозначності, з терміном поєднують зазвичай особливу думку, в якій розкривається його розуміння. Ця думка називається поняттям.

Точність законів визначається, насамперед, чіткістю понять, за допомогою яких вони виражені. Від правового поняття вимагається визначеність термінологічного порядку. Це означає, по-перше, що зміст поняття

* Робота виконана за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України та Білоруського республіканського фонду фундаментальних досліджень (проект № Ф29.5/002).

повинен бути виражений у прямому та первинному значенні слів та виразів, які використовуються. Поняття повинні мати смислову однозначність. По-друге, відмова від двозначних та багатозначних слів. По-третє, єдність цієї термінології, що вживається, в усьому законодавстві або у великих його розділах. Правовому поняттю повинен відповідати один і той самий термін у різних нормативних актах. Різні правові поняття не слід позначати одним терміном. По-четверте, це означає наявність професійного рівня практичного використання понять, вживання слів та виразів, що позначають правові поняття, у більш вузькому спеціальному значенні порівняно з тим, яке вони мають у загальнолітературній мові. Терміни мають чітку галузь смислового використання.

Щодо останньої вимоги, то відзначимо, що за ознакою "зрозумілості" тій чи іншій частині населення юридичні терміни можуть поділятися на три різновиди: 1) загальнозначущі терміни характеризуються тим, що вони вживаються у звичайному сенсі та зрозумілі всім (наприклад, свідок, біженець тощо); 2) спеціальні юридичні терміни: мають особливий правовий зміст, і, мабуть, зрозумілі далеко не всім, а лише фахівцям з галузі права (наприклад, позовна давність, необхідна оборона тощо); 3) спеціально-технічні терміни: відображають галузь спеціальних знань – техніки, економіки, медицини тощо, які, мабуть, повинні бути зрозумілі юристу, який є ще і фахівцем в іншій галузі (наприклад, правила техніки безпеки, недоброякісна продукція тощо).

На нашу думку, формулювання вимог, яким в ідеалі повинні відповідати юридичні терміни та прописування їх у відповідній довідковій літературі має бути результатом спільної праці юристів, філологів та логіків.

Як приклад семантичної неясності понять можна навести визначення поняття "законодавство". Неоднозначне вживання цього терміна породжує непорозуміння в його застосуванні. У Великому енциклопедичному юридичному словнику у статті "Законодавство" визначається, в яких значеннях вживається відповідний термін в Україні. По-перше, як система законів України; по-друге (широке значення), як система законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади; по-третє (найширше значення), як система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій. Із статті словника можна зробити висновок, що для тлумачення у ст. 9 Конституції України терміна "національне законодавство" за основу повинно братися перше із зазначених у словнику значень. Ця сама стаття визначає, що "поняття "законодавство" у широкому значенні використовують при здійсненні його систематизації та в деяких інших випадках" [Там само. – С. 274]. Проте не завжди можна зрозуміти з контексту, в якому саме випадку вживається аналізований термін у широкому значенні. Про випадки вживання цього терміна у найширшому значенні у статті енциклопедичного словника немає роз'яснень.

Помилки у визначеннях юридичних термінів утруднюють процес розуміння юридичного тексту рядовими носіями мови. Визначення юридичного терміна має бути адекватним поняттю, а також системним, тобто по-можливості зазначати місце цього терміна серед інших у цій поняттєвій системі. На жаль, зазначене не відповідає визначенню терміна "держава".

Визначення не повинно утворювати коло, тобто значення одного терміна не повинно визначатися за допомогою іншого, який сам визначався через перший. У зв'язку з цим доволі дивним здається те, що законодавець все ж таки визначає деякі терміни через однокореневі слова та узагальнені поняття. Так, наприклад, термін "громадянин" визначається через термін "громадянство".

На нашу думку, можливими кроками удосконалення юридичних текстів (йдеться про Україну) з термінологічної точки зору можуть бути такі: 1) в юридичному енциклопедичному словнику необхідно чітко визначити вимоги, яким мають відповідати юридичні терміни, а фахівці юристи повинні дотримуватися їх під час підготовки юридичного тексту; 2) у процесі формулювання норм права, назв законів, використовуючи юридичні терміни, слід дотримуватися законів логіки; 3) дотримуватися правил визначень при формулюванні дефініцій юридичних термінів (особливо виключити тлумачення одного терміна з посиланням на похідний або той, з якого він походить, як то, громадянин – громадянство).

Секція

"ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

*М.Р. Бійовський. асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
biovsky@ukr.net*

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Раціональність у своєму функціонуванні, через свого носія, розгортається у сфері інтерсуб'єктивності. Власне, інтерсуб'єктивність може розглядатися як принцип раціональності. Оскільки інтерсуб'єктивність реалізовується через процедуру діалогу (що є первинною та необхідною умовою її появи взагалі), то продуктивним буде розглянути її як форму існування багатоманітності раціональності. Виходячи з раціональності як модусу існування людини, який задає адекватність осягнення та облаштування світу, діалогічність може бути зрозумілою як конкретизація концепції багатоманітності раціональності.

Філософська концепція діалогу передбачає міжсуб'єктне спілкування, єднання свідомостей на метафізичному рівні замість гносеологічної структури суб'єкт-об'єкт. За звичай перетворення світу в об'єкт, а також чітке розділення функцій суб'єкта і об'єкта пов'язувались з раціоналізмом нового часу. Багато філософів ХХ століття рахували, що об'єктивуюче мислення в філософії не було споконвічне, і бачили в ньому скоріше викривлення і деформацію, ніж втілення традиції – традиції філософії, яка сама виростає з діалогу і багато чим зобов'язана йому: і своїм методом діалектики, і своєю проблематикою і, можливо, своїм розумінням.

Палітра представників філософії діалогу є достатньо великою, тому доцільним виявляється обмежитись в даному дослідженні концепціями Е.Левінаса та М.Бахтіна. Свою концепцію діалогу Левінас втілює в цілком своєрідній формі. Замість буберівського Ти він веде мову про Іншого. Левінас не приймає симетрії бубурівської діалогічної ситуації. В нього відбувається принципове утвердження асиметрії стосунків Я та Іншого. Я детермінується Іншим, проте Інший не детермінується Я. Разом з тим, обов'язок Я відповідати за Іншого не залежить від внутрішнього самовизначення цього Іншого. "Чистота", "відповідальність" "ясність" – це поняття, які поєднують левінасівське пробудження людини з темою нової раціональності. Власне, у Левінаса є праця, яка так і називається – "Нова раціональність (Про Габріеля Марселя)". На фоні духовного оновлення європейської філософії (до якого мав відношення Г.Марсель) та її виходу на новий рівень, Левінас зазначає про необхідність відмовитись від класичного, сформованого європейською філософією, розуміння раціональності як вищої, автономної та такої, що має в собі власні підстави існування. Тільки стосунок до іншого може представляти якусь духовну цінність, власне,

сама духовність зароджується лише в такому відношенні. І тільки в цій інтерсуб'єктивній сфері виникає раціональність як людська характеристика, а не характеристика машини наділеної інтелектом. "Розум – це не "Сказано", а "Казати", яке йде від Того самого до Іншого, не знищуючи різниці. Він торує собі прохід там, де немає нічого спільного. Не-байдужість одного до одного! Під духовністю "Я", пробудженого "Ти" у Марселя, що збігається з Бубером, – означається нова значущість" [Нова раціональність (Про Габріеля Марселя) // Еманюель Левінас. Між нами: Дослідження. Думки-про-іншого: Пер. з фр. – К.: Дух і Літера; За друга, 1999. – 312 с. – (Б-ка ХХІ ст.)]. Отже, значущість виникає лише у сфері духовного відношення між двома існуваннями, і лише в цьому напруженні можлива раціональність, яка завжди є претензією на значущість. Таким чином діалогічна ситуація людського існування виступає умовою претензій на істину, прекрасне, добро, владу та інші значущості, претензія на які висувається в різних типах раціональності, які прагне досягнути та реалізувати людина в різних сферах свого існування.

В положенні про існування раціональності у діалогічній сфері духовного напруження, котре породжує значущість, суголосним Левінасу є діалогічна філософія видатного російського мислителя М.М. Бахтіна. Особливо важливо підкреслити, що він не задовольнявся інтуїтивним відчуттям та різними ірраціональними побудовами. Радикальним кроком Бахтіна було перенесення поняття системи з науково-теоретичної площини в сферу онтології. Російський філософ не ігнорував того, що іменується раціональністю, відновлюючи її за Кантом і Когеном, але разом з тим істотно по іншому розуміючи саму раціональність.

Раціональність органічно виникає та розгортається в діалогічності людського існування. Тут важливою є думка Бахтіна, що відсторонення раціональності від суб'єктивності є, насправді, забобою європейської філософії. Хибною є думка, що логічна ясність та раціональність появляється при відсутності відношення до морально-відповідальної свідомості, котра виникає в духовному напруженні інтерсуб'єктивного відношення. Помилка класичного раціоналізму полягає в протиставленні об'єктивного як раціонального – суб'єктивному, індивідуальному, одиничному як ірраціональному чи випадковому. Об'єктивному як абстрактно віддаленому від вчинку, надана вся раціональність вчинку (щоправда, збіднена), а все інше, за виключенням цього, оголошується як суб'єктивний процес. "Логічна ясність і необхідна послідовність, відірвані від єдиного центру одного і єдиного центру відповідальної свідомості, – темні і стихійні сили саме через присущий логічному закон іманентної необхідності" [Бахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1984–1985. – М., 1986]. Насправді, все що є поза діяльністю людини як розумної особи, являється стихійним і темним, наче землетрус, що постає перед людиною з необхідністю, а набуває він раціонального характеру тому, що ми його мислимо, тобто здійснюємо вчинок, і вписуємо у відповідні логічні конструкції. Цінності та значущості, як фундамент для існування раціональності конститується коли я здійснюю свій вчинок по відношенню до іншого, тому саме ситуація діалогу робить

можливим існування раціональності, задаючи орієнтири для мене як раціональної істоти, визначаючи мене як раціональну істоту.

Таким чином, загальною формою інтерсуб'єктивності є діалог. Тому, діалог виявляється важливою характеристикою раціональності. максимально розширений діалогічний підхід виявляє принципово постійний та необхідний діалог людини не лише з людиною, а й буттям взагалі. Існування людини описується як "співбуття", "співінсування" людей та світу, тому раціональність як модус існування людини принципово виявляється в цьому просторі.

Л.Н. Богатая, канд. филос. наук, доц., ОНУ им. И. Мечникова, Одесса

МНОГОМЕРНОЕ МЫШЛЕНИЕ: СИТУАЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

XX век, начало века XXI характеризуются многочисленными попытками обнаружения и именованія *нового способа мышления*, отличного от мышления, описываемого правилами формальной логики. П. Флоренский именовал новое мышление *организмическим*, К.Г. Юнг, Д. Редьяр писали о *символическом* мышлении, В. Шмаков ввел представление о мышлении *иерархическом*, Ж. Делез и другие представители структуралистской и постмодернистской традиций размышляли о *сериальном мышлении*. В.В. Налимов рассматривал *вероятностное* и *спонтанное* мышление, С.С. Неретина, вслед за средневековыми философами, обращала внимание на необходимость исследования мышления *тропологического*. А. Маслоу и Э. Ласло настойчиво подчеркивали целесообразность перехода к *холистическому* мышлению. Новое мышление Э. Ласло называл также мышлением *глобальным*. Э. Морен не только ввел представление о *сложном* мышлении, но и стал президентом *Ассоциации сложного мышления*, активным сторонником разработки теории *сложного мышления*. В практике менеджмента учащается употребление термина *системное* мышление, которое противопоставляется мышлению *линейному*. Приведенных примеров вполне достаточно для того, чтобы зафиксировать ситуацию сложившегося *терминологического плюрализма*, приводящего к *терминологической неопределенности* по отношению к способу именованія нового мышления. Нарастающее множество *именующих терминов* способствует, с одной стороны, обнаружению специфических особенностей нового мышления, с другой – проявлению термина, который мог бы выполнить роль своеобразного аттрактора, стягивающего и преобразующего возникающее терминологическое многообразие. В качестве соответствующего термина, на наш взгляд, есть основания рассматривать термин *многомерное мышление*.

В последние годы в различных текстах обнаруживается употребление выражения *многомерное мышление*, но чаще всего это употребление осуществляется *"вскользь"*, очень осторожно. Что же касается попыток проведения его последовательного анализа, то следует указать на работу российской исследовательницы М.А. Дрюк, рассматривающей современные

концепции многомерности [Дрюк М.А. Современные концепции многомерности как новой парадигмы мышления // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2002. – №2. – С. 30-46]. Отмеченным автором вводится представление о *многомерности* как *новой парадигме мышления*, рассматривается новая версия *многомерности*, в которой *гносеологическая модель* выступает в качестве ключевой категории многомерной логики и методологии. С автором несомненно следует согласиться в том, что *многомерное мышление* возникает в процессе решения *многомерных задач* и понимание механизма многомерного мышления непосредственно зависит от того, как толкуется многомерность. На наш взгляд, многомерность, в первую очередь, связана с пониманием *уровневости бытия*. *Многомерное мышление* – это мышление, возникающее при актуализации различных мерностей в процессе осуществления разноуровневых ментальных практик. Э. Ласло, занимавшийся исследованием эволюции сложных систем, ввел представление об *"интенсивной эволюции"*, которая "осуществляет сдвиг с "горизонтальной плоскости" в "вертикальное измерение". Она достигает больших высот в развитии разума и сознания..." [Ласло Э. Макросдвиг (К устойчивости мира курсом перемен) / Пер. с англ. Ю.А. Данилова. – М.: Тайдекс Ко, 2004. – С. 110]. Мысль Э. Ласло можно продолжить: в результате *интенсивной эволюции* человек обретает способность к многомерному постижению мира, многомерному мышлению. Именно это обретение и оказывается фундаментальной трансформацией, вызывающей появление *"мутирующего homo sapiens"* (выражение Э. Ласло).

В результате последовательного анализа термина *многомерное мышление* появляется возможность зафиксировать его *широкий* и *узкий* смыслы.

В *широком* смысле под *многомерным мышлением* можно понимать *совокупность* различных способов мышления, каждый из которых соответствует той или иной мерности.

Многомерное мышление в "*узком*" смысле есть конкретный способ мышления, следующий за *мышлением линейным* (при этом под *линейным мышлением* понимается мышление, описываемое правилами формальной логики). Допустимость "*узкого*" значения рассматриваемого терминологического выражения обусловлена тем, что специального названия для отмеченного способа мышления пока не существует (вернее, их существует достаточно много), а по отношению к *линейному мышлению* мышление нового уровня является мышлением *большой мерности*, или *многомерным*.

Так как *многомерное мышление* (в его *узком* значении) существенно отличается от *линейного мышления*, то целесообразно в самом сжатом виде провести их соотнесение, сводимое к следующему:

- ✓ *линейное, многомерное*, равно как и все другие возможные способы мышления, направлены на формирование вербально представленных ментальных связей, обеспечивающих развертывание смыслового пространства соответствующего онтологического уровня;

- ✓ в отличие от *линейного мышления*, ориентированного на поиск *причинно-следственных закономерностей* и управляемого принципом классиче-

скої причинності, *мышление многомерное* главной своей целью имеет приближение к *сущи мыслимого* через объединение множества *смыслов* мыслимого, как эксплицированных ранее, так и вновь обнаруживающихся в ходе многомерных мыслительных практик;

✓ логической формой *линейного мышления* является *понятие*, *мышление многомерное* осуществляется путем оперирования *концептами*. При этом *концепт* понимается как открытое множество смыслов, соответствующих термину, концепт именуемому. Таким образом, *линейное* и *многомерное мышление* реализуются с помощью различных логических форм;

✓ смена культурных парадигм сопряжена с появлением новых мыслительных техник, осваиваемых человечеством. Если *классическая парадигма* основывалась на *линейном мышлении*, то в настоящее время обнаруживает себя переход к *многомерной парадигме*, фундаментом которой становится *многомерное мышление*. Соответствующий переход вызывает определенные напряжения, связанные с невозможностью применения старых парадигмальных установок в культурном континууме, претерпевающим мощные трансформации. *Многомерное мышление* открывает путь к формированию новых познавательных стратегий, способствующих устранению культурных разрывов, возникших в результате когнитивных дифференциаций.

Н.В. Буруковська, канд. філос. наук, доц., ААУ, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Однією з найактуальніших тем сучасних наукових досліджень і чи не одним з найбільш відкритих та дискусійних питань в межах філософсько-методологічного аналізу є феномен глобалізації.

На суперечливість тенденцій, поєднуваних загальним терміном "глобалізація", неодноразово звертали увагу вчені, що спеціалізуються у різних галузях знань, серед яких є і представники сучасної вітчизняної філософської традиції: В. Костєв, В. Лях, Т. Суходуб, В. Табачковський, С. Пролєєв, В. Ярошовець та інші.

У сучасному світі, що дедалі підпадає під вплив глобалізаційних процесів, саме філософська культура все більше стає квінтесенцією розвитку цивілізації, нації, народу, регіону, держави, де створювались та закріплювались численні фундаментальні принципи релігії, етики, науки, філософії, основні форми моральних норм та традицій, стійкі стереотипи в мові, мисленні, уяві й сприйняттях, певна ціннісна орієнтація, утопія та міфологія.

Разом з тим якими б не були цивілізаційні зрушення, вони завжди мають й матимуть в подальшому соціокультурне підґрунтя. Окремі народи й цілі цивілізації в епоху глобалізації змушені шукати шлях, в межах якого робиться спроба поєднання західних і східних пріоритетів і цінностей.

Також не можна не враховувати й тієї обставини, що глобалізація, гранично ущільнюючи контакти між країнами і регіонами, допускає гармонійне спі-

віснування народів, оскільки стабільність і передбачуваність світового порядку прямо залежать від стійкого розвитку кожного окремого суспільства. При цьому не слід забувати, що не якісь безликі "соціальні сили", а реальні індивіди роблять світ глобальним, проводячи нові лінії комунікації, що долають національні кордони, створюючи організаційну інфраструктуру і переконуючи прийняти нові моделі розвитку, в тому числі і в межах культури.

Будучи за своєю природою тотально всеохоплюючим феноменом, глобалізація не завжди видимо, але особливо бурхливо розгортається у ментально-культурній сфері. Ментальна глобалізація трохи відрізняється від культурної глобалізації, процес якої пройшов, починаючи з італійського Ренесансу, через "французькі", "англійські" та "американські" впливи з географічним ареалом, що розширюється. Особливістю нинішнього етапу культурної глобалізації є, на думку Ю. Павленко, процеси взаємопроникнення елементів релігійно-світоглядних традицій Сходу та Заходу: "Так, у Західному світі все популярнішою стає концепція перевтілення, поширюється відчуття органічної єдності особи й довкілля за рахунок їх причетності до глибинних першоснов трансцендентного буття. Паралельно з тим Схід тою чи іншою мірою сприймає персоналістичні цінності, найвиразніше висвітлені у християнській духовній традиції" [Павленко Ю.В. Схід та Захід як суспільно-економічні типи та їх історична еволюція // Світова економіка: Зб. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 27. – С. 20; Полякова Н. XX век в социологических теориях общества. – М.: Изд-во "Логос", 2004. – С. 367].

Деякі вчені очікують появи глобальної суперкультури вже у найближчі 10–15 років, вважаючи, що в її основі лежатиме синтез класичної європейської, масової американської, латиноамериканської, мусульманської, індійської культур у поєднанні з новими формами (мережна культура (Інтернет-культура), кіберкультура).

Глобальні зміни сприяють прискореному переміщенню речей, символів, знань, зразків поведінки від одного суспільства до іншого, що створює реальні передумови для процесу глобалізації у сфері культури, який виступає як процес, що відбувається усередині існуючих соціокультурних утворень. Процес культурної глобалізації створює високу ймовірність стереотипізації культурних зразків і перемоги вбивчої для культури уніфікації, але водночас під впливом цього процесу культурний плюралізм, що посилюється, може стати всепронизуючим майбутнім локальних суспільств, що може стимулювати пошук заснованих на локальних розходженнях моделей розвитку. Такі висновки ґрунтуються на тому, що чим більше світ перетворюється в єдине ціле, тим більше множаться культурні розходження, гетерогенність і гібридність стають природним станом культурної мапи світу.

Відокремлені простором, звичаями та традиціями різні культури, особливо це стосується культурного життя Заходу і Сходу, вступають в постійний контакт. Встановлюються та зміцнюються міжкультурні зв'язки різних регіонів земної кулі. Створюються єдині символи, єдині культурні коди та повідомлення. Які поширюються через Інтернет-мережу, телебачення, радіо та інші засоби масової комунікації. "Мода, кінематограф, політичні події, природні катастро-

фи, терористичні акти, курси валют, передові наукові технології – всі ці події, знаки та повідомлення існують одночасно, відразу для всіх, що робить його однаково зрозумілим для всіх. Завдяки глобальним засобам масової інформації, глобальному суспільству мереж усі живуть в єдиній системі подій та єдиній системі значень". Отже, сучасність сміливо можна охарактеризувати, як сторіччя справжніх зустрічей різних культур, різних типів цивілізацій.

Однак основною проблемою цих зустрічей на сьогоднішній день все ж таки залишається повноцінний діалог культур, який не вичерпується ані релігійними приписами, ані політичними та економічними відносинами. Як вже показала історія такі галузі людських відносин як релігія, економіка, політика, право здатні лише на ведення полілогу, результатом якого мав стати певний глобальний світовий консенсус (маленький взірць подібного культурно глобалізованого світу репрезентований на сучасній політичній мапі моделлю Євросоюзу). Тому саме філософській культурі, яка проявляється в діалогічному розумінні іншого в цьому процесі відводиться одна з найголовніших ролей. Процес взаємодії філософських культур, коли надається голос іншому, максимально розширює культурний простір. Зростання та селекція кількості зв'язків робить філософську культуру стійкою та здатною до засвоєння інновацій.

І.В. Владенова, канд. філос. наук, доц., НТУ "ХПІ", Харків

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАСАД ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ЗНАННЯ

Актуальність запропонованої теми дослідження визначається низкою чинників. Перш за все, зростаючою роллю наукового знання, вимогою пошуку нових шляхів вирішення пізнавальних проблем. Сучасний етап розвитку фізико-математичного знання характеризується виникненням нових теорій, побудова та функціонування яких потребує філософського осмислення. Сучасна наука змінює свій концептуальний вигляд, розвиваються нові технології, які впливають на спосіб життя, цінності сучасної людини. Безумовно, всі ці тенденції, що забезпечують трансформації засад фізико-математичного знання потребують дослідження.

Однією з найважчих філософсько-методологічних проблем на даному етапі є проблема сумісності, встановлення наукового статусу нових теорій. Досить суперечливий соціокультурний статус у теорії суперструн, яка, не дивлячись на те, що розвивається в рамках наукового співтовариства, має як прихильників серед фізиків, так і критиків. Досліджуючи засади сучасного фізико-математичного знання, ми виділяємо дві тенденції, які називаємо так: 1. Стратегія універсального формалізму; 2. Стратегія побудови "нової фізики 21 століття". Приналежність дослідників до тієї або іншої стратегії формує дві крайні точки зору з приводу розвитку та зростання наукового знання: перша позиція відмічена скептицизмом і констатує наявність кризисної ситуації в науці, яка символізує кінець її розвитку (Дж. Хорган "Кінець науки: Погляд на обмеженість знання на заході Століття Науки", Bert Schroer "Теорія струн і криза у фізиці елементарних часток" і так далі). Друга оптимістична позиція –

наукове знання розвивається, прогресує, відбувається зміна парадигми (Т. Кун "Структура наукових революцій").

У межах стратегії універсального формалізму конструюються різні об'єднувальні теорії, які мають назви: "універсальна теорія", "теорія всього сущого", "теорія великого об'єднання", "остаточна теорія", "теорія суперструн", "м-теорія" і так далі – сьогодні використовуються відносно будь-якої теорії, що намагається об'єднати фундаментальні взаємодії, розглядаючи їх як різні прояви якоїсь єдиної і великої сили, що призводить до спроби об'єднати й уніфікувати всю фізику на якомусь єдиному фундаменті.

Застосовуючи філософсько-методологічні методи, досліджуючи теорії суперструн, ми виявили ряд протиріч в цій теорії. У об'єднувальних теоріях виникають протиріччя в плані зростання наукового знання. В основі наукової теорії, згідно з К. Поппером повинні виконуватися наступні вимоги: істина, перевірка, пояснювальна і передбачувальна сила, правдоподібність, припущення, емпірична перевірка, міра підкріплення (тобто фіксація результатів перевірок), проте, не всі ці вимоги, наприклад, у тій же теорії суперструн виконуються [Поппер К.Р. *Логика научного исследования*: пер. с англ. / Ред. В.Н. Садовский. – М.: Республика, 2004. – 447 с.].

Проблема експериментального підтвердження, можливо, найважливіша (єдність слабких, сильних, електромагнітних і гравітаційних взаємодій, згідно з об'єднуючими теоріями, повинні повністю виявлятися лише за енергій, які більш ніж в тисячу мільярдів разів перевищують енергії, які досяжні за допомогою існуючих прискорювачів елементарних часток). Виникають проблеми з перевіркою на "космологічну повноцінність", тому що лише фізична теорія, що витримала випробування космологічними тестами, може передбачити нові астрономічні об'єкти, процеси, явища, доступні спостережувальній перевірці.

Вважається, що реалізація об'єднувального підходу може привести до побудови повного фізично самоузгодженого опису, проте, на шляху реалізації цього підходу, окрім виділених нами, існують великі труднощі, пов'язані з проблемою вибору реалістичних моделей, які ускладнюються також неймовірною складністю математичного апарату теорії (а також "відірваності" математичних конструкцій від фізичної реальності), що обмежує дослідження в рішеннях внутрішніх проблем багатовимірної теорії струн; існує також і "проблема ландшафту": яким би не був наш макроскопічний світ, завжди знайдуться параметри суперструнної теорії, що описують його.

Розглянемо другу стратегію: стратегія побудови " нової " фізики 21 століття, яку ми назвали "Techno-high-energy Physics". Ця стратегія є загальним, всебічним планом конструювання " нової " фізики, що охоплює тривалий період часу, певний спосіб досягнення складної мети, яка є магістральною для фізиків. Дослідники, які дотримуються цієї стратегії, усвідомлюють революційні зміни в засадах фізико-математичного знання. Ця стратегія ґрунтується на факті постійного розширення кордонів дійсності, фіксації трансформацій фізико-математичного знання, залучення до круга досліджень якісно нових об'єктів; характеризується розвитком технологій, комп'ютерного моделювання запланованих експериментів, використання коллайдерів, підземних і кос-

мічних лабораторій, створенням комп'ютерної інфраструктури нового типу, що забезпечує глобальну інтеграцію інформаційних і обчислювальних ресурсів на основі оптимізуючого програмного забезпечення нового покоління [Гинзбург И.Ф. Нерешенные проблемы фундаментальной физики // Успехи физических наук. – 2009. – Т. 179. – № 5, май. – С. 525-529].

В межах фундаментальних досліджень, результати яких стануть основою "нової" фізики 21 століття, можна виділити наступні: експериментальне дослідження кварк-глюонної плазми і кварк-глюонного вакууму (кварк-глюонна плазма – цей стан сильно взаємодіючої матерії, в якій звільнені кольорові кварки та глюони утворюють безперервне середовище і можуть поширюватися в ній як квазівільні частки. Кварк-глюонну плазму можна розглядати, як новий стан матерії; взаємодія адронів надвисоких енергій; експериментальний пошук суперсиметрії; експериментальне вирішення проблеми темної матерії; пошук і дослідження екзотичних кваркових станів.

Аналізуючи дві стратегії, ми дійшли висновку: друга стратегія найбільш ефективна, оскільки дозволяє інтенсифікувати сам процес творчого оновлення засад фізико-математичного знання, стимулювати поглиблення філософського розуміння, виявляти закономірності еволюції, передбачати найбільш плідні напрями в сучасній фізиці, дозволяє зафіксувати постійне розширення кордонів області дійсності.

О.Ю. Волик, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
volik-olga@yandex.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ТА ЛЮДИНОМІРНИЙ ДИСКУРС

Актуалізація терміну "дискурс", "дискурсивні практики" наприкінці ХХ ст., стали ознакою виходу на міждисциплінарність, яка уможливила їх подальший розвиток, поставши не як причина, а скоріш, як необхідна умова цієї актуалізації. Звернувшись до аналізу сучасних трактовок поняття "дискурс", що був проведений І.С. Шевченко та О.І.Морозовою [Шевченко И.С., Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вестник Харьковского университета. – 2003. – № 586. – С. 33-38], побачимо, що дослідників дискурсу об'єднує прагнення вивчати не абстрактну мовну систему, а живе мовлення в умовах реального спілкування. Т.А. Ван Дейк пропонує визначати дискурс, як "комунікативну подію" [Dijk T.A. van. The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction / Ed. by T.A. van Dijk. Vol. 1. – London: Sage, 1997. – P. 20]

Р.Барт, кажучи про владу, яка "гніздиться в мові", говорить про те, що "мова не може бути зведена до утворюваного нею повідомлення", адже містить "де-що таке, що немовби накладається поверх свідомості, раціонального голосу суб'єкту – владний, настійливий, неблаганний голос самої структури, голос родової категорії" [Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 549]. Водночас, Г.Б.Гутнер зазначає, що дискурс передбачає наявність ризику та відповідальності суб'єкта комунікативної дії. По-

єднавши ці дві думки, маємо можливість припустити, що дискурс за своєю природою сповнений силою, здатною спонукати суб'єкта комунікативної дії до рефлексії. Ступінь реалізації цієї можливості – потенційна, віртуальна або реальна – визначає, з яким дискурсом ми маємо справу: класичним, некласичним або постнекласичним, відповідно.

Це розуміння набуває особливого значення в так званому людиномірному дискурсі, зокрема в дискурсивному полі психологічних практик, які є основою нашого дослідження. До індивіда, що діє в межах габітусу, рефлексуючий суб'єкт ставитиметься як до об'єкту, і в межах класичного дискурсу та відповідних йому психологічних практик (поведінкових, біхевіористичних, тощо) це буде адекватною формою комунікативних взаємовідносин. При цьому суб'єкт виступатиме як той, що пізнає другого, і не матиме (та й не потребуватиме) дозволу від нього на свої абстракції. Зміна цих відносин корелятивна переходу другого – "об'єкту" – в рефлексивний модус [Гутнер Г.Б. Риск и ответственность субъекта коммуникативного действия. – М.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2008. – С. 232]. В постнекласичному дискурсі такий перехід є обов'язковою умовою успішної комунікативної дії та необхідною ознакою, без якої відповідні психологічні практики (логотерапія, холодинаміка, позитивна психологія, тощо) втрачають сенс.

Такий погляд з позицій філософії науки, що сходить до методологічної концепції В.І.Стьопіна про типи раціональності, дозволяє встановити зв'язок між психологічними практиками, типом дискурсу, який вони утворюють та межі застосовності притаманних їм стратегій комунікації. Це дозволяє в перспективі зняти численні протиріччя, наявні в психології сьогодення, осмисливши межі відповідальності учасників психологічних практик та вимоги до обраних ними інструментів взаємодії.

С.А. Галиновский, асп., ОНУ им. И. Мечникова, Одесса
gomer@ua.fm

ПРИМЕНЕНИЕ ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОТС ДЛЯ АНАЛИЗА ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Несмотря на то, что системный подход уже применялся для исследования политических систем мы предполагаем, что если мы будем опираться на параметрическую ОТС, мы сможем добиться дополнительных результатов. Дело в том, классики системного подхода в политологии Истон и Алмонд опирались на ОТС аналитического типа. ОТС аналитического типа – это такая теория, "в которой закономерности рассматриваются не на массе, а лишь ряде конкретных случаев" [Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – С. 148]. В этом и заключается основная разница между системным подходом, существующим в политологии и возможностями применения параметрической ОТС. Из-за того, что Истон и Парсонс идут по пути аналитической ОТС, таким образом не принимая в расчёт другие, не политические системы, что в свою очередь приводит к тому, что они отвлекаются от большого массива дан-

ных по поводу системных закономерностей. По нашему мнению применение параметрической ОТС может расширить пределы ранее проведенных исследований. Интерпретируя те или иные явления в системе в виде атрибутивных параметров мы сможем воспользоваться общесистемными закономерностями, что открывает нам путь к прогнозированию развития тех или иных явлений в системе, так же мы можем проанализировать существующие типологии, попытаться выявить их преимущества и недостатки, кроме того мы, интерпретируя их в категориях системного подхода, облегчаем задачу сопоставления не только различных типологий, но и предложенных типов с реальными государствами. Рассмотрим пример интерпретации атрибутивного параметра регенеративности. Одной из функций политической системы является функция политического рекрутирования, то есть процесс отбора персонала, который возьмет на себя главные роли в политике. Этот персонал также является субстратом политической системы, поэтому на нём мы можем видеть процесс реализации параметра регенерирования. Можно предположить, что в зависимости от того, какая система нами подразумевается, будут реализоваться различные типы регенеративности. Если рекрутирование происходит только в узких кругах политической элиты, то мы можем предположить о том, что данная система авторегенеративна, а если нет, например, как в случае "идеальной" демократии, в которой возможности участия оппозиции и народа достигают максимума, система будет внешнегенеративной. Теперь же вспомним о железном законе олигархии, предложенном Робертом Михельсеном: "Говоря "организация" – говорим "олигархия"", Из железного закона олигархии следует, что демократическое управление ограничено в сколько-нибудь крупных сообществах индивидов. Чем больше организация – тем меньше в ней элементов демократии и больше элементов олигархии. А из системных закономерностей мы видим, что "Системы, которым присуще свойство авторегенеративности по элементам (x1), обладают и свойством стабильности по структуре (x7)" [Там же. – С. 182]. Таким образом, системы, обладающие более закрытой элитой – более стабильны с одной стороны, а с другой стороны появление более закрытой правящей элиты необходимо для большей степени стабильности системы. Мы рассмотрели возможности интерпретации в рамках системного подхода и пример системной закономерности. Если мы будем базироваться на этом, то это позволяет нам сводить воедино несколько типологий, которые будут проинтерпретированы в параметры системного подхода и построить модель. Опираясь на общесистемные закономерности, мы можем предположить какие изменения могут постигнуть данную систему, а также судить об её устойчивости. Данный путь развития типологии политических режимов является актуальным. Мы можем наблюдать тенденцию и попытки к объединению типологий на примере типологии А. Мельвиля [Лодыганова О., Соколова Е. Типология политических режимов // www.strana-oz.ru]. Все известные показатели, использовавшиеся для описания политических систем, автор свел в пять отдельных индексов. Однако по сравнению с данной типологией, системный подход может иметь ряд преимуществ: во-первых – удобство при построении моделей, во-вторых – возможности прогнозирования, и в-третьих – наличие развитого формального аппарата ЯТО.

КРИТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПАРАДОКС

Філософське розуміння того певного режиму роботи свідомості, який ми називаємо терміном "критика", може розгортатися у різних напрямках. Утім, дуже важливим є напрям виявлення вихідних інтенцій свідомості, які утворюють цей "режим", незалежно від того, у яких саме царинах мислення він має місце. Критика наукова, мистецька, філософська, соціальна, моральна тощо, – мають спільні вихідні інтенції, які, власне, і роблять їх саме критикою, а не чимось іншим. На наш погляд, таких інтенцій три: 1) фіксація значущості предмета критики для розвитку тієї царини культури, до якої він належить – в іншому разі цей предмет взагалі не буде цікавим (отже, висхідна інтенція справжньої критики є суто позитивною); 2) здатність самого критика "розкритися" і виявити власні презумпції, яка створює феномен конструктивного діалогу – в іншому разі критика сприйматиметься як своєрідна PR-акція, користь від якої є досить сумнівною; 3) нарешті, головна, свідомо інтенція – пропонування іншої презумпції, ніж та, на якій засновано предмет критики.

Утім, кожна з цих інтенцій виявляється парадоксальною. Ці парадокси є наступними. 1) Критика вдається і є об'єктивно корисною тоді, коли вона виявляє і позитивні риси свого предмету, а не тільки негативні – утім, це суперечить головній інтенції критики. 2) Критика вдається і є суб'єктивно корисною для самого критика тоді, коли вона виявляє його власні недоліки і слабкі позиції – утім, не він є предметом критики. 3) Для того, щоби заперечити презумпцію, на яку спирається предмет критики і запропонувати власну, треба спиратися, окрім цієї останньої, також і на презумпцію (або навіть на декілька) більш фундаментального рівня. Таким чином, критик завжди має принаймні на одну презумпцію більше, – а отже, як це не парадоксально, завжди виявляється більш "догматичним", ніж той, кого він критикує. Цей факт критик свідомо чи підсвідомо завжди відчуває і саме тому постійно наголошує на власній "неупередженості" тощо. Останній феномен має, насамперед, психологічне пояснення, але не логічне значення. Свого часу математик Луї Кютюра висловив тезу, яка чітко відповідає останньому з наведених парадоксів: "стверджувати, що визначення лише тоді має дійсне значення, коли раніше вже було доведено, що воно є несуперечливим, це значить пред'являти довільну і неправильну вимогу. У всякому разі *onus probandi* (тягар доведення – В.Д.) падає на тих, хто думає, що ці принципи суперечливі". Тобто, коментує цю тезу А. Пуанкаре, "постулати передбачаються сумісними один з одним доти, поки не доведене протилежне, подібно тому, як обвинувачуваний по презумпції передбачається невинним" [*Пуанкаре А. О науке. – М.: Наука, 1990. – С. 506*]. А це означає, що критик завжди матиме принаймні одну "зайву" презумпцію.

Останній з парадоксів критики є найбільш цікавим для дослідження наукових дискусій і внутрішньої логіки доведення теорій. Як приклад цього роз-

глянемо аналіз тим самим А. Пуанкаре критики концепції актуальної безкінечності з боку логічних прагматистів: "Чому прагматисти відмовляються визнавати об'єкти, які не можна визначити кінцевим числом слів? Тому що вони вважають, що об'єкт існує, тільки коли про нього подумали, і що не можна усвідомлювати мислимий об'єкт незалежно від мислячого... І оскільки мислячим є людина, отже, істота кінцева, то безкінечність і не може мати іншого змісту, крім можливості створити стільки кінцевих предметів, скільки нам завгодно" [Там же. – С. 614]. Отже, "критичні" прагматисти у даному випадку зовсім некритично уводять недоведену тезу про те, що людина начебто не може помислити безкінечне як таке. Це і є та сама "зайва" презумпція щодо предмету їхньої критики. Цікаво, що сам автор концепції актуальної безкінечності Г. Кантор добре відчував названий парадокс і тому намагався позбутися саме звинувачень у наявності довільного припущення ("зайвої" презумпції) шляхом посилення на базову європейську традицію розуміння природи числа, яка походить від Піфагора і Платона. Г. Кантор різко критикував погляди "прагматистів", зокрема, Кронекера і Гельмгольца, на природу числа. Особливо його дратувала суто психологічна основа розуміння сутності числа (число як начебто проста похідна від процесу рахунку). "Дуже повчально, – писав він, – переконатися в тім, що для обох цих мислителів числа повинні бути насамперед знаками, але не знаками, скажемо, для понять, що відносяться до безлічей, а знаками для одиничних речей, відлічуваних при суб'єктивному процесі рахунка". Г. Кантор вважав подібну емпірично-психологічну точку зору на число розривом з тисячолітніми традиціями математики. "Утім, в обох учених явно виступає назовні мотив ворожого відношення до актуально безкінечного, але відомо, що навіть "кінцеві" ірраціональні числа не можна обґрунтувати з науковою строгістю без рішучого залучення до справи актуально нескінченних безлічей, – отже, зусилля обох, особливо Кронекера, спрямовані з неухильною послідовністю на те, щоб за допомогою штучних, удаваних ним придатними допоміжних теорій зробити зовсім "непотрібними" і зайвими ірраціональні числа, загальноприйняті з часів Піфагора і Платона, – замість того, щоб досліджувати і пояснити їх відповідно до їх природи" [Цит. за: Катасонов В.Н. Боровшийся с бесконечным. Философско-религиозные аспекты генезиса теории множеств Г. Кантора. – М.: Мартис, 1999. – С. 57]. Усі заперечення проти актуальної нескінченності, наполягав Г. Кантор, виходять з помилкового припущення, яке вимагає, щоби нескінченні безлічі підкорялися властивостям кінцевих. Дуже показовим для нашої проблеми є вираз "за допомогою штучних, удаваних ним придатними допоміжних теорій зробити зовсім "непотрібними" і зайвими ірраціональні числа", – адже, як бачимо, тут Г. Кантор прямо стверджує: це ваші теорії і принципи штучні і зайві, а мої – ні. Отже, намагається "вислизнути" з того методологічного парадоксу критики, про який йдеться.

Отже, для аналізу внутрішньої логіки як доведення теорій, так і наукових дискусій щодо евристичності різних конкуруючих теорій і принципів, виявлення конкретних проявів методологічних парадоксів критики може бути досить плідним підходом. Якщо останній, більш детально розглянутий нами

парадокс безпосередньо стосується процесів логічного формування теорій і принципів, на яких вони засновані, то два перші більше стосуються історії і еволюції наукового знання, а також психології наукової творчості. Усвідомлення наявності цих парадоксів напевно є одним з важливих критеріїв методологічної культури науковця.

С.В. Девтерова, пров. Инж., НТУУ "КПІ", Київ

ПІЗНАВАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ

Актуальність дослідження пізнавальних стратегій Інтернет-комунікацій визначається появою в суспільстві нових потреб, пов'язаних із розвитком системних кризових явищ, появою епідемічних станів, розвитком пандемій тощо. Необхідність урізноманітнення засобів віддаленого від джерела доступу отримання знань породжує нові прояви Інтернет-комунікацій. Активне залучення Інтернет-навчання в інтерактивному режимі, перетворення його на основний засіб навчання в умовах карантину виявили різноманітні прояви Інтернет-комунікацій. В цих умовах стає зрозумілим неможливість редукції Інтернет-комунікацій до простого інформаційного обміну чи до психологічного процесу спілкування. З іншого боку виявляється обмеженість редукції Інтернету до зо засобу масової комунікації. Інтернет перестає бути лише віртуальним середовищем для розміщення електронної інформації, стаючи частиною розвитку пізнавальних стратегій як підґрунтя формування особистості.

Ступінь розробки проблеми – становлення homo informaticus точки зору причетності індивіда до мережі (Л. Козименко), розробка проблеми свободи особистості в інформаційному суспільстві (С. Соболев), розкриття комунікацій в науці як інтеракцій та самоорганізаційної природи цього процесу (І. Девтеров).

У зв'язку з появою в суспільстві все нових негативних проявів Інтернет-комунікацій у соціальних мережах (відвідування порносайтів, дитяча порнографія, ігровий бізнес тощо) та поширенням у суспільстві у зв'язку з цим негативного відношення до Інтернету взагалі та до Інтернет-комунікацій зокрема нагальною необхідністю є розвиток пізнавальних стратегій Інтернет-комунікацій як засобу розвитку особистості. У сучасних дослідженнях формування нової людини, віртуалізація людської життєдіяльності та утвердження свободи особистості не пов'язується з розкриттям Інтернет-комунікацій та впливом її пізнавальних стратегій на формування особистості. Йдеться про перенесення діяльності у віртуальне середовище. Проблема віртуальності стає ключовою. Вона розкривається з позицій гіперреальності (Ж. Бодрійяр, Г. Дебор), реальної віртуальності (Л.Козименко), електронного подвоєння реальності (О. Колодюк). "Реальна віртуальність – це система, в якій культуротворча діяльність людини здобуває статус реальності тільки в тому випадку, якщо її результат (а підчас і процес) отримує форму, характерну для віртуального світу (тобто він може стати повідомленням, що передається як мультимедійний образ...) [Козименко Л.Н. Homo informaticus: проблемы становления // Практична філософія. – 2003. – № 2. – С. 76]. Фактич-

но йдеться про мережевий текст [там само, с. 76]. Така комунікація розглядається стосовно відносин соціальної мережі, яка розкривається у прагматичному використанні інформаційних ресурсів, розміщених у мережі. Людський вимір комунікації пов'язується з віртуальним почуттям свободи (М. Абрамов). Віртуальне ковзання в мережі пов'язується з відривом від суспільства, з формуванням індивіда-поза-світом (за Л. Дюмоном), з десоціалізацією, що деформує соціальну структуру суспільства [Там же. – С. 80].

Пізнавальні стратегії Інтернет-комунікацій дають змогу перейти від розгляду відношення гіперкористувачів до тексту до розгляду когнітивної активності людини як засобу її саморозвитку та розглянути її в системі суб'єкт-суб'єктних відносин, що встановлюються в он-лайнних спільнотах. Людина не перериває послідовність формалізованих текстів своїм входженням у віртуальне середовище, а стає ініціатором розвитку пізнавальних стратегій, що реалізуються в проблемно-орієнтованому пошуці інформації, у розвитку когнітивної комунікації на професійних форумах і телеконференціях.

Особливого значення пізнавальні стратегії Інтернет-комунікації набувають у розвитку наукової комунікації. Віртуальність стає засобом включення в об'єктивну реальність. "Віднинні носієм комунікації виступає власне науково-технічний процес" [Прохоров М.М. Инновации и старые проблемы новизны // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 2. – С. 95]. Відрив від буттєво-онтологічних основ комунікації, скидання буттєвих характеристик соціальності [Там же. – С. 94] відбувається в умовах відриву комунікації від культури та структурного розпаду культури (за В. Міроновим).

Відновлення пізнавальних стратегій Інтернет-комунікації дає змогу протиставити структурному розпаду культури та відриву людини від суспільства, її десоціалізації гармонійний розвиток особистості як фахівця, члена професійної та культурної спільноти, підґрунтям внутрішньої вмотивованості якого є процес соціалізації індивіда, його боротьба за підвищення свого власного соціального статусу, свободі як перебігу по текстових масивах і засобу втечі від соціальності протиставляється самодетермінація людини, її потяг до творчості та прагнення до самореалізації.

Н.В. Дмитренко, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЖИВОГО

Перші вдалі спроби міждисциплінарних досліджень живого (наприклад, відкриття тваринної електрики Л.Гальвані) були здійснені окремими вченими, що були обізнані у багатьох науках та мали можливість вільного доступу до найновіших наукових досягнень. Цей доступ утруднювали війни та відстані, а полегшували – відкритість точчасної науки. Здійснення ж міждисциплінарних досліджень шляхом комунікативного поєднання знань та досвіду представни-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Сидоренко Л.І.

ками різних наукових дисциплін робить результати їх праці загальним надбанням, але потребує як певного рівня навичок комунікації, так і певних суспільних умов для уможливлення цієї праці. Тому подальші вдалі спроби міждисциплінарних досліджень живого пов'язані зі створенням дослідних лабораторій, а потім і інститутів, широкого профілю та виникненням нових видів комунікативного зв'язку дослідників. Міждисциплінарні дослідження здійснювались на стиках дисциплін та приводили до утворення нових наук або шляхом звичайного поєднання в процесі наукової комунікації мов та методів різних дисциплін, або шляхом підпорядкування менш розвинених мов та методів більш розвиненим, або шляхом перенесення дисциплінарних ідей та концепцій.

Міждисциплінарні дослідження живого 2-ї половини ХХ ст. обумовлені як усвідомленням науковцями неможливості пізнання сутності живого шляхом руйнування його системних зв'язків, так і промисловим виробництвом потужної обчислювальної техніки, яка зробила можливим врахування великої кількості складових живого системного об'єкту та їх взаємозв'язків і введення у практику наукового пізнання полідисциплінарних досліджень живого, де комунікація набула характеру взаємного збагачення понятійних апаратів, концептуальних схем та методів. Шляхом виходу за дисциплінарні рамки став пошук спільної мови з колегами-науковцями, який потребував пошуку точок дотику різних парадигм, вміння доходити консенсусу, створювати взаємно зрозумілі теорії, тобто нових навичок наукової комунікації: не тільки зрозуміти, але й прийняти чужу парадигму та провести міждисциплінарні паралелі. Якщо врахувати ще й зростання ціни похибки такого дослідження то можна сказати, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. значно зросли суспільні вимоги до морально-етичного рівня науковця, а суспільна вимога попередньої біоетичної експертизи стає необхідною складовою наукової методології.

Наступний етап розвитку міждисциплінарності у пізнанні живого пов'язаний зі зверненням біологів до синергетики та теорії дисипативних структур, які дозволяють розглядати живе як цілісний системний об'єкт, що розвивається, і подальші міждисциплінарні дослідження живого стали своєрідним симбіозом попередніх методологій. Розповсюдження ж концепцій, моделей та принципів синергетики на суспільні науки дозволило зрозуміти нероздільність пізнання живого та суспільної організації, що, разом з розумінням згубності впливу техніко-економічного розвитку людства на довкілля, призвело до формування такої нової галузі міждисциплінарних досліджень живого як сучасна екологія. Наряду з вимогою "біосферного" світогляду науковців, такі дослідження потребують спільної праці представників технічних, природничих та гуманітарних наук, об'єднуючи, таким чином, наукові проблеми вивчення живого з суспільними проблемами подальшого розвитку наукового співтовариства. Розвиток електронних комунікаційних мереж, завдяки яким значна кількість проблем вирішується командами вчених, контакти яких відбуваються у віртуальному просторі, зробив цю співпрацю можливою. Оскільки комунікація всередині інформаційних мереж стає обміном не тільки знаннями, але й чуттями, науковець стає емоційно втягнутим у віртуальну реальність мереж. Виникає суспільна потреба створення науковця з новим рівнем

самосвідомості, з вмінням оперативно та адекватно переключатися з віртуальної реальності на реальну дійсність та коректно відрізнити істинність реальну від віртуальної істинності. Для цієї суспільної потреби з'являються ряд шкіл та курсів духовних практик і тренінгів, участь у яких біологів стає своєрідним замиканням петлі зворотнього впливу пізнання живого на самого себе.

Останніми роками методологами активно обговорюється не лише проблематика міждисциплінарності, а й трансдисциплінарності. В літературі представлено декілька трактовок трансдисциплінарності. Їх неспівпадіння можна пояснити, з одного боку, тим, що такого роду дослідження знаходяться у стані становлення, а з другого – тим, що комунікативний простір трансдисциплінарних досліджень є, як правило, принципово нелінійною мережею, і тому, за теорією мереж, повинен мати певні центри тяжіння. В якості таких центрів тяжіння, очевидно, виступають різні наукові школи, що робить природним існування різниці у визначенні поняття та методу трансдисциплінарності їх представниками. Але, в будь-якому випадку, у Статтях 5 і 6 "Всесвітньої Декларації про вищу освіту для XXI сторіччя: підходи та практичні заходи" (жовтень 1998, Париж, штаб-квартира ЮНЕСКО) було рекомендовано навчати всіх майбутніх фахівців використанню трансдисциплінарного підходу при необхідності вирішення особливо складних проблем природи та суспільства. Оскільки формування та розвиток трансдисциплінарних методологій знаходиться в самому початку, про їх суб'єкта можна сказати лише, що він стає все більш професіоналом та, одночасно, все більш філософом.

А.Е. Дробович, студ., НПУ ім. М. Драгоманова, Київ*

МЕЖИ СИМЕТРИЙ ТА СПІВМІРНИСТЬ ОНТОЛОГІЇ

Історія філософського осмислення поняття симетрія на європейських теренах починається з піфагорійців. Давні математики і музиканти, що присвятили себе піфагорійській аскезі вираховували пропорції співмірності струн для набуття нових звуків, комбінували геометричні фігури у пошуках ідеальної симетричної дескрипції світу і навіть вбачали, що гармонія декади космічних тіл можлива лише за наявності Антиземлі. Можна по різному оцінювати результативність досягнень філософів Великої Греції (Μαгна Γρεσία – сучасна Італія і острови навколо неї), але їх першості в цій темі відібрати не вдасться.

Наступним, хто серйозно заговорив про проблему співмірності був Платон. Саме він задасть тон наступним поколінням філософів у побудові найрізноманітніших дихотомій, бінарних опозицій та дзеркальних антитез. Однак, лише у зрілому віці у діалозі "Філеб" з'явиться ієрархія п'яти благ, першим з яких буде "міра", яка поширить ідею симетричності і доцільної співмірності на все вчення Платона – від гносеології до етики та естетики [Фрагменти раннях грецьких філософів. Частина I. От епіческіх теокосмо-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Мозкова Н.Г.

гоний до виникнення атомістики / Отв. ред. и автор вступ. стат. И. Ро-жанский. – М.: Наука, 1989. – 576 с.].

Всі подальші дослідження (від Аристотеля до Іогана Кеплера та Рене Декарта, а потім до П'єра Кюрі, Альберта Ейнштейна, Юліуса Весса і Бруно Зумінно) хоч і були блискучими і революційними, але являють собою розвиток аспектів симетричності.

Сама ідея симетрії закладена в людині, тому розвивається і застосовується на практиці разом з основними апіорними аналітичними здібностями. Її потенціал надзвичайно великий – від складання немовлям кубиків із до-триманням задуму схожості частин побудови, до пояснення взаємодій електрону і позитрону. Широта застосування співмірностей підштовхнула науковців до формулювання законів збереження та принципу симетрії у фізиці, законів симетрії у геометрії, інваріантності у вищій математиці.

Такий універсальний характер застосування симетрій спонукає послідовного мислителя до подальших узагальнень. Так, автор книги "Філософські питання сучасної фізики" Володимир Спиридонович Готт ще у 1972 році поставив питання про симетричність між собою фундаментальних законів [Платон. Диалоги. Книга вторая / Пер. с древнегреч. Н. Самсонова, А. Егунова, С. Аверинцева, С. Шейман-Топштейн, С. Кондратьева; введ. ст. к 3–4 тт., к диалогам "Филеб", "Тимей", "Критий" А. Лосева; введ. ст. к диалогу "Государство" В. Асмуса; примеч. К диалогам, указ. и библиогр. сост. А. Тахо-Годи. – М.: Эксмо, 2008. – 1360 с. – (Антология мысли)] (*світ чистого розуму*). І хоча йшлося про фізичні закони і їх реляції, однак не слід ігнорувати інтердисциплінарний потенціал симетрій. Отож, законно можна ставити питання: 1) чи є продуктивним принцип симетрії у гуманітарних науках (*світ здатності суджень*) і 2) чи спрацьовує він у позаепістемних побудовах (*свімі практичного розуму та метафізичного*)?

На перше питання ми вже маємо ствердну відповідь, оскільки принцип використовується у методології (співмірність частин дослідження), логіці (відповідність обсягів понять), ритміці (однорідність і чітке розташування такту), літературі (композиційність структур), мистецтвознавстві (пропорційність), соціології (симетричність та асиметричність соціальних відносин), психології (кореляція показників норми) тощо.

Однак друге питання ставить нас перед проблемою санкції симетричності у сфері етики та метафізики – практичного життя людини і його глибинних підстав. Якщо ми визнаємо дію цього принципу на вчення про мораль і буття, то наступним і необхідним кроком є визнання онтологічної повноцінності зла, негативного морального вибору, наявності не-буття, чи антибуття. Таким чином, ми мусимо піти за Платоном і розповсюдити принцип симетрії на всю онтологію з єдиною тільки різницею, що експлікативний потенціал ідеї тотальної співмірності настільки розширився за 25 століть, що послідовне його втілення відкриває можливість ряду явищ, які не можуть мати наукового пояснення ні зараз, ні у найближчі роки.

Як наслідок ми змушені констатувати, що сьогодні світ не готовий до визнання тотальної співмірності онтології (тобто абсолютну симетричність фу-

ндаментальних законів природи, соціуму і метафізики), але вже настав час, коли людина може собі поставити це питання. Можливо, що зараз ми підіймаємо складну і на перший погляд суто теоретичну проблему, але враховуючи тенденцію XX століття до трансформації теоретичного в практичне, не варто довго гаяти часу.

**Т.А. Капитонова, канд. филос. наук, науч. сотр.,
Институт философии НАН Беларуси, Минск, Беларусь***
tanuk@rambler.ru

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕТЕВОЙ ПАРАДИГМЫ В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Стержневой метафорой новой интегративной стратегии, подчиняющей себе все сферы постнеклассической науки, становится понятие сети, употребляемое сегодня в самых разных контекстах (социальном, техническом, экономическом, физическом, биологическом и т.п.). Глубокий интегративный потенциал сетевой парадигмы оказывается весьма уместным при решении важной для современной постнеклассической науки задачи междисциплинарного синтеза и конструирования на его основе трансдисциплинарных подходов.

В постнеклассическом знании реальность предстает как полицентрическое сверхсистемное единство. При этом концепт сети онтологически и гносеологически представляет собой не что иное, как полицентрическое системное образование, что и обуславливает его методологическую привлекательность для современной постнеклассической картины мира.

В контексте современных научных исследований сеть выступает важным методологическим инструментом для изучения систем взаимодействия, которые формируются между разнокачественными объектами. При этом, в постнеклассической картине мира дифференцируются три инструментальных модуса сети : 1) сеть как аппроксимирующий инструмент или средство приближенного представления системы сложноорганизованных объектов через моделирование сетевых "узлов" и "осей"; 2) сеть как селективно-кумулятивный инструмент, т.е. средство отбора и накопления значимых фрагментов факто- и концептографической информации; 3) сеть как топологический инструмент, отображающий совокупность гипотетических линий связи между различными предметными областями в смысловом пространстве исследования. Таким образом, сетевой подход может рассматриваться как весьма перспективный с междисциплинарных позиций вид системного подхода [Елисеева Ю.А. Системность как методологическая ценность постнеклассической психологии культуры // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 48. – С. 94-102].

Эвристический потенциал сетевой парадигмы для постнеклассической науки проявляется и в том, что сеть может выступать не только как методо-

* Работа выполнена при поддержке БРФФИ, договор № Г09М-051 от 15.04.2009.

логический инструмент для исследования систем взаимодействия, но и как модель организации научного знания. В частности, в бутстрэпной концепции Дж.Чу, оказавшей влияние на постнеклассические взгляды современной физики, постнеклассическая наука предстает как "мозаика пересекающихся теорий и моделей "бутстрэпного" типа. Ни одна из них не является более фундаментальной чем другие, и все они должны быть взаимно согласованными – теория взаимных обменов". Предполагается, что наука такого рода выходит за пределы условных разграничений между дисциплинами, используя те языки, которые оказываются подходящими для описания различных аспектов многоуровневой, взаимосвязанной структурной ткани реальности.

В качестве социальных подсистем современного сетевого общества научные дисциплины испытывают влияние сетевой парадигмы, преобразующей их социально-коммуникативные структуры и сопряженные с ними технологии производства знаний. Поэтому интегративная стратегия сетевой парадигмы оказывается востребованной и в контексте становления дисциплинарных и интердисциплинарных сетей в интеллектуальном пространстве современной науки.

В постнеклассической науке особое значение придается нелинейным сетевым взаимодействиям, отражающим комплексное и нелинейное видение мира, поскольку сложность, открывшаяся взору современного исследователя, не может быть понята в рамках узкодисциплинарной схемы. Говоря другими словами, в современной науке формируется глобальная автопоэтическая сеть междисциплинарных коммуникаций.

Наряду с этим возрастает роль методологии совместной научно-исследовательской работы, обеспечивающей интердисциплинарные дискурсы и интересубъективность как условие коммуникации носителей разных дисциплинарных знаний, включаемых в состав "коллективного исследователя" той или иной развивающейся, человекоразмерной системы.

Рассматривая научные дисциплины с точки зрения теории организации социальных систем, можно сделать вывод, что дисциплинарная наука внутри каждой дисциплины имеет сетевую структуру, характеризующуюся такими свойствами как: децентрализованное управление, неформальные отношения, горизонтальные связи, самоорганизация. Коммуникативные сети всегда существовали в рамках отдельных дисциплин и определяли дисциплинарное единство в системе науки. Современная ситуация в системе научного знания способствует развитию единого междисциплинарно-сетевого пространства, которому должны быть присущи все перечисленные нами выше свойства сетевой организации.

Кроме того, в контексте проблемы междисциплинарности мы можем говорить о становлении новых механизмов передачи знания в междисциплинарно-сетевом пространстве научных коммуникаций. Нелинейность информационной сети, ее открытость и непредсказуемость позволяет рассматривать Интернет в качестве основного информационного ресурса и коммуникативного пространства практически любой научной дисциплины.

СПІВСТАВЛЕННЯ РАКУРСІВ ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ КОМУНІКАЦІЇ В ТВОРЧОСТІ Г. БАТИЩЕВА І К.-О. АПЕЛЯ

Суттєвими моментами, котрі об'єднують творчість цих двох філософів, є глобальні проблеми сучасності.

Освоєння гіпермасиву знань і вироблення норм користування ним в суспільстві вимагають рефлексії з боку філософії науки як можливості осмислити і виробити методологічні рекомендації щодо ролі регулятивних процесів у сучасній комунікації науки і суспільства.

Зокрема, питання самовизначення людини, за Г.Батищевим, є наслідком комунікативних процесів, сучасною рисою яких є редукованість наукових пошуків до потреб пересічного громадянина. Домінуюча роль цього процесу веде до комунікативної інфляції (термін Г.Батищева).

Співвідношення цінностей з об'єктивним, вільним від цінностей знанням, за К.-О.Апелем, формує нову мораль. головною рисою якої він вбачає врахування критики з боку реальної комунікативної спільноти, а для самопізнання людини – критики з боку необмеженої комунікативної спільноти. Ця думка К.-О.Апеля розширює точку зору Г.Батищева, що полягає в констатації значення соціо-моральних норм, регулюючих поведінку людини в суспільстві, де співіснують традиції, звичаї і норми поведінки. Онтологія норм, мірилом котрої К.-О.Апель вважає ідеальну комунікативну спільноту, пов'язана з її втіленням у реальність. Тут же треба згадати Юмівське положення, що жодна норма не виводиться з факту, розширене К.-О.Апелем до загального принципу створення норм.

Г.Батищев, по суті, займається критеріальністю норм спілкування, виводячи сім універсалій глибинного спілкування і говорячи про метод подолання комунікативної інфляції:

1. Світоствердження – мірилом його є об'єктивна діалектика Універсуму.
2. Спів-причасність – місце людини в бутті всіх
3. Життя як єдиний складний вчинок. Стосовно науки це реалізація жаги до істини та адресованість її пошуків.
4. Домінантність на всіх інших – відкриття в інших мірил для себе.
5. Відкритість своїх мірил для мірил Іншого.
6. Мета – чому і кому присвятити свою творчість.
7. Спів-творчість – неантагоністичний клімат співробітництва, креативна участь у все більш складних завданнях космогенезу.

Редукування за-порогових змістів до онтології міжсуб'єктності, інтерсуб'єктивність пошуків аномалій в парадигмах, які визнаються на рівні єдиного можливого методу науки, є тими наріжними каменями, котрі Г.Батищев закладає як фундамент безкризового розвитку науки.

Комунікативна інфляція і взаєморозуміння виводиться як проблема, що потребує філософського рішення, з думки К.- О.Апеля про взаєморозуміння як критерій прийняття вірного рішення у всіх життєвих ситуаціях. Проте правила, що є результатом конвенцій як способу досягнення мети взаєморозуміння, критерієм апіорності при перевірці мети на вірність, не виводяться з

конвенцій, а є *метаправилами*, що належать до трансцендентальної гри Ідеальної комунікативної спільноти.

Якщо співвіднести комунікативну інфляцію з регулятивом Ідеальної комунікативної спільноти, то можна говорити про онтологію цього регулятиву, його буття у різних соціальних групах суспільства.

Зокрема, в науці Ідеальна комунікативна спільнота вироджується у ідеологію сцієнтизму, котрий розкритикований К.- О.Апелем як погляд на науку, що не враховує оволодіння здобутками науки суспільством, не враховує регулятиву Ідеальної комунікативної спільноти на рівні критики та діалогу.

Загальним висновком може слугувати необхідність суміщення підходів до рішення проблем теорії комунікації – як на рівні універсалій, що становлять основу глибинного спілкування (Г.Батищев), так і на рівні регулятивів, зокрема. істини та Ідеальної комунікативної спільноти (Г.Батищев.-О.Апель).

Такий підхід розширює перспективу рефлексивних процесів філософії науки до формування нових закономірностей теорії комунікації., вивчення властивостей регулятивних процесів при взаємодії науки та суспільства.

С.Б. Ковальова, асист., НТУУ "КПІ", Київ

КОНЦЕПТ-ІННОВАЦІЯ (ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ПРОБЛЕМИ)

Необхідність розробки інноваційно-інвестиційної моделі розвитку України зумовлює актуальність дослідження концептуальних засад інновацій. Хоча в наукових публікаціях знаходять широкий вжиток терміни "інновація", "інноваційна діяльність", "інноваційний потенціал", "інноваційність", "інноваційна активність", "інноваційне середовище" і навіть "інноваційна людина" та "інноваційний характер", сутність концепту інновації та її природи залишаються недостатньо визначеними. Насамперед недостатньо розрізняються новина, нове, новизна та інновація. Безумовний зв'язок цих понять приводить нерідко до стирання межі між ними. Так, інновація розглядається в контексті новизни, співвідношення нижчого та низького у процесі розвитку [Прохоров М.М. Инновация и старые проблемы новизны // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 2. – С. 98-100].

При дослідженні конструювання соціальної реальності між інновацією та новацією фактично відсутня різниця. Новація постає як механізм нового зсуву в контексті оновлення традиції. Акцент переноситься на розгляд традиції. Заперечення можливості новаційних процесів як результату якого-небудь зовнішнього впливу, включаючи процес створення новацій як "процес, що належить самій традиції", не дає, однак, можливості, відокремити інновацію від традиції, оскільки породження нового виводиться "з традиції" як її наслідок або як результат функціонування [Балюк Р.В. Співвідношення понять "традиція" та "інновація" в контексті сучасної філософії // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2009. – № 15. – С. 192].

Інновація на відміну від оновлення традиції, що стосується проблем інтерпретації та ціннісного зсуву, виявляє джерела розвитку. В економічному підході до інновації розкриття інновації як нової комбінації та її втілення в життя

(Й. Шумпетер) досі залишається в межах конкретних елементів – виготовлення нового або створення нової якості та нового блага, провадження нового, освоєння нового ринку збуту, винайдення нового джерела сировини чи проведення реорганізації. При цьому в основі цього нового зовсім не обов'язково знаходиться нове відкриття та його технологічні реалізації. Абсолютизація соціально-економічного, комерційного джерела інновації в сучасних дослідженнях приводить до розгляду інновації як будь-якої, навіть фрагментарної зміни. Втрата в концептуальному розгляді інновації ролі науки, наукових досліджень, наукових відкриттів і нових технологій, породжених постнекласичною наукою, створює загальну атмосферу, в якій інновація все частіше починає отримувати негативне забарвлення. Починають розрізняти прогресивні та регресивні інновації, позитивні та негативні, формується уявлення про протилежність інновації культурі. Інновація все більше ототожнюється з руйнівними суспільними змінами, що відбувається в суспільствах, які трансформуються. Подолання цієї негативної тенденції пов'язане, на наш погляд, з розкриттям потенціалу наукових інновацій в науково-технічному та суспільному розвитку.

Сьогодні поставлене питання про інноваційність як детермінанту творчості (І. Курок). Наукова творчість розглядається як висхідний, початковий етап інновації (С. Юдніков). Однак у цих розглядах йдеться лише про інновації в науці доби глобалізації, а також інноваційну складову промислових процесів. Зв'язок між наукою та суспільними, в тому числі промисловими, процесами майже не досліджується. Постановка питання про інновацію в науці та суспільстві, їхні можливості та реалії на тлі переходу до постіндустріального суспільства створює запит на формування інноваційного середовища. Воно пов'язане "із ставленням до інновації в тому чи іншому суспільстві, передусім, із відповідною налаштованістю на інновації тих членів суспільства, які є творцями науки, або від яких залежать умови наукової діяльності, створення нових технологій як для сфери виробництва, так і для соціальної сфери" [Рижко Ю.В. Інновації в науці та суспільстві: можливості та реалії // Практична філософія. – 2003. – № 2. – С. 27]. Це – своєрідна схильність суспільства до інновацій [Там само].

Не можна обмежитись відокремленням новизни як засобу (методу, методики, технології тощо) від процесу його впровадження та освоєння. Потрібне підкреслення діалектичного та системного змісту інновації, який полягає в пікресленні того, що інновація як нові комбінації в розвитку мають виходити за межі оновлення в замкнутому колі (Й. Шумпетер) та доведення переходу внутрішньої структури до нового стану (Ф. Валента) як нової системної якості розвитку.

О.П. Котовська, канд. філос. наук, ст. викл., ЛРІДУ НАДУ, Львів

МЕЖІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНИХ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ПІДХОДІВ

Класична раціональна парадигма вже під кінець ХІХ – початок ХХ століть відчула свій "екзистенційний збій". Під загальну критику потрапили всі до того виокремлені моральні цінності, а від так і критерії їх раціонального обґрунтування. Наукове пізнання перестало бути таким, що здатне схопити закони об'єктивної реальності (світобудови), а відтак втратило потенційну

здатність прямувати до позачасових істин. Не лише фундаментальні філософсько-антропологічні питання, але стисло науково-галузеві проблеми знаходили своє вирішення у індивідуально-прагматичних координатах.

Гуманітарні (соціально-філософські) дисципліни першими потрапили у "пастку" картезіанського сумніву, а відтак недовіри й до достовірних результатів пізнання. Розв'язання цієї проблеми потребувало нових принципів і методології, яка б змогла нейтралізувати суспільно-політичні небезпеки, активізувати й залучити все ширше коло суб'єктів до обговорення. Дороговказом для нових методологічних підходів стали логіко-лінгвістичні концепції. Запропонований К.Поппером принцип фальсифікації (спростування) виступив як своєрідна альтернатива попередньому принципу верифікації (емпіричної перевірки або вказівки на те, яким чином можна зробити перевірку). Однак такі критично-раціоналістичні спроби реабілітувати критерії об'єктивності й забезпечити приріст наукового знання не зупинили загальної тенденції.

Пошуки ускладнив світовий історичний досвід. Налякана загальносвітними тенденціями незначна група науковців робила спроби застерегти від ідеологічних небезпек і від дегуманізації, спрогнозувати їх можливі наслідки, оздоровити гуманітарну сферу у морально-відповідальній площині, подолати відчуженість і пафос недовіри через екзистенційну комунікацію (К.Ясперс), шире спілкування, відкритий діалог. Але ці поодинокі голоси не були вчасно почутими. А по двох світових війнах індивід в першу чергу прагнув комфортної, хай мовчазної, апатичної у громадсько-політичному житті, безпеки. Задоволення первинних бажань визначило ідейно-цільовий підмурівок "техногенного суспільства", а карколомні темпи інформаційного приросту створили можливість їх масової реалізації. Відтак "техногенне суспільство" породило феномен консюмеризму, коли індивід виступив в ролі пасивного споживача запропонованої йому соціально-політичної реальності, користувача матеріальних благ і поп-культурних цінностей.

З іншого боку, під гучними гаслами постмодерної доби у наукову спільноту хлинула "молода кров". Повсюдне дроблення наук розпочалось із заперечення загальноприйнятих у науках "правил гри". Бажання бути оригінальним у всьому, по-новому інтерпретувати чи то творчість класиків, чи то соціально-політичні процеси, чи то науково-природничі феномени проявилось у багаторівневій деструкції канону і різкому повороті до маргіналізованої попередньою науковою парадигмою проблематики підсвідомого, тілесності, сексуальності. Колаж постмодерних практик виніс на хвилю наукової популярності спроби вибудувати структуру без самої структури, без центральної ідеї, без знаного від античності телосу і метафізичних пошуків всесвітніх законів. Запалені власними амбіціями молоді дослідники сприйняли існуючі науково-академічні інституції з їх відповідними механізмами перевірки за своєрідний бюрократичний баласт. Крайні проявлення методологічного плюралізму переросли у боротьбу із будь-яким методом (яскравим прикладом у цьому контексті є концепція "епістемологічного анархізму" П.Фейєрабента) і породили значну кількість незрозумілих за змістом і формою досліджень, автори яких інколи самі не мали чіткого усвідомлення цілей, не могли пояснити призначення своїх "наукових досягнень".

Синергетика запропонувала методологічний "порядок у хаосі", прийнявши за основу принцип самоорганізації систем. Здатність врахувати багатовекторні динамічні зміни у гуманітарних і природничих галузях визначили міждисциплінарне значення синергетичного підходу. Серед частини теоретиків набула поширення ідея, що власне настав час нової універсальної парадигми.

У цьому руслі варто погодитись із позитивними моментами синергетичного підходу, який окрім науково-пізнавального значення несе й важливий морально-етичний імператив. Так "антропний принцип" (встановлення зв'язку між Всесвітом та життям людини на Землі) обґрунтовує взаємозалежність, а відтак відповідальність кожного, здавалося б, найнезначнішого елементу системи за настання тієї чи іншої події. Але чи варто говорити про зміну парадигм, коли індивідуально-мисленнєва переорієнтація ще не наступила? Чи поспішні декларації не стануть причинами нових методологічних помилок?

Щоб коротко і якомога влучніше відповісти на питання, які відразу ставить перед собою кожен критично мислячий науковець, і водночас висловити свою позицію, вдамся до образу прудкого Ахілла, якому ніколи не наздогнати черепахи. Ця загальновідома апорія Зенона з Елеї свідчить про те, що сутність науки в послідовності, у сфері відкритості. У морально-етичній площині, яка не схильна до надмірного поспіху, розкривається творча багатогранність поліморфічності думок і поглядів, діалогічно-дискурсивного практик пізнання дійсності. А тому, щоб вберегтись від "прудкого" псевдонаукового поспіху варто перш за все визначити доцільність тих чи інших теоретичних кореляцій, вирішити суперечності у методологічно-понятійному апараті, узагальнити переваги і недоліки, а вже тоді говорити про побудову більш загальних теорій.

А.А. Кравчук, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ПРО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТЕОРЕТИЗАЦІЇ ГЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ФУНКЦІЇ У ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

Однією з найбільш гострих проблем сучасності, яка є визначальною і для засад існування людської цивілізації, є проблема подолання сучасної екологічної кризи. А це з необхідністю передбачає вироблення науково – обґрунтованої стратегії людської діяльності, пізнання сутнісних закономірностей взаємодії природи та суспільства, природного та соціального. Ряд дослідників основною причиною екологічної кризи, її сутність вбачають у руйнуванні системоутворюючих факторів "людина – суспільство" в цілому, таким чином, можна говорити про структурну кризу.

У ХХ ст. людство зіштовхнулося з так званими глобальними проблемами, одна з яких екологічна. Масштаби людської діяльності виявилися неспівмірними із природним середовищем, у якому вони здійснюються. Реально стає загроза вичерпання природних ресурсів, а "екологічне мислення" упроваджується в наше життя не так швидко і не такою мірою, як це необхідно.

Одним із перших, хто усвідомив серйозність цих проблем був В.І. Вернадський, який займався виробленням передумов, які є необхідними для практичного переходу до нових принципів взаємодії з природою, хоча ніде про можливість вичерпання природних ресурсів він не говорить. А це передбачає, на його думку, вирішення цілого комплексу вкрай різномірних проблем: світоглядних, соціальних, технічних, наукових, організаційних, виробничих.

Вплив глобальних проблем на всі сторони життя людини настільки посилюється, що сучасна епоха не може розглядатися у відриві від них.

Сучасна геологія стає все більшою мірою об'єктом філософського аналізу, так як використовує безпосередньо, або у трансформованому вигляді як загальні методи дослідження, так і методи, запозичені з окремих наук. Система логіко – гносеологічних характеристик геологічного знання має не просто практичне значення для визначення теоретичних основ раціонального використання і відтворення природних багатств, але одночасно є важливою і для філософських узагальнень (наприклад, для розробки таких гостро – дискусійних для сучасної геології питань про об'єкт і предмет цієї науки, виділення геологічної форми руху матерії, тощо), вирішення глобальних проблем сучасності.

Протягом тривалого часу при розробці геологічних теорій належним чином не оцінювалась їх результативність з точки зору впливу на середовище існування людства, що стало, на нашу думку, одним з визначальних факторів виникнення екологічної кризи. Для вчених пріоритетними були економічні критерії та необхідність задоволення всезростаючих запитів людства на мінеральну та енергетичну сировину, задоволення конкретно-історичних потреб промислового виробництва.

У наявній літературі належним чином не враховується вплив рівня теоретизації геологічної науки та особливо її соціокультурної функції у вирішенні екологічної проблеми. Завдання полягає у тому, щоб конкретніше дослідити питання про взаємозв'язок теоретизації геології та її соціокультурної функції в процесі подолання наслідків екологічної кризи.

В сучасній геології можна спостерігати дві супротивні тенденції: по-перше, все більш настирливо прослідковується вимога підвищення практичної ефективності вже наявних теоретичних розробок, по-друге, актуалізується завдання підвищення рівня теоретизації геологічного знання. Звісно, виникає проблема, як найбільш ефективно використати і людський фактор та матеріальні ресурси для оптимального розвитку цих тенденцій.

Теперішня екологічна криза коректує способи пошуків, що традиційно склалися, та методи побудови геологічних теорій. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу все більшою мірою застосовується геологами для раціонального використання природних ресурсів, співставлення всезростаючих потреб людства із можливостями біосфери, необхідністю враховувати етичні та ціннісні аспекти розвитку науки, бо як відомо, що на кожне наше вторгнення у природу вона "відповідає", "мстить" нам зворотною негативною дією.

Екологічне знання внаслідок цього концентрує свою увагу навколо екології людини, слугує встановленню гармонійних відносин між суспільством та природою. Всі геологічні теоретичні розробки повинні, на наш погляд, на-

самперед проходити соціально – екологічну експертизу. Зрозуміло, що соціальний аспект геологічних досліджень не є таким виразним, як у сфері екологічних досліджень, які останнім часом все частіше іменуються соціально-екологічними. Взаємодія суспільства з природою є глобальною проблемою сучасності, яка знаходить свій прояв у не тільки у соціально-культурній, але і в політичній, ідеологічній, економічних сферах.

***В.І. Кузнєцов, д-р філос. наук, гол. наук. співроб.,
ІФ ім. Г. Сковороди НАН України, Київ***

КОГНІТИВНІ МЕТАНАУКИ В СИСТЕМІ МЕТАНАУК ПРО НАУКУ

Останніми десятиріччями значно розширився спектр метанаук, тобто наук, що досліджують науку. У додаток до філософії науки, методології науки, логіки науки, історії науки та соціології науки, виникли та розвиваються психологія науки, лінгвістика науки, епістемологія науки, когнітологія науки, еротетика науки, аксіологія науки, економіка науки, менеджмент науки, педагогіка науки, право науки тощо. В зв'язку з цим актуалізується проблема їхнього розмежування. В першому наближенні при її розв'язанні природно виходити з виокремлення *когнітивних* метанаук, що вивчають власне саме наукове знання та його розвиток, і *інституціональних* метанаук, що досліджують об'єктивні й суб'єктивні умови та фактори його породження і зміни. Незалежно від масштабу розгляду науки (наука в цілому; природничі, гуманітарні, суспільні та математичні науки; окремі фізичні, біологічні, хімічні тощо науки), предметом дослідження когнітивних метанаук є розгалужені та постійно зростаючі сукупності взаємопов'язаних систем знання про специфічні для кожної окремої конкретної науки реалії, а також складні процеси отримання, підтвердження, уточнення, розвитку й практичного застосування цих систем. Предметом дослідження інституціональних метанаук є інституції, створення й функціонування яких забезпечує породження та збереження систем знання окремими вченими, їх колективами та допоміжними організаціями на кшталт бібліотек й видавництв, а також різноманітні (цивілізаційні, культурні, соціальні, ідеологічні, економічні, політичні, воєнні, освітянські, організаційні, фінансові, релігійні, індустріальні, правові тощо) фактори, взаємодія яких уможлиблює саме існування науки як механізму породження знання.

Незаперечним фактом є існування наукового знання у формі окремих його систем. Будь-яка така система є ієрархічно побудованою полісистемою, в якій виокремлюються принаймні логічна, лінгвістична, модельна, проблемна, операційна, процедурна, аксіологічна та евристична підсистеми. Кожна з них складається з багатьох конститутивних елементів, які розподіляються по різних рівнях. В конкретних системах наукового знання ці підсистеми можуть знаходитися на різних ступенях упорядкованості та їх усвідомлення їхніми творцями та користувачами. Ці підсистеми можуть бути як формальними, так і змістовними. В кожний з них можна виділити як стабільну, так і змінну складову. Незважаючи на всі їхні відмінності, підсис-

теми мають подібну побудову, своєрідний генетичний код, який присутній у будь-яких системах наукового знання.

Деякі когнітивні метанауки спеціалізуються на аналізі однієї з цих підсистем. Наприклад, логіка науки має вивчати конкретні логічні підсистеми систем наукового знання та формувати на цій базі загальні уявлення про логічний аспект знання та пізнання. Іноді працюючи в ній дослідники навпроти обмежуються майже апіорними неконкретними уявленнями про місце та функції логіки в науці. Придаючи головну увагу технічному аспекту, вони рідко аналізують реальне функціонування логіки в науці.

Інші когнітивні науки виокремлюють спільні риси в усіх підсистемах систем наукового знання. Наприклад, когнітологія науки має займатися всім спектром змін в кожній підсистемі, які в сукупності призводять до приросту нового знання.

Реалізуючи застосування наукового методу до предмета свого дослідження, кожна когнітивна метанаука неминуче сама конститується як окрема наука. В ній поступово з'являються всі типи структур знання та процеси пізнання, які існують в конкретних системах наукового знання. Йдеться про аналітичні метамоделі/реконструкції систем наукового знання та їхніх підсистем, при побудові яких все частіше використовують математичні засоби, про формулювання специфічного для кожної реконструкції кола проблем, про розробку характерних для неї методів, про спроби виявлення динаміки, еволюції та відношень між системами наукового знання на базі реконструкцій статичних структур цих систем, про тенденцію пошуку емпіричних підтверджень висновків, отриманих з аналізу метамodelей, про застосування метанаукових розробок у практиці та прогнозуванні розвитку науки в цілому.

На даний час кожна з когнітивних метанаук знаходиться у перехідному становищі. Якщо поглянути з цих позицій на сучасні тенденції їх розвитку, то можна зробити висновок, що в них, як і в будь-якій науці, відбувається типова боротьба різних точок зору, напрямків та шкіл. В них не існує абсолютних, на всі часи переможців. Дійсно, немає жодного метанаукового твердження про науку, яке б не зазнавало критики. Сучасні когнітивні метанауки перебувають, вдаючись до термінології Т.Куна, в допарадигмальному становищі, зумовленому тим, що жодна з них ще не виробила консенсус стосовно своєї предметної галузі, проблем, що мають бути розв'язані та використовуваних методів. Враховуючи те, що когнітивним метанаукам, якщо вести їхнє походження від логічного позитивізму, немає ще й сторіччя, то оцінка їхнього сучасного становища як допарадигмального, не буде видаватися надто необґрунтованою.

Визнання невичерпності та якісної й кількісної безкінечності будь-якого предмета наукового пізнання, тобто – за К.Поппером – першого світу, індукує аналогічні ознаки третього світу, тобто світу наукового знання, який складається з систем наукового знання. Як і природні системи, ці системи утворюють не хаотичний конгломерат, а складну ієрархічну суперсистему, яка на цей час є менш дослідженою, ніж кожний із фізичних світів. Фактично, в науковому дослідженні світу наукового знання зроблені лише початкові кроки.

Але навіть на сьогодні від когнітивних метанаук цілком природно вимагати, щоб метазнання, яке вони продукують про наукове знання, відповідало тим самим критеріям обґрунтованості, точності, внутрішньої несуперечності та евристичності, які вони відкривають в конкретних системах наукового знання. В цьому сенсі когнітивні метанауки варто віднести, поряд з математикою та логікою, до класу *рефлексивних*, тобто до тих, які можна застосовувати для дослідження самих себе.

О.Л. Мельник, викл., НТУУ "КПІ", Київ

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Актуальність дослідження інтеграційних перспектив науково-освітнього простору зумовлене необхідністю підвищення ефективності наукових досліджень вищої школи, зростанням їхнього впливу на розвиток суспільства. В умовах кризи науковий потенціал вищої школи стає одним із джерел подолання кризових явищ і підвищення ефективності економіки. Перехід до концепції вищого навчального закладу-дослідника створює умови для розвитку науки, проведення наукових досліджень і здійснення розробок. Разом із тим нерозробленість взаємозв'язків науки та освіти може загальмувати застосування результатів наукових досліджень як в освітньому просторі, так і в суспільстві в цілому.

Сьогодні проблеми розвитку науки та освіти зазвичай розглядаються окремо. Об'єднання управління цими сферами не пов'язане з дослідженням тривалих соціально-інституційних зв'язків, що існують між ними. Введення в розгляд інтеграційних перспектив, яке відкриває формування науково-освітнього простору створює можливість дослідити взаємний вплив цих сфер одна на одну та на суспільство в цілому. Інформатизація інтеграційних процесів, розвиток науково-освітніх мереж дозволяє перейти від розгляду інтеграційних процесів у межах країни до розкриття одного з важливих шляхів до інтеграції в європейську спільноту та глобальне суспільство.

Ступінь розробки проблеми. Традиційно науковий та освітній простори розглядаються окремо. Науковий простір як єдність структури та інфраструктури (Л. Рижко) пов'язує науку насамперед із науково-технічним і промисловим розвитком. Введення в розгляд цілісності науки як системи із соціально-культурним та історичним середовищем (С. Рижкова) виявляє зв'язок науки з архетипами. Взаємозв'язок фундаментальної науки та фундаментальної освіти в дослідженні І. Добронравової розкриває потенціал науки як форми культури.

Освітній простір розглядається в контексті соціально-інституційних процесів і структури освіти. Інтеграційна перспектива в ньому розробляється з позицій інтеграції як приєднання чи включення до чогось. Європейський простір визначає векторність трансформаційних процесів в освіті. Глобальний освітній інформаційний простір передбачає включення системи освіти в глобальні інформаційні структури. Однак питання інтеграційних перспектив залишається нерозробленим. Дослідження обмежуються інформаційним середовищем певних учбових закладів, наповнення віртуального середовища учбовим контен-

том, створенням електронних підручників, посібників, словників і методичних вказівок. Навіть у межах держави єдиний освітній простір реалізується тільки управлінськими засобами та соціально-інституційними зв'язками.

Функціонування науково-освітніх мереж відкриває принципово нові інтеграційні можливості й перспективи. Розкриття інтеграційних властивостей науково-освітніх мереж здійснюється в роботах М.З. Згуровського та Ю.І. Якименка. В умовах інформаційної, комунікаційної революції науково-освітні мережі відкривають нові можливості структурно-організаційної єдності розвитку учбового процесу на основі нових форм і методів навчання, розвитку дистанційного навчання, підвищення ефективності наукових комунікацій та розвитку освітянського середовища. Процес інтеграції виходить за межі інформаційного середовища окремого навчального закладу, формуючи цілісну систему освіти. Науково-освітні мережі, включаючи у процес електронного обміну інформаційні ресурси різних закладів, створюють умови для подолання протилежності між культурними та освітніми центрами і периферією. Інтеграція науки та освіти, науки та культури перетворюють їхнє функціонування на процес відтворення суспільних зв'язків нової якості. Інтеграція в європейські науковий та освітній простори стає включенням освітянських процесів у якісно нові умови відтворення людського капіталу. Науково-освітні мережі не є тільки технічним засобом для інформаційного обміну, комунікації та спілкування. Інтеграційні перспективи, які відкриває їх розвиток і функціонування, створюють підґрунтя для розвитку інформаційного суспільства в Україні як спільності (Gemeinschaft). Важливим є те, що інтеграційні перспективи не є образом далекого майбутнього. Сам процес розбудови соціальної функціональності науково-освітніх мереж є водночас поетапною, покроковою реалізацією зростаючого впливу взаємозв'язку науки та освіти на суспільство.

Р.Ю. Метрюк (Коперльос), студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО Й ТЕОРЕТИЧНОГО ЗНАННЯ

Наукові знання являють собою складну систему, що розвивається, та в якій по мірі еволюції виникають всі нові рівні організації. Вони впливають на раніше сформовані рівні знання й трансформують їх. У цьому процесі постійно виникають нові прийоми й способи теоретичного дослідження, міняється стратегія наукового пошуку. Щоб виявити закономірності цього процесу, необхідно попередньо розкрити структуру наукових знань. Вона зведена до двох основних рівнів організації знання: емпіричного й теоретичного. Емпіричний і теоретичний рівні пізнання відрізняються за предметом, засобом і методом дослідження.

За предметом емпіричне дослідження базується на безпосередній практичній взаємодії дослідника з досліджуванним об'єктом. Воно припускає здійснення спостережень й експериментальну діяльність. Тому засоби емпірич-

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Руденко О.В.

ного дослідження необхідно містять у собі прилади, приладові установки й інші засоби реального спостереження й експерименту. У теоретичному ж дослідженні відсутня безпосередня практична взаємодія з об'єктами. На цьому рівні об'єкт може вивчатися тільки опосередковано, в уявному експерименті, але не в реальному. Щодо засобу, то змістом емпіричних термінів є особливі абстракції, які можна назвати емпіричними об'єктами. Їх варто відрізняти від об'єктів реальності. Емпіричні об'єкти – це абстракції, що виділяють у дійсності деякий набір властивостей і відносин речей. Реальні об'єкти представлені в емпіричному пізнанні в образі ідеальних об'єктів, що володіють жорстко фіксованим й обмеженим набором ознак. Реальному ж об'єкту властиве нескінченне число ознак. Будь-який такий об'єкт невичерпний у своїх властивостях, зв'язках і відносинах. У теоретичному пізнанні застосовуються інші дослідницькі засоби. Тут відсутні засоби матеріальної, практичної взаємодії з досліджуваним об'єктом. Це особливі абстракції, які є логічними реконструкціями дійсності. Жодна теорія не будується без застосування таких об'єктів. На емпіричному рівні як основні методи застосовуються реальний експеримент і реальне спостереження. Важливу роль також грають методи емпіричного опису, орієнтовані на максимально очищену від суб'єктивних нашарувань об'єктивну характеристику досліджуваних явищ. Що ж стосується теоретичного дослідження, то тут застосовуються особливі методи: ідеалізація (метод побудови ідеалізованого об'єкта); уявний експеримент із ідеалізованими об'єктами, що як би заміщає реальний експеримент із реальними об'єктами; особливі методи побудови теорії (сходження від абстрактного до конкретного, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний метод); методи логічного й історичного дослідження й інші.

Розглянемо внутрішню структуру емпіричного рівня. Він складається з двох підрівнів: 1) безпосередні спостереження й експерименти, результатом яких є дані спостереження. Дані спостереження в мові науки виражаються у формі особливих висловлювань – записів у протоколах спостереження. У протоколі спостереження вказується, хто спостерігав, час спостереження, описуються прилади, якщо вони застосовувалися в спостереженні. Протокольні пропозиції не тільки містять інформацію про досліджувані явища, але й, як правило, включають помилки спостерігача, нашарування зовнішніх впливів, що збурюють, систематичні й випадкові помилки приладів. Але тоді дані спостереження, у силу того що вони обтяжені суб'єктивними нашаруваннями, не можуть служити емпіричною підставою для теоретичних побудов. Такими підставами виступають емпіричні факти. Діюча природа емпіричного дослідження на рівні спостережень найбільше чітко проявляється в ситуаціях, коли спостереження здійснюються в ході реального експерименту. За традицією експеримент протиставляється спостереженню поза експериментом. 2) пізнавальні процедури, за допомогою яких здійснюється перехід від дані спостереження до емпіричних залежностей і фактів. Цей перехід припускає елімінацію зі спостережень суб'єктивних моментів, що втримуються в них (пов'язаних з можливими помилками спостерігача, випадковими перешкодами, що спотворюють протікання досліджуваних явищ, помилками приладів) і одер-

жання достовірного об'єктивного знання про явища. Такий перехід припускає досить складні пізнавальні процедури. Щоб одержати емпіричний факт, необхідно здійснити щонайменше два типи операцій. По-перше, раціональну обробку даних спостереження й пошук у них стійкого, інваріантного змісту. По-друге, для встановлення факту необхідне тлумачення інваріантного змісту, що виявляє в спостереженнях. У процесі такого тлумачення широко використовуються раніше отримані теоретичні знання. При дослідженні структури емпіричного пізнання з'ясовується, що не існує чистої наукової емпірії, що не містить у собі домішок теоретичного. Але це є не перешкодою для формування об'єктивно широкого емпіричного знання, а умовою такого формування.

В структурі теоретичного дослідження теж можна виділити два підрівні. Перший з них утворюють конкретні теоретичні моделі й закони, які виступають як теорії, що ставляться до досить обмеженої області явищ. Другий становлять розвинені наукові теорії, що включають конкретні теоретичні закони як наслідки, виведених з фундаментальних законів теорії. Своєрідною клітинкою організації теоретичних знань на кожному з його підрівнів є двохарова конструкція – теоретична модель і формуючий, щодо неї, теоретичний закон. Елементами моделі виступають абстрактні об'єкти (теоретичні конструкти), які перебувають у певних строгих зв'язках і відносинах один з одним. Теоретичні моделі не являються чимось зовнішнім стосовно теорії. Вони входять у її склад. Теоретичні закони безпосередньо формулюються щодо абстрактних об'єктів теоретичної моделі. Вони можуть бути застосовані для опису реальних ситуацій досвіду лише в тому випадку, якщо модель обґрунтована як вираження істотних зв'язків дійсності, що проявляються в таких ситуаціях.

Отже, емпіричний і теоретичний рівні наукового знання мають складну структуру. Взаємодія знань кожного із цих рівнів, їхнє об'єднання у відносно самостійні блоки, наявність прямих і зворотних зв'язків між ними вимагають розглядати їх як цілісну систему, що організується сама. У рамках кожної наукової дисципліни різноманіття знань входять до єдиного системного цілого багато в чому завдяки підставам, на які вони опираються. Підстави виступають блоком, що утворює систему, котра визначає стратегію наукового пошуку, систематизацію отриманих знань і забезпечує їхнє включення в культуру відповідної історичної епохи.

*Г.В. Мороз, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**
galka21@meta.ua

МЕТОДОЛОГІЧНА СВОБОДА ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний рівень наукових досліджень все більше потребує інтеграції знань, методів, методологічних принципів різних галузей науки. Інтегративні процеси суттєво підвищують ефективність пізнавальної діяльності, проте

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Чуйко В.Л.

висувають нові вимоги до її методологічного забезпечення. Кожна галузь науки має власний арсенал методологічних засад, методів, понять, втім без загальнонаукової методології достатньо проблематичною видається перспектива їх взаємоузгодження між собою та метою комплексного пізнання.

Зростання зацікавленості в дослідженні свободи суб'єкта в контексті розвитку міждисциплінарних досліджень виявляє нагальну потребу в розробці нового підходу до розуміння свободи суб'єкта науки як засади наукового пізнання. В останні роки зріс інтерес до ціннісних аспектів науки, зокрема, до свободи як ідеалу, що втілюється в науці. Прикладом може слугувати дослідження В.Белова, який розглядає проекцію "світу свободи" на механістичну модель універсуму в умовах формування новоевропейської науки. Характерним для цього дослідження є також акцент на визначенні сутності свободи в контексті проблеми раціональності. Прикметними є, зокрема, праці Є. Андроса, І.Добронравової, С.Кримського, А.Нікіфорова, М.Поповича, Б.Починка, С.Токаревої, О.Черткової, В.Швирьова. Також можна зазначити, що традиційним є погляд на свободу як основу наукової творчості. До тих або інших аспектів зазначеної теми зверталися А.Айнштейн, В.Вернадський, О.Мамчур, М.Марчук, Т.Тузова та ін.

Наявність проблемної ситуації в комплексному недисциплінарному дослідженні полягає в тому, що свобода суб'єкта стає такою цілісністю, яка виступає як смислова реорганізація проблеми через створення нового методологічного каркасу (або моделі) і може призвести до розгляду цієї або іншої проблематики. Міждисциплінарний простір стає перехрестям, протистоянням різних методів пізнання, зокрема, опозиції і філософії і науки. Змістовно такий погляд на проблему продовжує дослідження В. Кохановського, Т. Куна, М. Полані, К.Поппера, В. С. Стюпіна, П. Фейєрабенда.

Зокрема маю вказати, що ідея свободи в науці досягла в концепції "епістемологічного анархізму" П.Фейєрабенда методологічно значимого рівня. Про роль свободи стосовно прогресу П.Фейєрабенд писав, що свобода є єдиний принцип, що не перешкоджає науковому прогресу, на користь якого допустимо все ("anything goes"). Намагаючись поліпшити теорію "критичного раціоналізму", він дійшов висновку про необхідність обґрунтування методологічного анархізму як більш відповідного справжній динаміці наукового знання. Методологічним анархізмом обґрунтовується, що не існує уніфікованого рецепту наукового відкриття, через що методологічні стандарти наукової раціональності, які обмежують творчість, мають бути замінені анархістським принципом: "все дозволено" ("anything goes" – все зійде, все личить; у авторському німецькому перекладі "mach, was Du willst" – роби, що хочеш). Практична реалізація даної вимоги передбачає легітимацію в науковому дискурсі цілого ряду таких принципів, які суперечать традиційним ідеалам та нормам науковості. Однією з центральних вимог традиційного наукового пізнання є необхідність узгодження теорій з фактами та з існуючою науковою традицією. Відображаючи позицію емпіризму і верифікаціонізму, ця вимога передбачає індуктивну надбудову нових теорій над старими в разі їх підтвердження фактичним матеріалом. Альтернативою такому підходу постає

принцип контріндукції, який орієнтує на створення теорій, несумісних ні з традицією, ні з добре обґрунтованими фактами. На відміну від ідеологічних міфів реальна наука свідчить, що не існує жодного методологічного припису, котрий би не порушувався і при тому успішно. За його словами, "невігластво, сліпа впертість, забобонність, облудність не тільки не перешкоджають розвитку пізнання, але є його суттєвими передумовами, і що якби такі традиційні чесноти, як точність, неупередженість, "чесність", повага до фактів, максимум знань, дійсно впроваджувалися в життя, то це могло б призвести до припинення пізнання" (Фейерабенд). Тому принцип контріндукції може розглядатися як методологічна орієнтація науковця, що виконує функцію "гнучкого" регулювання наукового пізнання, узгоджуючись із визнанням особливої цінності свободи у науці де поширюються міждисциплінарні дослідження на відміну від жорсткого примусу норм, характерного для концепцій традиційної методології.

Дослідження вказаної проблемної ситуації прояснило, що виявлення сумарності процесів унормування методології наукового пізнання і реалізації свободи наукової творчості, потенціал якої проявляється передусім у процесі наукового відкриття, формулюванні гіпотез, моделюванні досліджуваних явищ та ін., дозволяє сформувати нові підходи до проблеми наукової раціональності. Зокрема виявляються методологічні орієнтації, які відіграють роль "гнучкого" регулятора наукових студій, що узгоджується із визнанням особливої цінності свободи як умови буття наукової раціональності, на відміну від жорсткого примусу норм, характерних для технічного виконавця.

Н.В. Ніколаєнко, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
natalia.nikolayenko@gmail.com

СВІТОГЛЯДНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ КОНСТРУЮВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ

Особливість ХХІ ст. виявляється в тому, що механізми та технології впливу на суспільство, масову свідомість, психологію, поведінку та загалом життя людини формуються не лише в сфері соціополітичній, а й тісно пов'язані з розвитком сучасної науки, зокрема біології. Саме в сфері біологічних досліджень зародилися біотехнологічні практики. Вони несуть нові можливості в конструюванні штучних біосистем. В практичних можливостях та перспективах біотехнологічних практик є багато такого, що покращує та буде покращувати комфортність життя людини. Це можливо при використанні таких практик в медицині, промисловості та побуті. Новітні біотехнологічні практики є також символом нашого часу, коли людина за власним бажанням намагається конструювати не лише соціальну реальність, а й природну, біологічну та біосоціальну – йдеться про тілесність людини, можливість штучно "задати" генетичний апарат ще до народження людини, створювати точні копії живих систем, головне – і самої людини.

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Сидоренко Л.І.

За визначенням В.С. Горського, зараз здійснюється утворення вселенської універсальної цивілізації, що ґрунтується на технологічних інноваціях: "йдучи до "світлого майбуття", людство опинилося на межі, яка продукує небачені раніше за масштабом суперечності, що змушують серйозно сприймати загрозу проблематизації можливості майбутнього людства взагалі. Актуальною в колі філософів стає проблема "кінця історії", "смерті людини" [Горський В.С. Україна на порозі планетарної цивілізації симулякрів // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 215]. Аналізуючи стрімкий розвиток біології, В.А. Кордюм наголошує на тому, що особлива небезпека тут виходить із того, що наука вийшла на першооснову всього живого – його спадковість, що привела до створення технологій спочатку прецедійного втручання, потім зміни, а в найближчій перспективі конструювання спадкового апарата будь-якого ступеня складності. Таким чином, роблячи висновок В.А. Кордюм зауважує, що все це може призвести до того, що всі витвори чисто штучного походження будуть виступати в ролі якогось "генетичного преса", роблячи постійний тиск на природу в генетичному плані. А в таких умовах еволюція може прийняти зовсім непередбачений та перекручений напрямок. Отже, стає зрозуміло, що "необхідно будь-яким чином привернути увагу до проблеми, тому що тепер вже питання не в тому, яке майбутнє очікує людство, а в тому, чи буде йому взагалі місце в майбутньому" [Кордюм В.А. Биологическая опасность – критический порог // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 208].

В свою чергу, як зазначає І. С. Добронравова, зробивши предметом свого дослідження практики, ми так чи так, торкаємося проблеми людської свободи. Для неї питання свободи сьогодні – це в першу чергу питання про походження наших цілей і бажань: "Питання про свободу сьогодні – це не тільки питання про можливість досягнення цілей і здійснення бажань. Найважливішою складовою проблеми свободи виявляється питання про походження наших цілей і бажань. Маніпулювання як технологія нав'язує людям бажання й цілі, що маскуються під репрезентації культурних і моральних цінностей, але на ділі здійснюючі їх підміну" [Добронравова І.С. Философия науки как практическая философия: ситуация постнеклассики и возможность свободы // Практична філософія. – 2009. – № 1. – С. 44]. В той же час, В.С. Стюпін [Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей научной степени кандидата наук. – М.: Гардарики, 2006. – С. 351] робить висновок про те, що взагалі втручання в людську тілесність і особливо спроби цілеспрямованої зміни сфери емоцій і генетичних засад людини, навіть при самому твердому контролі й слабких змінах, можуть привести до непередбачених наслідків. А отже, продовжує вчений, будь-який новий тип цивілізаційного розвитку вимагає вироблення нових цінностей, нових світоглядних орієнтирів. Необхідні перегляд колишнього ставлення до природи, ідеалів панування, орієнтованих на силове перетворення природного й соціального світу, вироблення нових ідеалів людської діяльності, нового розуміння перспектив людини.

Таким чином, дослідження перспектив розвитку технологій найближчого майбутнього дають підстави думати, що за найближчі кілька десятиліть жит-

тя зміниться сильніше, ніж за останні два тисячоріччя, і буде продовжувати змінюватися усе швидше. Ці зміни неминуче породжують і будуть породжувати ситуації соціального й культурного характеру – і між соціумами, у яких зміни відбуваються з різною швидкістю, і усередині соціумів – між шарами з різним рівнем доступу до нових благ, між поколіннями.

О.Є. Перова, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ЗНАННЯ В НАУКАХ ПРО ЖИВЕ В КОНТЕКСТІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПІДХОДІВ СУЧАСНОЇ БІОЕТИКИ

Для сучасної біоетики характерні такі напрями в розумінні живого, які в своєму визначенні живого виходять з наукового світогляду, або живе розглянуто поза контекстом наукової раціональності (релігія, містика тощо). Розглянемо специфіку знання про живе в наукових контекстах раціональності. Такі підходи проявляють себе як філософська рефлексія над біологією з одного боку, з іншого – йдеться про дослідження специфіки біологічного знання, яке може бути осмисленим в межах (термінах) широкого розуміння філософії науки.

Пізнавальні підходи до життя в біоетиці можна розглядати як природничо-наукові, по-суті – фізикалістські за змістом теорії наукового знання. З іншого – такі підходи в науках про живе стають простором виявлення можливостей теоретичного пошуку [Мейен С.В. Логико-методологические и теоретические стереотипы в биологии // Природа биологического познания. – М., 1991]. Представлені пізнавальні підходи біоетики репрезентовані як варіанти пізнавальних підходів до живого в біологічних дисциплінах. В науках про живе, на основі пізнавальної поліфонії розуміння рівнів біосу (життя) досліджено можливість інтегративного пізнавального підходу до життя. Такий підхід розглянуто як універсальний в науці. Одночасно, такий пізнавальний підхід включає ціннісний вимір до пізнання, в той же час – він не є апіорним (до досвідним). Йдеться про наявність ціннісного виміру до пізнання, але не до досвіду.

Таким чином, може бути уніфікована позиція, яка включає в себе зміст веберівського розуміння цінностей в науці (ціннісні судження в науці як відсутнє розуміння фактів) і полеміки з історії філософії щодо апіорності знання. Засновки такого пізнавального підходу виявлено в принципі розрізнення Арістотеля – "у першому наближенні".

В "Історії тварин" Арістотеля дослідники виявили декілька варіантів розуміння філософом того, що пізнається "у першому наближенні". Йдеться про передумовний опис, за яким йде більш детальний опис, йдеться про опис за яким йде причинне пояснення, також – про діалектичне судження за яким йде перехід на "метафізичний" – за Арістотелем, більш точний рівень. В кожному з представлених варіантів наявний такий методологічний зміст пізнавального підходу: "у першому наближенні більш точно" [Орлов Е.В. Элементы систематизации в "Истории животных Аристотеля" // Философия науки. – 2006. – № 3 (30). – С. 3-38].

Тобто, в науковому сенсі йдеться про аналіз "взагалі", з участю розуму, при цьому – на емпіричному рівні. В філософії Арістотеля родовидові відносини розглянуто як пізнання у взаємодії розуму та досвіду. Основи класифікації, тобто розрізнення роду, за Арістотелем "покликані" не стільки породжувати класи об'єктів такої класифікації, скільки відкривати об'єктивний стан речей (С.С.Розова, Є.В.Орлов та ін.)

Таким чином, згідно з Арістотелем, основою класифікації є "те й інше одночасно", а саме – ціннісний вимір ("більш точно") та метод пізнання ("у першому розрізненні").

Пізнавальні підходи до живого в біоетиці розглянуто як такі, що в своїй основі є пізнавально-методологічними підходами в науках про живе: тенденція пізнання життя в його "інтегративності", обмеження верифікаційних процедур в науковому пізнанні живого, деперсоніфікація людини як об'єкта в науках про живе. В сучасних дослідженнях біоетики пізнання живого розглянуто на основі аналізу теорій живого (Розенберг, Сатлер, Поппер, Назаров та ін.), розглянуто питання екстраполяції знання про живе на різні рівні біологічного "світу".

Біоетика, на відміну від інших аксіолого-пізнавальних форм сучасної науки, зокрема – біофілософії, виявляє ціннісні, методологічні та метафізичні виміри пізнавальних підходів до живого в сучасній науці.

А.І. Пипич, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНА НАУКОВА ТЕОРІЯ Й МОРАЛЬНА ТА ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНИ (філософсько-методологічні аспекти розрізнення)

Науковий, а тим більше філософський, дискурс з боку часто виглядають як суперечка про слова та їх зміст – як і що можна або ж треба, а що і як не можна і не треба називати. Мова філософії, зокрема, філософії та методології науки має давню і запутану історію. Інтернаціональні грецька та латинська термінології тут перемишуються з запозиченнями з мов національних. В межах певних філософських традицій ті чи ті слова набувають різних значень і нюансів значень. Трапляється і так, що філософи створюють власні неологізми, запроваджуючи ексклюзивні термінологічні новації.

Як правило метою термінологічних нововведень в філософії (не враховуючи, правда, досить частих, як на сьогодні, імітацій) є прагнення акцентувати увагу на відповідних смислових розбіжностях чи збігах з іншими концепціями та концептуальними позиціями, з якими ведеться полеміка або демонструється згода. Інколи йдеться про намагання зафіксувати певні типові явища природного й суспільного життя людей чи специфічний спосіб бачення цих явищ. Але частіше за все не один мотив, а цілий комплекс причин є тут спонукальними. І "форма" та "матерія" у Арістотелі, і "трансцендентальне" та "трансцендентне" у Канта, і Гайдарівські "Dasein" та "постав" або "симулякри" в постмодернізмі фіксують певні смислові позиції, що прагнуть утвердитися в суспільній та філософській думці певного історичного періоду.

Філософія та методологія науки не є винятком. Варто нагадати хоча б приклад введення Т.Куном, такого поняття й терміну, а разом з тим і суто авторського концепту, як "парадигма", що принципово змінює вже усталені на той час підходи до аналізу наукового знання. Але приклад цей свідчить і про те, як складно відбувається сам процес засвоєння нових підходів і пов'язаної з ними термінології. Скажімо, оскільки сама ідея парадигмальності виникає у Куна в межах протиставлення природничих наук наукам гуманітарним і соціальним, то спроба застосувати відповідний підхід до останніх народжує ідею багатопарадигмальності, яка, у свою чергу, нівелює ті смисли, які вкладав спочатку Кун введенням нового терміну. Подальша модифікація ним ідеї парадигмальності через поняття "дисциплінарна матриця" також пов'язана зі спробами подолання утруднень, що виникли.

Особливо складною виявляється ситуація з такого роду нововведенням в філософії та методології науки, якщо зважити на позначену вище проблему розрізнення природничих, гуманітарних та соціальних наук. Поява такого напрямку філософських досліджень, як "філософія соціальної науки" ("філософія та методологія соціальної науки"), яка з одного боку відокремлюється від філософії на методології природничої науки, а з іншого від "соціальної філософії", якраз і свідчить про це. Саме в межах філософсько-методологічного аналізу соціально-гуманітарного знання і розглядається винесена в заголовок проблема.

Грецьке слово "теорія" (θεωρία) і латинське (doctrina) "доктрина" часто перекладаються однаково, використовуючись як синоніми. Втім, якщо навіть спертися на відповідні словники, можна побачити й певні смислові відтінки значень цих слів. Найперше, якщо одне зі значень слова "доктрина" це "Прийнята система поглядів на мету, засоби та форми тієї чи іншої діяльності..." [Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. – Харків: ТОРСІННГ ПЛЮС, 2007.– С. 197], то "теорія" це "Система вірогідних наукових знань..., яка описує, пояснює та передбачає явища... на противагу практичній діяльності" [Там само. – С. 668].

Якщо ж розглянути зазначені нюанси розбіжності значень понять "доктрина" і "теорія" в історико-філософському контексті, то ці розбіжності набувають ще більш виразної акцентуації. Так наприклад в посібнику "Логіка" – творі, який, правда, не завжди беззастережно приймається за такий, що адекватно характеризує позицію самого Канта, оскільки є конспектами його усних лекцій – читаємо: "Будучи за матерією і за формою наукою раціональною, логіка є, нарешті... *доктриною*, або *демонстративною теорією*. Тому що вона займається не звичайним (gemeinen) і, як таким, що є лише емпіричним застосуванням глузду і розуму, а всезагальними й необхідними законами мислення взагалі, то вона ґрунтується на принципах а priori...". І далі: "... під доктриною розуміється догматичне керівництво згідно принципам а priori, де все вбачається за допомогою глузду, без будь яких вказівок досвіду..." [Кант І. Трактати и письма. – М.: Наука, 1980. – С. 323]. Тут, як бачимо, "доктрина" це "наука а priori" або "демонстративна теорія" на відміну від власне "теорії", яка є звичайним або емпіричним застосуванням розуму, коли

розум і глузд принаймні враховують вказівки досвіду. Тому про теорії, зокрема, можна говорити, коли йдеться про природу, а про доктрини, коли ми міркуємо про сферу свободи. Негативний смисл слів "доктринер" та "доктринерство" відтіняє зазначені відмінності: "дотримання застарілої доктрини" і "формальне дотримання відірваної від життя, практики теорії" [Там само. – С. 197]. Тут поняття "доктрини" певним чином збігається з негативним відтінком поняття "ідеологія", який воно отримало від Наполеона, на противагу ідеологам (найперше А.Дестюд де Трасі, власне автора терміну "ідеологія") і фактично відтвореним Марксом та Енгельсом в роботі "Німецька ідеологія". Але, якщо нівелювати негативний відтінок зазначених понять, то виявиться у залишку, що, скажімо, та чи та "політична доктрина" може мати в основі теорію орієнтовану або не орієнтовану на емпірію. Перша, яка спирається на певні моральні, апіорні засади і буде власне "доктриною" на відміну від другої – власне теорії, обґрунтованої передусім емпірично.

Оскільки сучасна соціальна наука взагалі й соціальна теорія, зокрема, не можливі без орієнтації на емпірію, без врахування емпіричних досліджень, виникає нагальна необхідність розрізнення того, що можна назвати соціальною, політичною чи будь якою іншою соціально-гуманітарною теорією і доктриною в межах зазначених сфер міркувань про суспільство – з позиції певних моральних засад чи орієнтації на емпіричний та теоретичний досвід. Тобто за аналогією зі сферою моралі, де зазначене розрізнення чітко проведене вже Кантом.

Особливо важливим таке розрізнення стає, наприклад, у виявленні філософсько-методологічних засад концепції справедливості Дж.Ролза, у якого використовується і поняття теорії, і поняття доктрини стосовно побудованої ним концепції, що повинно стати предметом спеціального розгляду. Втім, зазначене вище розрізнення може набути й більш загального значення. Скажімо, з метою розуміння певних нюансів концептуальних пошуків такого відомого соціального теоретика, як П.Сорокін, важливо було б також виокремити елементи соціально-політичної доктрини і власне соціологічної теорії, оскільки його теоретичні розробки часто набувають характеру морально-політичної доктрини. Та і саме розведення смислу, який вкладається в поняття "соціологічної теорії" на відміну від поняття "соціальної теорії", можна припустити, пов'язане з відсутністю чи наявністю елементів того, що можна назвати "доктринальністю", що також потребує подальшої розробки.

А.Ю. Самарський, асист., НУБІП України, Київ
a.samarskyi@gmail.com

КОГНІТИВНА РОЛЬ GRID В ПОШИРЕННІ НЕЛІНІЙНИХ ПІДХОДІВ У НАУЦІ

В XXI столітті наукове співтовариство зіткнулось з проблемою складності обрахунків результатів наукових експериментів, що має об'єктивний характер. Адже зростання інформації та об'єму наукового знання є невідминним процесом, що має нелінійний характер. Обрахунки, при дослі-

дженні складних систем, мають бути не менш складні, ніж сама система. Це яскраво підтверджують останні експерименти на великому адронному колайдері (БАК), необхідність розшифрування геному чи системи планування економічної діяльності. Очевидно, що без сучасних технологій, зокрема комп'ютіngu (практика використання комп'ютерних мереж), подальший розвиток науки неможливий.

Одною з найважливіших сфер застосування парадигми нелінійного мислення є науки про складність. Наука про складність ще не до кінця сформувалась, тим не менш багато вчених користуються цим терміном, маючи на увазі комплекс сучасних міждисциплінарних досліджень, що використовуються для пояснення складних та надскладних об'єктів. Перш за все слід розглянути значення GRID для сучасної науки, як до основної перетворюючої діяльності людства. Це буде не тільки логічний, а й історичний підхід, адже ідея розподілених комп'ютигрових обчислень виникла саме як відповідь на потреби науки.

Чому концепцію GRID слід розглядати у співвідношенні з парадигмою нелінійного мислення? Системи розподілених обчислень виникли для полегшення управління потоками інформації в складних системах. Складні системи – це нелінійні системи, тобто відкриті та дисипативні. Поява комп'ютигрового обчислення – це закономірна відповідь на вимоги сучасної науки. (Від практики використання звичайного комп'ютера, комп'ютигг відрізняється масштабами, що забезпечує мережеве використання машинних ресурсів). Комп'ютигг стає рушійною силою розвитку фундаментальної науки. На сьогодні комп'ютер вже не є простий інструмент для обчислення: комп'ютиггове застосування ПК проявляє емерджентні властивості. Автоматизовані системи обрахунків результатів в сучасному світі значною мірою інтелектуалізовано. Комп'ютиггові системи автоматично відбирають результати, що можуть мати цінність, позбавляючи науковців від складною рутинної роботи. Наприклад, радіотелескопи, що досліджують космічні сигнали щосекунди приймають сотні різних сигналів, автоматично відфільтровуючи випадкові або шум.

В XXI столітті вже не можна уявити собі науку без GRID-комп'ютіngu. Звичайно, наука завжди розвивалася завдяки техніці, починаючи від перших телескопів та мікроскопів, її розвиток йшов пліч о пліч з розвитком техніки. Але зараз ця залежність перетворилася на нероз'ємне сполучення. Технічні засоби, зокрема системи розподілених обчислень, стали важливим фактором в фундаментальній науці. І очевидним це стало лише на межі тисячоліть. Досліджуючи нелінійний вплив наукової діяльності на світ (включаючи й соціум), більшість вчених та філософів науки XX століття не брало до уваги технічний фактор в сьогоднішньому розумінні, концентруючи свою увагу на підходах та методології в фундаментальній науці.

Нелінійність розвитку науки з усією очевидністю виступає як тільки ми починаємо говорити про обличчя сучасного наукового товариства та його свідомості. Якщо ще кілька десятиріч тому вчені використовували для своїх потреб спочатку лінійні фрейми (великі за габаритами електронно-обчислювальні машини, яких було одиниці на науковий заклад), потім – пер-

сональні комп'ютери, кластери, то відповідний сучасності рівень – це загальносвітова база даних та загальносвітова розподілена автоматизована система наукових досліджень. Саме інформаційно-програмна реалізація наукових результатів утворює основу, на якій інтегруються зусилля фахівців з різних сфер знань, саме вона робить широкі міждисциплінарні дослідження можливими. Відомо, що Інтернет не має державних та національних меж. Проте, по суті Інтернет – це глобальна бібліотека. Вона не надає користувачам обчислювальних ресурсів, в чому значно поступається GRID. Система типу GRID для науки стане ще більш глобальною та інтернаціональною, адже завдяки нею стане можливий не тільки обмін результатами, але й обмін безпосередньої діяльності в ході глобальних наукових експериментів.

У зв'язку з введенням локальних GRID-систем в певні області наукової діяльності, в методологію та філософію сучасної науки ввійшов новий термін – так звана електронна наука е-наука (e-science). На відміну від традиційної науки, яка розділялася на дві принципові гілки – теоретичну й експериментальну, е-наука використовує новий підхід, заснований на комп'ютерному моделюванні, що все частіше застосовується в якості одного з найбільш успішних методів для досягнення нових експериментальних наукових результатів. В цьому плані розбіжностей між теоретичною та експериментальною наукою немає: в обох випадках наявна складність досліджень вимагає використання GRID-технологій.

Термін e-science, уведений в 1999 р. Джоном Тейлором, поєднує ці нові революційні методи проведення колективних експериментальних наукових досліджень, що включають комп'ютерне моделювання і організацію віртуальних експериментальних середовищ. Методи електронної науки підтримуються інфраструктурними можливостями сучасних обчислювальних GRID-систем. Електронна наука створює можливості для одержання дослідницьких результатів на новому рівні якості, що демонструється різними ініціативами по усьому світу, (включаючи різноманітні ХайТек-експерименти). Електронна наука, має багато шансів, стати наукою майбутнього, наукою XXI століття, проте зараз вона перебуває в ембріональному стані.

Отже, тенденції розвитку світової науки вказують на глобалізацію процесу наукової діяльності, стирання національних меж та державних кордонів. В світлі цього по-новому постає проблема протиріччя одиничне-загальне в науці. Індивідуальний труд вченого завдяки введенню подібної до вищеописаної GRID-системи стає одночасно загальнонауковим. Якщо раніше для обміну результатами діяльності великого співтовариства вчених потребувалися конференції, симпозіуми, семінари, то завдяки автоматизованій системі стає можливий обмін результатами *в реальному часі*. Це означає, що в середині системи (якщо розглядати наукове співтовариство з системної позиції) прискорюється взаємодія між елементами, петлі зворотного зв'язку, коли результати впливають на процес, звужуються. Отже, вплив GRID-технологій нелінійно впливає на розвиток наукового знання, та значно прискорює його, що свідчить про актуальність парадигми нелінійного мислення в сучасній науці.

КОМПЛЕКСНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК В ПОСТНЕКЛАСИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Особливість нашого дослідження екопрактик полягає в тому, що розглядаються постнекласичні перспективи комплексності їх дослідження. Як методологічні засоби використовувалися концепти: "постнекласичні практики", "габітус", "постнекласичний габітус". Також розглядалася роль морального чинника в становленні про-екологічних практик

Ми виходимо з того, що поняття практики є багатозначним. В нашій роботі ми спираємося на розуміння практики з урахуванням габітуального підходу, запропонованого П.Бурдьє. З його позиції: життя – це потік різноманітних практик.

Коли дослідники використовують поняття "практики", вони виходять з того, що соціальне та природне життя є багатограним, що існує багатоманітність нового в практикуванні, що відповідає мінливості світу. Узагальнюючим чином практики можна визначити як види впливу людини на соціальний та природний світ, що включають як моменти рефлексивного, усвідомленого, так і звичаєвого, чуттєвого, тілесного як характерного для габітусу. Таке розуміння практик відповідає постнекласичній методології.

На її підґрунті виникло поняття "постнекласичні практики", яким притаманні такі характеристики: введення особистості дослідника; здатність змінюватися відповідно до зміни зовнішнього світу; це практики на межі – між природничо-науковим та гуманітарним, духовним та тілесним, чуттєвим та раціональним; породжені габітусом і водночас рефлексивні.

Для нашого дослідження є важливим зв'язок розуміння екопрактик з поняттям "габітус". В сучасних дослідженнях обґрунтовано концепт "постнекласичний габітус". Постнекласичний габітус є основою виникнення постнекласичних практик. Його риси: прагнення до нового, допитливість, здатність до гри. Це зазначають І.С.Добронравова, Л.Д.Бевзенко, Б.Г.Гутнер. Постнекласичний габітус може виявлятися в новому стилі життя, який базується на неспоживацьких практиках, на екологічних настановах.

В наших дослідженнях ми обґрунтовуємо, що можливість про-екологічних практик розкривається в постнекласичній перспективі на підґрунті взаємоповнення синергетичного та габітуального підходів. Так, в концепціях методологів екології, що присвячені питанню, як досягти неруйнівних екопрактик, акцентується на вимозі усвідомлених дій, але не враховується габітуальність практикування людини в природі. Наша позиція в тому, що треба врахувати обидва моменти, зважаючи на те, що руйнівні екопрактики породжені відповідним габітусом. Про-екологічні практики може породити новий габітус. Синергетика дозволяє показати, що новий габітус та нові практики становляться. Тобто, це процес самоорганізації. Нова габітуальна настанова має бути альтернативою споживацькій настанові та завойовницькому ставленню до природи. Синергетичний підхід дозволяє вийти за межі габітусу, який заважає появи но-

вих екопрактик. Концепт "постнекласичний габітус" позначає, що екопрактики відповідають ситуації постійних змін довкілля, саморганізаційним можливостям екосистем. Водночас постнекласичний габітус не виключає рефлексивності. Постнекласична габітуальність про-екологічних практик задає ситуацію, в якій людина має здійснити вибір, які саме практичні дії є правильними.

Слід також зазначити, що здійснюючи вибір, суб'єкт про-екологічних практик виявляє себе як суб'єкт відповідальної дії. Отже, виникають моральні питання. Екологічна етика та біоетика стають умовою становлення про-екологічних практик, переживання людиною єдності з природою. В західних англійських джерелах екологічна етика оцінюється як така галузь, що має майбутнє, галузь, що буде рухатися вперед. Таке пов'язують принаймні з трьома факторами. По-перше, екологічна етика повинна та буде стимулювати зміни в політичних зусиллях стосовно розв'язання екологічних проблем. Екологічна етика стосується формулювання наших моральних зобов'язань стосовно навколишнього середовища. Йдеться не стільки про критику "провалів" політики, скільки про те, щоб вказувати альтернативні та більш ефективні варіанти розв'язання проблем, з якими людство стикається. Можливо, більш важливим є визначити схему зобов'язань пересічних людей, ніж держави і йти "знизу вгору" у їх вирішенні. Провідну роль в таких практикуваннях може відігравати бізнес, навіть великий бізнес – і це може бути в його інтересах, якщо враховуються інтереси споживачів. В такому напрямку цілі ділової та екологічної етики можуть збігатися.

Важливим є пошук відповіді на питання, чому екологічні практики, які спрямовуються науково-екологічними знаннями, не завжди оптимальні? Наша відповідь ґрунтується на розумінні про-екологічних практик як концепту постнекласичного дискурсу. В контексті постнекласичного дискурсу означаються характеристики практик як постнекласичних людиномірність, здатність до самоорганізації, єдність габітуальності та рефлексивності.

А.П. Сторожук, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
M-Mel@ukr.net

ЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ АРИФМЕТИКИ ЗА Г. ФРЕГЕ

Праця "Основи арифметики" – продовження міркувань німецького математика та філософа Готтлоба Фреге стосовно необхідності логічного фундаменту арифметики. У ній автор обґрунтував зведення основних понять та принципів арифметики до логічних категорій.

Наприклад, розкладаючи арифметичні судження для виявлення змісту понять, врешті-решт приходять до найпростіших. В арифметиці – це поняття "натурального числа" за яким ", як визначив Фреге, слід визнати більш витончену споруду, ніж за більшістю понять інших наук" якраз тому, що "воно ще й найпростіше арифметичне". Оскільки, існували суперечки щодо одностай-

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Руденко О.В.

ного погляду на те, що таке число, то це питання, на думку Фреге, потребувало більш детального дослідження.

Для того, щоб визначити арифметичні найпростіші, потрібні були поняття теорії іншого порядку. Фреге вважає, що такою теорією має слугувати логіка – вона мала забезпечуватися більш фундаментальними поняттями. Праця "Основи арифметики" якраз і написана на захист можливості визначення понять арифметики через поняття логіки. Вже на перших її сторінках Фреге говорить: "мої висновки стануть, можливо, більше філософськими, ніж здавалося б доречним для багатьох математиків, але поважне дослідження поняття числа завжди має дати як результат дещо філософське. Це спільне для математики й філософії завдання".

Отже, відмова від погляду на теорію чисел як на емпіричну галузь знання та визначення арифметики, як науки, позбавленої наглядності є обов'язковою, за Фреге, умовою можливості її логічного обґрунтування.

В "Основах арифметики" також піддаються аналізу погляди математиків, сучасників Фреге – Кантора, Ліпшиця, Шломільха, Шредера, розглядаються філософські погляди Мілля, Джевонса, Локка та інших. Особливо детально Фреге проаналізував їхні міркування щодо природи арифметичних тверджень, поняття натурального числа та погляди на одиничність і один.

Проаналізувавши їх погляди автор "Оснoв арифметики" вважав, що строгість виконання доведення залишається ілюзорною навіть тоді, коли ланцюжок висновків безперервний. Визначення додатково виправдовуються тільки тим, що ми не стикаємося із жодними суперечностями. Тому, на думку Фреге, він змушений повернутися у дослідженні проблеми трохи далі, ніж це, можливо, видається необхідним більшості математиків – до загальних основ логіки.

А.Г. Супрун, канд. філос. наук, доц., НУБіП України, Київ
ASuprun@alfaic.com

ТРАДИЦІЯ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

З початку 1960-х років увагу вчених стали привертати нові структурні одиниці наукового знання, що згодом отримали назви – "традиції" (С. Тулмін, Л. Лаудан, П. Фейєрабенд), "школи", "парадигми" (Т. Кун), "теми" (Дж. Холтон), "дослідницькі програми" (І. Лакатос), "соціальна образність" (Д. Блур), "неявне знання" (М. Полані). Відхід від логічних моделей наукової теорії проявлявся у формуванні більш складного образу наукового знання. Останнє включає не тільки логіко-математичний апарат, набір ідеальних об'єктів та пропозицію спостерігача, але і наукову картину світу, норми та ідеали наукового знання, філософські та загальнокультурні передумови та, зокрема, традиції.

В цілому специфіка традиції в науці полягає не в прив'язаності до конкретної предметності, а в здібності переходити від одного змісту до іншого, при збереженні особистої структури і методологічного арсеналу.

Традиції в науці не протилежні розвитку, раціональності і рефлексії, хоча й передбачають стремління до збереження визнаних досягнень, віру в істинність теоретичних постулатів і нерідко – ігнорування критики. Наука в цілому не може бути зрозуміла як традиція, якщо важливу роль в ній відіграють не інтегровані в традицію індивіди, від яких вона отримує як критичний, так і позитивний творчі імпульси. Тому опис історії науки як процесу зміни наукових традицій характеризується істотною неповнотою в даний час. Разом з тим, поняття традиція в науці здійснює істотний внесок в теоретичне вирішення методологічних дилем кумулятивізму-неспівмірності та інтерналізму-екстерналізму, дозволяючи зрозуміти елементи всіх опозицій як моментів розвитку наукового знання так і його історичної реконструкції. В межах екстерналізму поява науки обумовлена зовнішніми факторами: соціальними, економічними, тощо; в межах інтерналізму – основним рушієм розвитку науки є фактори, пов'язані з внутрішньою природою наукового знання: логіка вирішення його проблем, співвідношення традицій та новацій.

В межах сучасної філософії науки побутує твердження, що саме традиції створюють "скелет" науки, вони визначають характер діяльності вченого. Відомий фізик В. Гейзенберг зазначав, що наші проблеми, методи та наукові поняття частково витікають з лона наукової традиції, яка супроводжує і направляє науку її багатовіковою історією. В цьому контексті частіше за все виникає запитання – яким чином в межах традицій можна пояснити появу нового?

Сила традиції заключається в тому, що ми постійно відтворюємо одні і ті ж дії за різних обставин. Тому визнання тієї або іншої теоретичної концепції означає постійні спроби осмислити її з точки зору нових умов існування, реалізуючи при цьому стандартні способи аналізу або пояснення. Таким чином обумовлюється організація наукових співтовариств, які створюються для взаєморозуміння й порівняння різних результатів наукових досліджень, і породжується "індустрія" виробництва знань, яку ми спостерігаємо в сучасній науковій діяльності.

З цього слідує, що будь-яка діяльність, як позитивна так і негативна, яка неодноразово повторюється, складає визначений досвід. Кожний індивід у своїй діяльності здобуває свій особистий досвід. При цьому, повторення будь-якої дії може привести до появи нового, що надасть можливість покращити дійсність.

Таким чином, в традиційних діях людини завжди присутня новація, яка є рушійною силою прогресу. Вона може бути індивідуальною (не виходити за межі досвіду однієї людини), або запозиченою в іншої людини (запозичений досвід).

Людство розвивається в постійному спілкуванні його індивідів, а це означає, що в суспільстві здійснюється безперервний обмін досвідом. Індивідуальна діяльність кожного члена суспільства, завдяки новаціям та їх запозиченню, складається в колективну діяльність.

Отже, взаємодія традицій та новацій в науці та культурі, є проблемою, рішення якої в кінцевому рахунку визначає успіх (або неуспіх) модерніза-

ційного процесу. Традиція забезпечує структурну стійкість будь-якої системи та відтворення можливих наукових досягнень; новації – це можливість їх адаптації до змінних умов зовнішнього середовища та здібність до оновлення і розвитку.

Сучасна модернізація суспільства відкриває традиційну культуру зовнішньому впливу, змінює співвідношення традицій і новацій в культурі. В ході розвитку модернізаційних процесів розповсюдження новацій поширювалося: на економічні, соціальні, культурні та наукові центри. Однак, було б великим спрощенням уявляти оновлення цих сфер в ході модернізації як односторонній і беззаперечний процес витіснення традицій новаціями. Відомо, що в ході модернізації насильницькому злому підлягає вже усталений соціокультурний комплекс з чітко структурованими елементами, кожен з яких виконує свою функцію і має ціннісно-сміслову навантаженість. Зміни, навіть не значні, викликали протест і неприязнь, як порушення традицій, відображених в її глибинних "ядерних" структурах. Тому та чи інша новизна закріплювалася в культурі, кристалізувалася в якості традиції, за умови відповідності основним структурним елементам культури, її ядру та базовим цінностям. В таких випадках загальний каркас культури заповнюється новим змістом, який відповідає змінним умовам існування та цілям системи.

М.В. Фомичёва, асп., МГУ им. М. Ломоносова, Москва, Россия*
mariafomicheva@rambler.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ПАРАДИГМАЛЬНОЙ МЕТОДОЛОГИИ В ИССЛЕДОВАНИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗАПАДНОЙ ТРАДИЦИИ ПРАВА Г. БЕРМАНА

Пытаясь осмыслить основные проблемы современного общества, любой исследователь неизбежно сталкивается с очевидностью того факта, что понимание общества, многообразия его явлений в различных сферах общественной жизни (будь то экономическая, политическая или духовная ее составляющая), а также анализ и практическое решение стоящих перед обществом проблем невозможны без тщательного анализа характера его правовой составляющей. Правовая система, по мнению многих исследователей общества, является "лицом общества", индикатором характера общественных отношений, "самосознанием" общества. С другой стороны, чтобы понять современное положение общества, безусловно, необходимо обращение к его истокам, корням его исторических традиций. "Каждый раз, когда общество оказывается в кризисе, оно инстинктивно обращает свои взоры к истокам и ищет там знамение" [Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М., 1998. – С. 8].

Государство и право как два взаимосвязанных общественных явления возникают одновременно и вместе проходят в своем развитии долгий и час-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Кузнецов В.Г.

то весьма тернистый путь. Без знания этого пути невозможно понять сущность государственно-правовых явлений, происходящих в современном мире, закономерности формирования законодательства, развития гражданского общества, правового государства.

Блестящим примером историко-правового исследования является концептуальная разработка понятия "западная традиция права", проведенная Гарольдом Берманом. Итогом многолетней работы автора в этом направлении стала монография "Западная традиция права: эпоха формирования", в которой наглядно показана связь современных политических институтов и представлений, теологии, правовых учреждений на Западе с так называемой Папской революцией – эпохой борьбы между Церковью и светской властью королей Европы, происходившей в конце XI-XII вв. Именно в этот период, по мнению автора, происходило складывание "западных" общественных институтов, определяющих лицо "западной традиции права" и именно здесь необходимо искать "знамения" современных проблем общества.

Обширная монография Гарольда Бермана демонстрирует одновременное использование различных методологических подходов к исследуемым явлениям. Это и диалектический метод, и сравнительно-исторический анализ, и элементы марксистского и веберовского подходов. Но наиболее интересным проблемным полем, касающимся методологии данного исследования, нам представляется применение парадигмальной методологии Т. Куна. Выдвижение данного тезиса связано со следующими соображениями. Во-первых, представление о развитии права по схеме, в которой периоды эволюции сменяются революционными этапами является наиболее фундаментальным выводом, к которому приходит Берман в своем анализе западной традиции права. Во-вторых, тезис о применимости парадигмальной методологии Куна к общественным наукам носит весьма проблематический характер, в пользу чего свидетельствуют многочисленные дискуссии по данной проблеме. В-третьих, рассмотрение проблемы применимости концепции Куна к социально-политическим дисциплинам, может способствовать не только выявлению специфики этих дисциплин, но и критическому анализу самой этой концепции.

В связи с вышесказанным представляется перспективной попытка установить соответствие между моделью, предполагаемой парадигмальной методологией Куна, и тем предметным полем, к которому данная методология применяется в исследовании Г. Бермана. Результатом такого исследования должна стать экспликация некоторой структурной гомологии между рассматриваемыми объектами. Кроме того, такого рода анализ позволяет выяснить, что применение модели Куна к предметному полю исследования западной традиции права, не только обеспечивает привнесение в данное исследование исторического и прагматического контекста, но также дает возможность рассмотреть западную традицию права в качестве дисциплинарной матрицы. Это приводит к реализации установки Бермана на использование "интеративного подхода" к объекту.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Сьогодні вважається визнаним, що сучасне опанування суспільством дійсності засновується не на окремих системах знання, теоріях і навіть наукових дисциплінах, а на їхній взаємointegraції. Такі дослідження прийнято визначати як трансдисциплінарні. Особливістю носія таких досліджень є врахування рис людини як інтенціонального суб'єкта діяльності, який має: мову, волю, свідомість, спеціалізовані знання, вміння, ідеали. Виходячи концепту реального існування людини, як діяльної істоти, доводиться враховувати окрім суб'єктивних чинників і умови життя людини, комунікативні процеси – усю палітру її діяльності, глибокі соціально-культурні сенси та наслідки. У трансдисциплінарних дослідженнях науковець, як правило, має справу зі складними системними об'єктами, які в окремих дисциплінах вивчаються лише фрагментарно, за об'єкти його досліджень доводиться приймати складні унікальні системи, які характеризуються відкритістю та саморозвитком. Філософи науки вже визнають, що об'єкти такого типу поступово починають визначати специфіку досліджень як у природознавстві, так і в гуманітарних науках, будуючи у такий спосіб загальний вигляд сучасної науки. Зокрема, якщо у дисциплінарних дослідженнях доводиться мати справу з дисциплінарно-обмеженими системами знань (хімія, фізика...), то у трансдисциплінарних дослідженнях передбачають вихід досліджень за дисциплінарні межі. Це особливо помітно у випадках, коли відбувається перенесення дослідницьких схем з однієї галузі науки (наприклад: біології у філологію) в іншу.

Входження у трансдисциплінарні дослідження має певні критерії. Дослідження складних об'єктів є можливим лише на основі рефлексивного відношення суб'єкта до себе, рефлексії над об'єктом і предметом дослідження, готовності до концептуального дискурсу, усвідомлення власного незнання, порушення правил парадигми, тобто подолання обмеженості дисциплінарності. За формою свого існування трансдисциплінарне дослідження є дослідницьким проектом який здійснюють кілька різних галузей (наприклад нейрофізіологія, екологія, українознавство). Тим самим мова має йти про особливу функцію філософії, як складової таких досліджень, вона полягає у рефлексіях формулювання питань, проблем, задач, з метою досягнення такої їх форми, яка уможливорює концептуальну реалізацію трансдисциплінарного дискурсу. Іншими словами філософії має створити таку декрипцію (опис) задачі, яка дозволяє представникам різних дисциплін побачили можливість застосування специфічних методів своїх дисциплінарно обмежених наук для її спільного, інтегрального вирішення.

Треба зазначити, що вперше на це була звернена увага в роботах В.Л.Чуйка при обґрунтуванні когнітологічної концепції істини, де висловлюється

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Чуйко В.Л.

думка про те, що філософія може розглядатися як таке визначення людиною дослідницької задачі яке дозволяє самоідентифікувати себе представникам різних наук в якості дослідників однієї трансдисциплінарної проблеми незалежно від дисциплінарної приналежності науковця. Мається на увазі те, що люди які знають, яку проблему вирішують можуть розглядатися як такі, що мають спільний мовний, понятійний, методологічний каркас на основі якого уявлення, знання про існуюче стають визначальним принципом при судженні про метод. Тим самим, трансдисциплінарний дискурс може розглядатися як "законодавець" в реалізації методологічного відношення. Нагадаю, що дискурс – це складна комунікативна подія про форму та зміст комунікації. Тобто це діалогічність індивіда та соціуму, бо неможливо бути господарем смислу, так як варто враховувати не тільки того хто говорить, а й того хто це сприймає. Такий дискурс складається з системи мовних практик, що містять в собі конкретні ціннісно-носенсові відношення до світу. Структура дискурсу відображає соціокультурне середовище з сукупністю приналежних ідей. Дискурс істотно регулюється соціальним чинником, аж до контролю мовних практик. Аналіз дискурсу має на меті зробити явним те, що не усвідомлене як проблема але імпліцитно присутнє через відсутність потрібного для зняття невизначеності знання. Сутність дискурсу полягає у вписаності загальнозрозумілого сенсу в культурний контекст. Тому дискурс це реалізація соціальної взаємодії в мовній формі. Довербальна основа трансдисциплінарного дискурсу полягає у смислах та значеннях засвоєних індивідом на стадіях дисциплінарного розвитку. Тому трансдисциплінарний розвиток передбачає умовою концептуального дискурсу конвенціональну основу створення мови, смислового наповнення об'єктів дискурсу, основу якої складає зрозуміла представниками різних наук проблема. Тут об'єкт пізнання – це соціальний продукт, продукт людської культури, так як соціокультурна подія впливає на логіко-гносеологічне, спрямовуючи дослідження, особливості його мислення. Соціокультурне формує ідеали, сенс та форми в котрих існує трансдисциплінарно зорієнтоване мислення, тобто соціокультурне включає окремого, дисциплінарно обмеженого суб'єкта пізнання в акт творення категоріальної мережі бачення світу.

У вказаному контексті особливе значення мають питання поєднання гносеологічного та соціокультурного при розв'язанні проблем використання наукових знань у практичній діяльності, бо остання є синтезом гносеологічного та соціокультурного. Але це можна збагнути лише тоді коли розглядається наукове знання у формі концепції. Звернення до аналізу концепції у структурах застосування наукових знань і є важливою умовою подолання прогалини між гносеологією та соціокультурними проблемами. У даному випадку приймається, що концепція містить у собі: зміст відповідних категоріальних структур, ідей, ідеалів, норм; прошарок соціокультурних сенсів, та аксіологічних висловлювань, котрі висвітлюють розуміння відповідних висловлювань як продуктів взаємодії не лише суб'єкта та об'єкта, а й суб'єкт – суб'єктних взаємодій; прошарок висловлювань, котрі виражають цілісність об'єкта знання; зрештою, як зазначив В.А. Рижко, концепція заключає висловлювання, котрі розкривають процедури втілення знання у практичній діяльності. Відповідно

наука є духовне утворення, яке має багато контекстів. Усі контексти включають прошарок сенсів. Тому концепція може визначатися як одна з важливих мов науки. Концепція долучає до знань (наприклад до повідомлення) стан розуміння, себто включає це знання в структуру суб'єкт-суб'єктної взаємодії, примірює це знання щодо людського життя, його цінностей, уподобань, ідеалів. Отже, наукова концепція – це мова сенсу наукового знання.

Отже, вступаючи у трансдисциплінарний дискурс, перед усім для створення нового знання, не варто обмежуватись сферою логічного розгортання наукових понять, а варто проаналізувати взаємодію предметного змісту науки, соціально-економічних і культурно-історичних умов та особистісних чинників. А описувати задачу, що дозволить вступити у дискурс різним дисциплінам, має філософія, так як лише у цьому випадку буде зрозумілим можливість застосування конкретно-наукових методів кожної дисципліни-учасника дискурсу для їх спільного вирішення задач та створення нового знання.

А.Н. Черная, асп., ОНУ им. И. Мечникова, Одесса

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО И ИРРАЦИОНАЛЬНОГО В СОВРЕМЕННОМ ЗНАНИИ

Проблема взаимосвязи понятий рациональное и иррациональное, приобретающих категориальный статус, в науке и общественном сознании существует уже длительное время, однако, не смотря на весь широкий спектр работ по данной проблематике, в толковании как самих понятий, так и их соотношения имеются довольно существенные различия. Открытым остается вопрос о границе между рациональным и иррациональным, а также функциональной роли соотношения и причинно-следственной связи между ними. Это, в свою очередь, обуславливает актуальность данной проблемы.

В отечественной философской литературе проблема взаимоотношения рационального и иррационального исследовалась рядом авторов, однако в их работах, как правило, рассматривались лишь отдельные аспекты проблемы, такие как, например, рациональность науки (В.С. Швырев), историко-философский анализ ее становления и динамики (Н.С. Мудрагей), идеалы рациональности (М.К. Мамардашвили), типология рациональности (В.С. Степин) [Исторические типы рациональности / Под ред. В.А. Лекторского. – М.: Логос, 1995. – Т. 1. – 350 с.].

В европейской философии можно выделить три концептуальных варианта соотношения рационального и иррационального. Первый, характеризует соотношения рационального и иррационального в контексте равнозначной взаимосвязи и взаимообусловленности (И. Г. Фихте). Второй – подразумевает изначальное доминирование рационального (М. Вебер, К. Поппер). Третий вариант предполагает соотношения, в котором изначально доминирует иррациональное (А. Шопенгауэр, Ф. Ницше).

Первый подход, на наш взгляд является наиболее объективным, т.к. дискретная рациональность не может в полной мере ответить на актуальные во-

просы современной жизни, где в помощь может прийти, к примеру, интуиция, чувство, инстинкт, откровение, вера, а также другие иррациональные качества и познавательные функции. Учитывая сказанное, мы отмечаем, что в мировоззренческом и методологическом значениях некорректно разводить в разные плоскости понятия рационального и иррационального т.к. в противном случае, это приведет к ограниченности понимания действительности и человека.

Различая дефиниции понятий рациональное и иррациональное, следуя трактовке Н. С. Мудрагей и Т. И. Ойзермана, под рациональным мы будем понимать логически обоснованное, теоретически осознанное, максимально исключаящее эмоции, систематизированное знание предмета. Оно выражено дискурсивно строго в понятиях, в основании которых лежит закон, формообразование, правило, порядок, целесообразность. Иррациональным же является то, что не соответствует этим требованиям [*Мудрагей Н.С. Рациональное – иррациональное: взаимодействие и противостояние // Исторические типы рациональности / Отв. ред. В.А. Лекторский. – М.: Наука, 1995. – Т. 1. – 350 с.*].

Достаточно широко представлена в современной науке и типология рациональности. Рациональность может представляться, с одной стороны, как свойство вещей, объектов, процессов и всего, что существует, характеризующая упорядоченностью и законосообразностью. С другой стороны, рациональность понимается в качестве субъективной способности (возможности какого-либо проявления, или события), которая направлена на творчество и познание. А рациональное мышление, в свою очередь, характеризуется такими чертами, как устойчивость, порядок, воспроизводимость, целенаправленность, обоснованность (эмпирическая подтвержденность).

По утверждению В.С. Степина, четко различаются три типа научной рациональности: классический, где абсолютизируются законы разума; неклассический тип рациональности, в котором "учитывается связь между знаниями об объекте, характером средств и операций деятельности... экспликация этих связей рассматривается в качестве условий объективно-истинного описания и объяснения мира"; третий, постнеклассический тип научной рациональности "расширяет поле рефлексии над деятельностью. Он учитывает соотношенность получаемых знаний об объекте не только с особенностью средств и операций, но и с ценностно-целевыми структурами. Причем, эксплицируется связь внутринаучных целей с внеаучными, социальными ценностями и целями" [*Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 633-634*]. Постнеклассической рациональностью мы можем назвать современный тип научной рациональности. Последняя, в условиях современной научной парадигмы, использует ряд факторов (установок, ценностей, мировоззрений), которые не могли использовать мыслители классического периода. В рамках постнеклассического типа научной рациональности создаются новые многоуровневые познавательные системы, а также возникает сочетание рационального и иррационального способов постижения истины. В исследовании социального и гуманитарного знания, постнеклассическая рациональность предоставляет возможность про-

вести параллель в многообразии этносов, культур, цивилизаций, религии, ходом истории и т.д. По этому, постнеклассический тип научной рациональности, на наш взгляд, является наиболее приемлемым в современном знании, при этом, не отрицая принцип взаимодополнительности типов рациональности, в типологическом многообразии которой, мы отмечаем также наличие "открытой" (субстанциальной) и "закрытой" (функциональной) рациональности; рассудочной и разумной; объективной (строгой) и субъективной (личностной, интенциональной). Утверждая это, мы отмечаем, что определение критериев, по которым классифицируется тип рациональности, не может быть обоснованно рационально и осуществляется по основаниям, которые носят иррациональный характер. Что, в свою очередь, свидетельствует о взаимосвязи и взаимообусловленности рационального и иррационального. Таким образом, понимание взаимосвязи и противопоставление рационального и иррационального опирается на признание в бытии и человеческой экзистенции двух пластов – рационального и иррационального в их взаимосвязи.

Д.І. Чорноморденко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
demon.killer@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Потреба виходу з кризового стану викликає необхідність встановлення особливої форми єдності (співіснування) людини і природи. Такою формою єдності є формування раціонального ставлення людини до самої себе як до "екотворця" гармонійного взаємозв'язку людини та природи.

Різноманітні аспекти екологічної проблематики ґрунтовно досліджені в роботах багатьох методологів науки – Водоп'янова П.А., Гардашук Т.В., Деркача В.Л., Кисельова М.М., Крисаченка В.С., Огородника І.В., Сидоренко Л.І., Стогнія І.П., Хилька М.І та ін.

Головною ідеєю даних тез є визначення людини, що виступає "екотворцем" у своєму відношенні до світу, оскільки лише людина спроможна усвідомити і передбачити наслідки своєї діяльності щодо природи. Відповідно буде доцільним поставити проблему взаємозв'язку та взаємовідношення в системі "Людина – Природа" виходячи з домінантної у цьому відношенні, позиції людини.

М.М. Кисельов вживає поняття деміурга (творця) по відношенню до людини, прагнучи зобразити її як таку яка "...в сучасному світобаченні дедалі менше постає як деміург, який свідомо й послідовно перетворює біосферу на ноосферу" [Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Тандем, 2000. – С. 9]. Однак, маю зазначити, що термін "деміург" через абстрактно-теоретичну загальність не може вважатися зручним теоретичним оператором, який специфікує, виділяє істотні властивості "екотворця". Тому, нами, в даних тезах пропонується поняття "екотворець".

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Чуйко В.Л.

Варто означити смисл основного поняття, що презентує позицію людини у вказаному відношенні "Людина – Природа", а саме – "екотворець".

"Екотворець", – це людина, що витворює саму себе, як таку, котра раціонально, відповідально ставиться до природи як основи її ж існування.

З огляду на це "екотворець" постає як суб'єкт екологічної культури. Приведемо для прикладу означення екологічних культури, котрі сформульовані провідними вітчизняними філософами – фахівцями екологічної проблематики. Екологічна культура на думку М.М. Кисельова – "зважене, екологічно обґрунтоване ставлення до зовнішнього соціоприродного оточення. Людина живе не лише в природному середовищі, а й у середовищі культурному, збереження якого є не менш важливим, ніж збереження середовища природного. Єдність народу, природи та культури, збереження природного та історико-культурного спадку є необхідною передумовою "духовної осілості" сучасної людини" [Кисельов М.М. Понятійний апарат та закони сучасної екології: Навчальний посібник. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – С.134].

На думку, Л.І. Сидоренко, екологічна культура є "однією з форм культури, яка проявляється в здатності людини відчувати себе частиною природи, живого, пристосовуватися до них і пристосовувати природу до свого існування. Тобто, взаємозгоджувати власні потреби і устрій природного довкілля" [Сидоренко Л.І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси: Навчальний посібник. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – С. 148].

Якими ж засобами ми зможемо сформувати у особистості високий рівень екологічної культури? Що необхідно зробити аби в системі базових цінностей змінити ієрархію та надати пріоритет екологічному мисленню?

На нашу думку, досягти високого рівня екологічної свідомості можливо за рахунок включення людини до процесу соціалізації, яка, в свою чергу, здатна виховати, сформувати з людини "екотворця". Слушною є думка М. Кисельова щодо формування екологічного мислення "Саме філософсько-світоглядовий рівень аналізу екологічної проблематики здатний звести роз'єднаний конкретно-екологічний матеріал в єдину систему, надати навчальним програмам з екології визначеності та концептуальності. Загалом екологія стає важливим епістемологічним чинником сучасного наукового дослідження і необхідним компонентом становлення нової системи освіти нашого сучасника" [Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: ТанDEM, 2000. – С. 14-15].

Таким чином, на нашу думку, сутнісною складовою екологічної культури є суб'єкт її формування, – "екотворець". Ми можемо отримати "екотворця" лише в процесі соціалізації, адже без неї людина не є людиною.

Отже, одним із можливих варіантів розв'язання даної проблеми, на нашу думку, є впровадження у життя екологічно-раціонального типу мислення шляхом процесу соціалізації, що здатен оформити людину як раціональну, а отже відповідальну, успішна реалізація якого надасть кожній людині відчуття особистісної приналежності до природи та відповідальності щодо кожного здійсненого нею вчинку по відношенню до природи, створить підґрунтя для відчуття людиною себе як відповідальної, адже відповідальність є засадою, основою раціональності "екотворця".

ЧИ Є ЛОГІКА РАЦІОНАЛЬНОЮ?

Відповідь на це запитання, на перший погляд, є тривіальною, оскільки логіку правомірно визнають взірцем і стрижнем філософської раціональності. Однак, на нашу думку, існують альтернативні відповіді на поставлене запитання з позицій гносеології, методології та онтології.

З точки зору онтології поставлене запитання експлікується таким чином: "Чи допускається існування ірраціональних об'єктів у логіці?". Безперечно, так. Метою побудови раціональних об'єктів є отримання істинного знання. У логіці разом із раціональними (доведеннями, дедуктивними та правдоподібними міркуваннями та ін.) наявні ірраціональні об'єкти – парадокси та апорії, що руйнують шлях отримання істинного знання, внаслідок чого отримують статус ірраціональних. Тому з позицій онтології логіка не може визнаватися цілком раціональною.

Логіка як методологія є раціональною, оскільки в її царині на підставі сформованих у філософській теорії раціональності принципів продукуються формальні принципи та засоби стандартизації знання. Стандартизація – це теоретична систематизація знання, метою якої є інтенсифікація інтелектуальної дослідницької діяльності. З точки зору логіки стандартизацію розглядають у внутрішньому та зовнішньому аспектах. Формально-логічні принципи стандартизації знання використовуються як з метою стандартизації власне логічного знання (внутрішній аспект), так і в будь-яких наукових чи філософських дослідженнях (зовнішній аспект).

З позицій гносеології логічне пізнання виступає стрижневою частиною раціонального, але не співпадає з ним. Тому неправомірним видається вживання у неklasичних дослідженнях понять "логічний" і "раціональний" як синонімів. Раціональне пізнання є ширшим за логічне, оскільки уможливорюється існування раціональних пізнавальних процесів, які відбуваються без використання логічного інструментарію. У такому разі раціональне пізнання ґрунтується на раціональних та формальних принципах стандартизації без залучення формально-логічних засобів стандартизації знання.

С.М. Ягодзінський, канд. філос. наук, НАУ, Київ
sophist@nau.edu.ua

ЕТИКА ДИСКУРСУ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Досліджуючи процес становлення неklasичного типу наукової раціональності, І.С. Добронравова виявила *комунікативний аспект* аналізу даної проблеми. На її думку, "наукове співтовариство виробило нові типи наукової раціональності, але не має відповідного їм ідеалу" [Добронравова І.С. Идеалы и типы научной рациональности // Постнеклассика: философия, наука, культура / Отв. ред. Л.П. Киященко, В.С. Степин. – СПб., 2009. – С. 303]. При-

чиною цього методолог вважає кризу ідентичності особистості вченого, адже в науці актуальними стали не лише питання *що?, де?, коли? і як?* пізнається, але й *хто?* пізнає. З цим важко не погодитися. Наприклад, на нещодавніх виборах в Україні правомірність та істинність соціологічних досліджень піддавались сумніву не на основі критики застосованих методів, а через апеляцію до симпатій тому чи іншому кандидату відповідної соціологічної компанії. Отже, зберігаючи своє соціокультурне значення, наука разом з тим втрачає абсолютну соціальну легітимність, через що наукове співтовариство змушене функціонувати в загальному комунікативному просторі сучасної культури.

Свого часу німецький філолог Л. Ольшки представив формування наукової парадигми та їх зміну через історію текстових епох наукової мови [Ольшки Л. История научной литературы на новых языках: В 3 т. / Пер. с нем. – М.; Л., 1933-1934]. Розв'язуючи це завдання, він аналізує роботи Дж. Бруно, Г. Галілея, Р. Декарта, Ф. Бекона, І. Кеплера та інших учених і виявляє своєрідну стилістичну непослідовність, яка криється в спробах донести широкому загалу новітні наукові результати. Для цього вчені залучають метафоричні, етичні, метафізичні та інші компоненти, підпорядковуючи їм однозначність та об'єктивність наукових теорій. Поряд з утвердженням методології наукового пізнання, виокремленням його в особливу сферу діяльності відбувалася перманентна боротьба за стиль і мову вираження думок. Через це комунікативний аспект є невіддільним від процесу нормалізації наукової діяльності, тобто, визначення атрибутів наукової раціональності.

Комунікативний зріз раціональності, очевидно, не втрачає своєї евристичної цінності й у застосуванні до осмислення сучасної науки. Тлумачення її як в методологічному, так і в соціокультурному аспектах значно розширює інструментарій філософії науки, дозволяє пов'язати різні види пізнання спільними принципами, а також репрезентувати розвиток наукових ідей як складову цивілізаційних процесів. Одним із перших комунікативний підхід до характеристики і періодизації новітнього етапу розвитку наукового пізнання запропонував Ю. Габермас. Зважаючи на те, що "у повсякденній комунікативній практиці когнітивні тлумачення, моральні очікування, судження й оцінки пронизують одне одного" [Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб., 2000. – С. 31], він вивів комунікацію за межі лінгвістики, вказавши на безпосередній вплив екстралінгвістичних факторів на її організацію і функціонування. Методологічною основою побудови комунікативної ситуації для Ю. Габермаса стала герменевтика, яка розглядає мову так, як її застосовують учасники комунікації з тим, щоб досягти спільного розуміння деякого питання. Разом з тим *когнітивну діяльність* філософ тлумачить винятково як *не-комунікативну*, оскільки вона не направлена на налагодження комунікативної дії, не передбачає обов'язкового узгодження позицій, може бути розтягнена у часі та просторі. Комунікація має орієнтувати людину на досягнення діалогічної зрілості, компетентності.

Схоже бачення ролі комунікації в науковому пізнанні спостерігається і у К.-О. Апеля, який теж інтерпретує проблему розуміння через методологію герменевтики. Втім ним переосмислюється концепція "мовних ігор" (Г. Гада-

мер, Ю. Габермас); вона стає частиною методології гуманітарних наук. Порівнюючи підходи Ю. Габермаса і К.-О. Апеля, Л.О. Мікешина приходять до висновку, що продукування знань все ж невіддільно від традицій, які є важливою передумовою розуміння [Мікешина Л.А. Философия познания. – М., 2002. – С. 70]. Причину розбіжностей щодо тлумачення ролі комунікації в науковому пізнанні, а, відповідно, й різних підходів до взаємовідношення традицій та інновацій, досить вдало пояснює В.А. Рижко. На його думку, проблема криється у тому, що більшість мислителів розривають ланку "спілкування – практична діяльність", зневажаючи факт їх історичної взаємообумовленості [Рижко В.А. Концепція як форма наукового знання. – К., 1995. – С. 151]. У цьому контексті міф, релігія та наука виступають рівноправними формами організації спілкування. Через це проблему комунікацій у науковому товаристві слід вивчати лише тоді, коли наука розглядається як особливий соціально-когнітивний інститут. Це дозволить не тільки виділити концептуальні пласти спілкування, а й довести, розкрити взаємозв'язок і взаємодію соціокультурних, логіко-гносеологічних та праксеологічних аспектів науки.

На наш погляд, поставлені дослідниками завдання мають вирішуватися в межах поняття "*етика дискурсу*", яке фіксує та імперативно закріплює за кожним учасником комунікації іманентне дотримання норм, прийнятих співтовариством. Як вважав К.-О. Апель, навіть проста стурбованість змістом і необхідністю морального початку фактично означає співвіднесеність дій людини із загальноприйнятими моральними принципами і правилами. Позиція Ю. Габермаса щодо даного питання дещо відрізняється. Полемізуючи з І. Кантом, він вказує на такі характеристики його етичного вчення: деонтологізм, когнітивізм, універсалізм і формалізм, які фактично є незв'язаними і навіть логічно суперечливими в прагматичному аспекті. Окрім цього, названі характеристики не відповідають нормам неklasичного типу наукової раціональності, з якого усувається ідея абсолютної істини. Тому для сучасної науки та відповідного їй типу наукової раціональності нагальним є узгодження норм традиційної етики і наукових норм (Р. Мертон). Те, що на попередніх етапах розвитку науки усувалося з неї, оголошувалось суб'єктивним, психологічно забарвленим, сьогодні повинно скласти основу ідеалу постнекласичного типу наукової раціональності.

Секція
"МЕТОДОЛОГІЧНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ
В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ
(ноумен vs. феномен)"

О.Є. Гуменюк, канд. псих. наук, доц., THEU, Тернопіль
prfurman@yandex.ru

БАГАТОРІВНЕВІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ
У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ

У рамках розроблюваної А.В. Фурманом і його науковою школою *вітакультурної методології* [див. Вітакультурний млин: Методол. альманах. – 2005-09. – Модулі 1–10] не лише різнобічно аргументована ідея *професійного методологування*, що переосмислює досвід системно-миследіяльнійної методології (філософська школа Г.П. Щедровицького) і створює підґрунтя для постановки нового методологічного напрямку постнекласичної орієнтації, а й виявлені принципи, умови, засоби, рівні, критерії та схематизми самоорганізації кожним дослідником чи управлінцем власного *проблемно-модульного миследіяння* та *рефлексивної методологічної роботи* на будь-який предмет [Фурман А.В. Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта; Тернопіль: Екон. думка, 2008. – 205 с.]. Серед низки авторських мислесхем і моделей, що подані у цій монографії, одне з центральних місць належить моделі шестирівневого методологування як метасистемі професійного здійснення дослідницької діяльності [Там само. – С. 48–58]. Так, базовий рівень (точніше – мікрорівень) становить *методологічний аналіз*, проведення якого чомусь часто вважається чи не вершиною визначення методологічних основ не лише соціогуманітарного дослідження, а й тих розвідок, що проводяться у царині природничих і технічних наук. Проте модель указує на протилежне: цей стартовий рівень є всього-на-всього початком здійснення робіт якісно вищого методологічного ґатунку – рефлексії (мезорівень), розуміння (екзорівень), мислення (макрорівень), власне методологічної роботи (мегарівень) і насамкінець повноцінної методологічної діяльності (метарівень).

Оскільки пропонується проф. Фурманом А.В. модель рівнів професійного методологування, як і вітакультурна парадигма в цілому, не тільки істотно розширюють формозмістові обрії постнекласичного стилю теоретизування у сфері соціогуманітарних наук, а й реально утверджують настановлення і принципи постмодерного стилю філософування (невизначеність, децентрація, фрагментарність, мінливість, контекстуальність тощо), то логічно припустити, що кожному із вищеназваних рівнів буде притаманна *специфічна ме-*

методологічна невизначеність. Іншими словами, вона характеризуватиметься *поліваріантністю* свого так чи інакше не чіткого упредметнення й залежати, з одного боку, від критеріального набору вимог, котрі зростають від мікрорівня (аналізу) до метарівня (методологічної діяльності), з іншого – від "чистоти" методологічного мислення на кожному із щаблів методологування, котра, навпаки, вбуває від найвищого рівня до найнижчого. В останньому разі це означає, що на метарівні така невизначеність є абсолютною, тобто сутнісно втілює *чисте мислення* як ідеал, далі вона закономірно зменшується, послаблюючи з кожним модельним "кроком вниз" рефлексивно-мисленнєве напруження, аж до найнижчого, базового чи вихідного рівня – методологічного аналізу. Це, зокрема, підтверджує те, що саме *аналізування* як логіко-методологічна процедура відіграє роль "засадничої умови налагодження власне методологічного відношення людини до дійсності...", висвітлює моделі та інваріанти поєднання знань і діяльності, з'ясовує будову, організацію, способи отримання та обґрунтування перших, передумови і чинники утвердження другої, водночас типологізуючи і систематизуючи сферу людського діяння-творення. Нарешті цей аналіз перетворює всі ці та інші організованості у засоби усвідомленого вибору, наукового пошуку, проектування, конструювання, ситуативного виживання та буденного практикування" [Там само. – С. 62, 65].

Отже, у системі професійного методологування як унікальному – мислєдї-яльному, проблемно-модульному, розвитково-функціональному, саморефлексивному тощо – постмодерному дискурсі *методологічна невизначеність постає у шести онтологічних вимірах*: спочатку як не зовсім ясний за ґрунтовністю аналіз, згодом як не чітко організоване рефлексивно-мисленнєве зосередження зусиль, потім як не з'ясоване передбачення і відтворення думки опонентів, далі як невіднайдений спосіб, засіб чи інструмент ефективної мисленнєвої дії, іще далі як не встановлений вітакультурний формат здійснюваної методологічної роботи й, насамкінець, як незвіданий шлях індивідуального чи групового досягнення повноцінної, професійної методологічної діяльності, що залишається для людства поки що невідомим, прихованим, закритим.

В.М. Корабльова, канд. філос. наук, доц., КНУВС, Київ

ВІРТУАЛІСТИКА ЯК МЕТАМЕТОДОЛОГІЯ ПОСТСУЧАСНОСТІ

Некласична філософія фундована *парадигмою полісуб'єкту*, що передбачає нову інтерпретацію суб'єкта як колективного феномену. Нові смисли пов'язані з *демонологізацією суб'єкту* витікають із цієї інтерпретації, реалізуються в різних філософських традиціях – від соціо-, культурцентристських до Іншології, якій властиве дистанціювання від соціокультурних реалій. Новий поворот у означеній проблематиці пов'язаний із становленням постмодернізму. Нескінченні декларації "смерті" суб'єкта, історії, соціальності тощо проблематизують соціальний дискурс. Складається парадоксальна ситуація: за наявності надзвичайно потужних галузевих дискурсів (соціологічного, політологічного, культурологічного тощо), у межах самої філософії, що зберігає претензії на мета-

парадигмальність, ставиться під питання їхня легітимність як така. Теоретичні побудови ідеологів постмодерну, зокрема, критика "соціальної машини" у контексті владного дискурсу, ствердження руйнування великих нарацій як механізмів легітимації великих спільнот, заперечення будь-яких централізацій, тенденція до хаотизації світу – усе це дає підстави для критики й деактуалізації соціальних дискурсів. Подібна ситуація збільшує розрив між філософією та іншими галузями соціогуманітарного знання, які фактично продовжують послугувати неklasичними концептами та методологіями, стверджуючи, що "постмодернізм – це доба в розвитку не стільки соціальної реальності, скільки свідомості" (З. Бауман), тож інтелектуальні ігри філософів можна не враховувати, аналізуючи "реальну" соціальність. Соціальність є *інерційною* за своєю суттю, подібні риси демонструють і галузеві дисципліни, що її обслуговують. На відміну від філософії, дисциплінам прикладного спрямування не властиві питання до власних підстав. Дана ситуація є очевидно незадовільною. Методологічне забезпечення соціології концептами, що датуються ХІХ – початком ХХ ст., і досі спрацьовує, доводячи свою евристичність у прикладних дослідженнях, проте загострює питання про актуальність дискурсу, який оминає увагою значну частину (пост)сучасних сюжетів. Разом із тим, їх включення до проблемного поля соціології вимагає перегляду її засадничих положень. Вихід із такої ситуації ми вбачаємо у *випрацюванні нової метаметодології, що ґрунтуватиметься на постнекласичних концептах людиномірного дискурсу*. Найбільш евристичним видається **концепт віртуального**.

Нові інтерпретації соціального мають вийти за межі соціологічного дискурсу та залучати антропологічні сюжети, адже цілком виправданим є тлумачення соціального як людиномірного. Наріжною ознакою людини є **здатність конструювати реальності**, нетотожні природній, і **потреба** в нескінченному **множенні** – проліферації цих реальностей. Демаркаційна ознака, що вирізняє людину із тваринного світу, – її **недобуття, онтологічна невивершеність**, відсутність наперед заданої природної ніші, що провокує людину на створення власного світу. Тварини живуть у природному, даному світі, люди ж вибудовують усередині цього світу своє *штучне середовище* (М. Шелер). У різних наукових дисциплінах це середовище має різну назву, до найбільш поширених належать Соціум і Культура. Головною поєднувальною ознакою створюваних людиною реальностей є їхня "недореальність", частковість щодо реальності природної, яка не залежить від людини. Тому пропонуємо об'єднати їх під назвою "віртуальні реальності" у сенсі *інтерсуб'єктивні реальності, що не мають речового існування й не піддаються фізичним вимірюванням*. У такій інтерпретації віртуальна реальність не потребує спеціальних інформаційних технологій, і в цьому сенсі вона є ширшим, родовим поняттям для кіберреальності. Як інтерсуб'єктивна реальність вона не співпадає із психічною реальністю, хоча й має багато спільних із нею ознак. Як неречова реальність вона нетотожна феноменальній, оскільки в нашому досвіді присутній і віртуал ("наш світ"), і світ-для-нас (явлення природного світу нам). Отже, можемо позначити людину як **віртуального креатора**, здатного еманувати нові світи, нетотожні природним. Відповідно, соціальність як суто людський спосіб

буття у світі можна витлумачити через людську здатність конструювати віртуальні реальності. Головною відмінністю різних віртуальних реальностей із точки зору соціальності буде *коло епігонів*, для яких конкретна віртуальна реальність є референтом реального. Якщо це все людство, то нею буде загальнолюдська культура. Якщо це нація – то держава. Якщо окрема група людей – субкультура тощо. Зрештою, якщо це індивідуальна віртуальна реальність, носієм якої постає окрема людина, то, залежно від способу "подачі", екстраполяції цієї реальності, ця людина проголошується або генієм, митцем, або девіантом, шизофреніком тощо (часто застосовуються обидва маркери, що добре віддзеркалює вислів "Всі генії – не від світу цього"). У ліотарівській концепції криза метанаративів – це і є власне розкол віртуальних метареальностей: лавиноподібне збільшення кількості різних віртуальних реальностей при різкому зменшенні кількості епігонів кожної з них. (Тут можна провести паралелі з "індивідуалізованим суспільством" З. Баумана, атомізацією постсучасного суспільства тощо.)

Певна іронія полягає в тім, що початково віртуальна реальність протиставлялася, насамперед, соціальній реальності як референтові "реального", що, власне, й ускладнювало розгляд самої соціальності як віртуалу, який, на наш погляд, є доцільним та евристичним. У межах даного підходу відсутня принципова відмінність між соціальною та кіберреальністю як проєкціями людської сутності. Просто сьогодні з'явилося більше технічних можливостей *не* використовувати створений Богом світ фізичних об'єктів, природу, протиставити їй *власне* штучне середовище. Своєрідним свідченням відсутності якісної різниці між соціальною та симульованою реальністю є стрімке структурування кіберпростору, стратифікування та ієрархізація кіберсуб'єктів за типом і алгоритмом соціальної структури. Отже, не варто шукати віртуальну реальність за допомогою розмаїтих технічних пристроїв. Натомість, слід відмовитися від пошуків у людському досвіді абсолютної "реальної" реальності. Залучення методологічного арсеналу віртуалістики до аналізу соціальних феноменів видається одним із можливих шляхів виходу соціологічного дискурсу із постсучасної методологічної кризи.

О.М. Кузь, канд. соц. наук, доц., ХНЕУ, Харків

СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ В ПОСТСУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Виявлення онтологічної сутності соціальної реальності в контексті постсучасності постає дуже актуальним і, разом із тим, проблемним питанням. З одного боку, непроясненість смислового наповнення даного терміну, враховуючи його статус засадничого поняття, призводить до термінологічної плутанини у соціогуманітарній царині в цілому. Означена ситуація почасти викликана тим, що динамічна соціальна реальність не когерентна одномоментній соціальній дійсності. Динамізм сучасної доби за наявності розвинених засобів комунікації надзвичайно ускладнює соціальні взаємодії, призводить

до формування нових структур, а отже – нових об'єктів. Існує реальна загроза того, що парадигмальний шлях, навіть плюралістичний, заведе соціогуманітарне знання в ґносеологічний глухий кут, тож базові соціальні концепти потребують нагального перегляду поза традиціями окремих парадигм і наукових шкіл. З іншого боку, (пост)сучасні контексти вносять суттєві корективи у сприйняття соціальності й вимагають урахування нових реалій і нових способів теоретизації. Склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, соціальна філософія активно тематизує постсучасність, постулюючи десоціалізацію світу (Ж. Бодріяр) і виносячи за дужки питання про сутність соціальної реальності. Тому постає питання: навіщо віддавати данину модернові, обговорюючи те, що відходить у минуле? А з іншого боку, соціогуманітарні галузі прикладного ґатунку (на кшталт соціології чи політології) активно вживають поняття "соціальна реальність", тлумачачи його здебільшого ситуативно та операціонально, виносячи постсучасність за межі дослідницького інтересу даних дисциплін. Саме динамізм соціальності в сьогоденні висуває на передній план соціальну філософію за умов, що вона буде постійно співвідносити свої теоретичні постулати із соціальною конкретикою. Формування цілісного соціально-філософського концепту соціальної реальності на онтологічному рівні покликане розв'язати нагальне питання: що ж наразі відбувається – есхатологія соціальності чи її ренесанс?

Найбільш евристичним у контексті постсучасності видається поєднання двох смислових шарів, пов'язаних із опрацюванням концептів **соціальної реальності** та **відчуження**. Філософське осмислення відчуження і його причин у вітчизняній традиції ґрунтується здебільшого на марксистській концепції, яка вбачає стрижень проблеми в нерозвиненості продуктивних сил. На наш погляд, *відчуження є наслідком панування перетворювального, трансформативного світоставлення, властивого євроатлантичній цивілізації*. Це світогляд, фундований на опозиціях, а *опозиція* передбачає розчленовування світу, протиставлення – і, врешті-решт, відчуження. Із розвитком суспільства людина все більше відчужується від своєї природної сутності. Цивілізація руйнує "радикальну реальність" людського буття, підмінюючи самореалізацію людини в соціальній площині новими квазі-проявами "людини техніки" й "людини маси". Трансформативне світоставлення як світоглядна стратегія євроатлантичної цивілізації призводить до послідовного ланцюгу відчуження людини: від природи, від "соціальної машини", одне від одного, від інтеріоризованої соціальності (у фрейдівській термінології – Id – соціальність усередині індивідуальної психіки) та, наприкінці, від власної сутності – тілесної й духовної.

Постсучасність суттєво змінює акценти в проблематиці відчуження, адже розпочинається *відчуження людини від її соціальної сутності*. Історія людства може бути витлумачена як історія **емансипації** – звільнення людини спочатку від влади природних і космічних сил, потім – від влади соціуму, тепер – від соціуму всередині себе, і врешті – від виroku власної тілесності. Видається, що разом із водою виплеснули й немовля. Звільнення – це водночас і позбавлення: відсторонюючись від зовнішнього, людина відчуває й складові власної сутності. Тому *в контексті постсучасності соціа-*

льна реальність парадоксальним чином перетворюється із механізму відчуження на засіб його подолання.

Постмодернізм, розпочатий як "бунт проти примусу соціальної машини" (Ж. Делез, Ф. Гваттарі), перетворив людину на перекотиполе, позбавивши її вкоріненості. Постсучасне суспільство – вже не єдність, а спільнота волоцюг (З. Бауман), абсолютно не залучених до життя одне одного. Нескінченно перформативне "Я" налаштоване вже не на "зростання" з певними масками (що вважалося патологією в контексті модерного суспільства), а на *процес постійної зміни* масок із повною зневагою до їхньої конфігурації. Сьогодні "бути" поступилося місцем "видаватися", поверхня замінила глибину. Люди перетворилися на *картинки*, існування замінило сутність і саме поступилося *ілюзії*. З'являється homo virtualis, Людина Віртуальна (Ж. Бодріяр), яка є наслідком *відчуження людини від власної тілесності*. Подібне "розречевлення" людської сутності свідчить про нову *топологію розколу*: межа прокладається вже не між індивідом і зовнішнім світом, а *всередині* особистості. Деонтологізація світу призвела до *деантропологізації суспільства*, драматургія відкидає людину як сутнісну істоту, залишаючи тільки персонажі та образи. Людина із мікрокосмосу, складової Всесвіту, складної біосоціокультурної, духовної істоти, елементу соціального цілого перетворюється на картинку, поверхню без глибини. Тому сьогодні – на тлі загальної актуалізації екологічної проблематики в розмаїтих її інтерпретаціях – доцільно говорити про *екологію людини*: від перетворювального пафосу людської діяльності варто рятувати не лише довкілля, але й людську сутність як таку.

При цьому абсолютно очевидна утопічність заклику Ж.Ж. Руссо "Назад до природи!", адже це є просто інша полярність редуccionізму – зведення людини до тваринної сутності. Видається, не варто позбавляти людство соціокультурних нашарувань, що стали складовими людської сутності. Показовими в цьому сенсі є спроби соціобіологів довести генетичне наслідування культурного матеріалу, з одного боку, та експерименти в галузі трансперсональної психології щодо залученості психіки кожного індивіда до культурної скарбниці людства, з іншої. Тож, відновлюючи редуковану людську сутність, доцільно повернути людині всю повноту буття – космічного, соціального, родового. І саме соціальна реальність у контексті постсучасності постає ефективним механізмом подолання відчуження.

О.С. Морщакова, канд. філос. наук, доц., THEU, Тернопіль
lenat19@mail.ru

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК НОВА МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА

Постмодернізм об'єктивно вийшов із сфери культури як напрямок, орієнтований на дослідження соціального життя з позицій культурології.

Постмодернізм можна визначити, по-перше, як *теоретичний підхід*. За даного підходу не визнаються чіткі дисциплінарні межі в рамках гуманітарного знання, що пов'язане з новими уявленнями про соціально-культурну реа-

льність. Цей підхід виражається і в розмиванні чітких граней між "культурним" і "соціальним".

По-друге, у кінці XX століття постмодернізм перетворився на специфічний *світогляд*, наділений характеристиками, які різко протиставили його світогляду епохи "класичної сучасності". Як напрям думки, постмодернізм протиставляється раціоналістичному світогляду сучасності, витоки якої сягають доби Просвітництва. Постмодерністи не шукають раціональних пояснень людської поведінки, заперечують можливість створення будь-якої універсальної моделі пояснення світу. Масштабна соціальна теорія, яка б претендувала на пояснення історичного процесу, і тим більше, на передбачення майбутнього, – неможлива. Соціальні теорії К.Маркса, або Т.Парсонса, постмодерністи прираховують "великих оповідань", "метанарративів" (термін Ж.Ліотара), які не стільки пояснюють реальний світ, скільки конструюють його, виходячи із пануючих переконань. Постмодерністи відмовляються від пошуку об'єктивної істини і універсальних пояснюючих моделей. Вони є прихильниками релятивізму, тобто займаються описом та інтерпретацією мінливих феноменів реальності.

По-третє, постмодернізм можна визначити як *"логіку культури"* (термін Ф.Джеймсона). Постмодерністи акцентують факт величезного культурного багатоманіття сучасного світу. Саме багатоманітність ідей, образів і значень, які утворюють символічне середовище буття людини епохи постсучасності, багато в чому пояснює відмову постмодерністів від пошуку істинного розуміння реальності. Реальність "сама по собі" у постмодерністів не існує. Існують лише її багаточисельні версії, що створюються за допомогою значень і символів. Ф.Джеймсон виділяє такі риси культури постмодерну: відсутність глибини, поверховий погляд на світ; послаблення емоцій; втрата історичності; переважання відтворюючих технологій.

По-четверте, постмодернізм представляє собою *інтелектуальну течію*, яка, за визначенням Ф.Уебстера, має наступні основні особливості: неприйняття цінностей Нового часу; неприйняття істини, а лише її версій; відсутність пошуку смислів; формальна інтерпретація відмінностей між суб'єктами; поверхневе, стилізоване знання].

По-п'яте, за формою побутування постмодернізм можна охарактеризувати як *"копіювальну" техніку культури*, яка супроводжується уніфікацією процесу створення нових культурних форм і домінуванням відтворюючих технологій, що, в свою чергу, призводить до виникнення гіперреальності (Ж.Бодріяр) – перенасиченого знаками простору, за якими не має реальності. Поширеним також терміном постмодерної культури виступає поняття симулякр (вдавання) у значенні копії, для якої не існує оригіналу, наслідування, бракує реального референта. По Ж.Бодріяру "соціальне" як простір стійких зв'язків між людьми, у постсучасності зникає. Зникає реальність, а людина має справу лише із знаками.

По-шосте, постмодернізм можна визначити як новітню *методологію соціального пізнання*. Якщо для класичних теорій методологічним завданням виступає пошук інваріантів, універсальних законів, то постмодернізм більше приділяє увагу унікальності, одиничним явищам. Постмодернізму властивий

плюралізм основ, множинність ключових причинних зв'язків, детермінант. Суспільствознавчі теорії не просто різноманітні. Кожна з них стверджує свій тип універсальності. Постмодернізм не прагне спростовувати одну теорію на користь іншої, а готовий розглядати різні підстави як рівнозначні. Принцип постмодернізму – полістилізм – у соціальних науках виявляє себе в множинності основ соціального мислення. Характеризуючі недоліки постмодернізму як нової *методологічної парадигми* в рамках культури постсучасності, можна вказати на наступні. 1) Постмодернізм відхиляє поняття логіки, детермінізму, системи, закономірності. Розмаїтість дослідницьких підходів, постмодерністське "вирівнювання в правах" чіткості і тавтології, доказовості і голосливості, раціоналізму і агностицизму дезорієнтує суспільство в цілому. 2) Ігнорування причинно-наслідкової тканини буття є однією з головних проблем постмодерністського образу мислення, що має руйнівні наслідки для гуманітарного знання. Постмодерністська культура виправдовує факти порушення логічного мислення, не визнаючи за ним цінності, яка дає людині можливість адекватно сприймати причинно-наслідкову тканину об'єктивної реальності, що ставить під сумнів не лише соціогуманітарні науки, філософію, але й увесь спектр людського пізнання. 3) Постмодернізм сприяє деградації культури раціонального мислення і сприяє атомізації сучасного суспільства.

Визначаючи сильні сторони постмодерністського мислення, слід вказати на культурний поліфонізм, що відкриває простір для справжнього діалогу, відкритість історичного пізнання, звільнення від догматизму. Постмодерністська ситуація вносить новий досвід бачення і володіння своїми і чужими культурними цінностями, стимулює інтеграцію різноманітних культур, сприяє виробленню цілісного погляду на світ і формуванню єдиної взаємопроникаючої і взаємодоповнюючої культури людства.

**Т.Л. Надвинична, канд. псих. наук, наук. співроб.,
НДІ МЕВО ТНЕУ, Тернопіль**
prfurman&yandex.ru

ДВА СПОСОБИ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ПОЗИЦІЇ ЗАДАЧНОГО ПІДХОДУ

У зв'язку із сучасним бурхливим розвитком науки, з тенденцією до вищого рівня узагальнення, коли стає дедалі складніше простежити безпосередній зв'язок між емпіричними фактами та їх теоретичним осмисленням, особливо-го значення набувають проблеми методології. У даному контексті аналізований нами *задачний підхід* [Балл Г.О. У світі задач. – К.: Знання, 1986. – 48 с.; Надвинична Т. Теоретико-методологічне обґрунтування задачного підходу у психології // Психологія і суспільство / Гол. ред. А.В. Фурман. – 2008. – № 1. – С. 63-87; Фурман А. Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест "Хто підніме папірець?" // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 119-153], який розглядається як міждисциплінарний та універсальний, одночасно дозволяє системно вивчати об'єкт-предметну організацію

світу у свідомості людини та закономірності функціонування існуючих у ній взаємозв'язків, тобто постає як *ефективний метод* розв'язання складних, щонайперше соціогуманітарних, проблем.

Добре відомі як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, які займалися проблемами створення та розробки задачного підходу у форматі філософсько-психологічної теорії діяльності (Г.О. Балл, М.Я. Басов, Г.С. Костюк, А.Б. Коваленко, О.М. Леонтьев, Ю.І. Машбиць, Н.О. Менчинська, В.О. Моляко, А. Ньюела, С.Л. Рубінштейн, Г. Саймон, Л.М. Фрідман, А.В. Фурман, Д. Шоу та інші). За допомогою категорії "задача" вони пояснювали не лише зовнішні, а й внутрішні джерела активності особистості, а також указували на те, що психологічне поле виникнення і функціонування задач має досить великий діапазон та коливається від примітивної неспроможності відповісти на поставлене запитання до відсутності будь-якого варіанту виходу із складної життєвої ситуації, або від простого нерозуміння наукової ідеї до недостатньої кількості засобів її практичного втілення.

Обов'язковими компонентами задачі, як зауважує Г.О. Балл, є предмет задачі, що знаходиться у вихідному стані, та вимога, що має на меті привести цей предмет у потрібний стан [Балл Г.А. Основы типологии задач. – К.: Ин-тут кибернетики АН УССР, 1979. – С. 32]. Якщо у розпорядженні суб'єкта наявні готові засоби досягнення потрібного стану і він це розуміє, то має місце випадок так званої *безпроблемної задачі*, а якщо у суб'єкта немає таких засобів або вони неясні, то завдання породжує *проблемну ситуацію* [Панибратов В.Н., Слинин Я.Л. Логический анализ форм научного поиска. – М.: Наука, 1986. – 164 с.; Фурман А.В. Психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій: Дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. "Педагогічна та вікова психологія". – К., 1994. – 449 с.]. Остання уже містить у собі вимоги до діяльності, початкові умови і фіксовані ускладнення та перешкоди на шляху досягнення потрібного стану; причому основною передумовою виникнення її є саме *проблемна задача*, що трактується як ситуація, яка вимагає від суб'єкта деякої дії, спрямованої на знаходження невідомого на основі використання його зв'язків з відомим за умов, коли суб'єкт не володіє способом (алгоритмом) цієї дії. Такі задачі характеризуються великим ступенем новизни та невизначеності для того, хто їх розв'язує, та вимагають докладання не тільки значних розумових та емоційних зусиль, а й, у разі відсутності готового алгоритму їх вирішення, ще й самостійного створення прийнятних способів та методів досягнення очікуваного результату. Основними ознаками таких задач є: а) досягнення невідомого, відкриття нового знання чи способу дії; б) спосіб подання знання, що спонукає суб'єкта до отримання нової інформації, що йому невідома на даний момент; в) трудність, для здолання якої суб'єкт ще не готовий; у даному разі проблема ототожнюється з проблемною ситуацією, або є її першоджерелом чи незаперечною умовою.

Іншою типологічною характеристикою задачі є закритість чи відкритість. У широкому розумінні слова закритою задачею є тоді, коли існує лише одна правильна відповідь і вона чітко визначена. У складних життєвих ситуаціях частіше всього зустрічаються задачі другого типу – *відкриті*, які передбача-

ють варіативність очікуваних результатів, коли немає однозначно правильної відповіді. Однак у більшості випадків варіативність стосується не лише результату розв'язку, а й інших елементів задачі, зокрема її умов. Неоднозначність останніх зумовлює наступну типологію відкритих задач: а) "задачі з неповними умовами", коли потрібно здійснювати певні зусилля, щоб отримати додаткову інформацію; б) "задачі з надлишковими умовами", які вимагають виокремлення лише тих умов, які стосуються поставленої задачі та ігнорування усіх інших; в) "неправильні відкриті задачі", у яких не всі твердження, що містяться в умові є істинними.

Отже, є підстави говорити про існування принаймні *двох способів методологічної невизначеності* при розв'язуванні проблемних задач: по-перше, проблемні задачі, які характеризуються невизначеністю способів їх розв'язування, а по-друге – коли мовиться про так звані відкриті задачі, що характеризуються невизначеністю умов.

Л.Г. Ніколаєнко, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА УСТАНОВКА

Одним із важливіших питань в сучасному суспільствознавстві є питання природи історичного процесу, зокрема, питання про те, чи з необхідністю відбуваються історичні зміни, чи історичні події є результатом випадкового збігу обставин? Фактично це питання про те, чи мають місце в історії закони? Якщо в історії існують закони, то її можна пізнавати, а, отже й прогнозувати. А якщо ні? Тоді в історії панує свавілля.

Не секрет, існує багато вчених, хто заперечує об'єктивне існування історичних законів або принижує їх світоглядне значення з огляду на те, що нібито наявність таких законів обмежує людську свободу. Але вони намагаються уникнути звинувачень у легітимації сваволі. Тому їх відповідь на зазначене питання досить специфічна – історію треба розуміти, а не намагатися її пояснювати, тобто шукати в ній закони. Приблизно таку відповідь ми знаходимо у великій низки авторів. перш за все це В. Дільтей, Г. Ріккерт, М. Вебер, К. Поппер та інші.

Ще пару десятиліть тому, принаймні у нас, постановка подібного питання викликала б подив, бо в марксизмі принципова відповідь на нього давно дана – історія здійснюється за законами, які ми й маємо пізнавати. Закони історії не від природи. Це закони, у згоді з якими відбуваються взаємодії між великими групами людей і у першу чергу – класами. Історичні події – результат цих взаємодій.

Але та соціальна ситуація, в яку ми нині потрапили призвела до досить небезпечного результату, принаймні, в суспільствознавстві, – методологічної невизначеності, яка може бути зрозумілою ще й як методологічна, а ширше, світоглядна дезорієнтація.

Історична свідомість, можлива лише тоді, коли великими групами усвідомлюється перспектива їх соціального буття, що передбачає якісні його зміни.

Заперечення історичних законів, зокрема, з позицій принципу розуміння, такої перспективи не дає. Заперечення історичної перспективи, в тому числі і науковими засобами, є провокативним актом, наслідками якого є націоналізм і прихована легітимація тих соціальних порядків, де правило насилля. Хіба секрет, що в історії донині правила сваволя.

Здавалося б, що так звана свобода вибору методологічної позиції, яку усі ми нібито отримали в результаті конституювання так званої плюралістичної демократії, спричинила світоглядний хаос, в якому право на думку інтерпретується як право на істину, яка проголошується будь-яким висловлюванням. Проте плюралізм думок в науці має право на існування лише до моменту встановлення істини. Тому не дивно, що виникла нагальна потреба реінтерпретації практично усієї понятійної системи в соціальних науках і особливо тих основоположних понять, що мають безпосередній світоглядний зміст. Одним з таких понять і є поняття *історична необхідність*.

Яким же чином, як правило, "спростовують" положення про те, що історичні зміни відбуваються з необхідністю? Один з способів є підміна поняття *історична необхідність* поняттям *історична повторюваність* і на підставі того, що події неповторні, стверджують, що історичні закони якщо й існують, то не мають того значення, яке їм надає марксизм. За Марксом закон є об'єктивним, внутрішнім та необхідним зв'язком між явищами. Щодо історичної повторюваності, то про неї у творах основоположників марксизму згадується лише двічі. У першому випадку йдеться про те, що повторюваність в історії є виключенням, а в другому про те, що історія повторюється двічі, спочатку у вигляді трагедії, а потім – у вигляді фарсу. Але ж без повторюваності не буває законів! То як же розв'язується ця проблема в марксизмі? Відповідь на питання дають самі класики. Зокрема, К. Маркс пише: "Люди самі роблять свою історію, але вони її роблять не так, як їм заманеться, при обставинах, які не самі вони обрали, а є безпосередньо в наявності, дані їм і перейшли від минулого." (К. Маркс. Восемьнадцатое брюмера Луи Бонапарта. Сочинения, II изд., т. 8, с. 119) Тобто, є об'єктивні обставини, серед яких для суб'єктів соціально-історичних дій головними є інші суб'єкти (індивіди і групи), які займають певне статусне місце в соціально-класовій та стратифікаційній структурах суспільства, та ресурси, що є у їх розпорядженні і які теж функціонально залежні від зазначених структур.

Отже стійкі структурні зв'язки між класами і групами людей з необхідністю у кожен момент їхнього сумісного життя визначають характер їхніх дій, як сказав би М. Вебер, орієнтованих на інших. Результатом цих дій є події, а історичними серед таких дій стають лише ті з них, що не лише відбиваються у повсякденному соціальному досвіді міжкласових взаємодій, а стають визначальними і у подальших міжкласових відносинах, бо відкладаються у часі у формі соціальної пам'яті.

Намагаючись розібратися у проблемі історичної повторюваності, наприклад, К. Поппер наводить приклади одиничних понять: "Олександр Великий", "Комета Галлея", "Перша світова війна" тощо. Він вбачає в них лише імена, якими позначено одиничні історичні але неповторні явища. Логік Поппер не

розібрався в логічній структурі подібних одиничних понять. Олександрів багато, Великий – один Македонський. Теж саме з кометами. Розберемо більш складне поняття ніж "Перша світова війна". Наприклад, "Велика Французська буржуазна революція 1789-1794". Це не просто ім'я (назва), а поняття історичної науки, ознакою чого є не лише вказівка на дату. В ньому присутні: класифікація події, оцінка її історичної значимості, клас-суб'єкт дій, вказівка на силу впливу на подальші події в світі тощо.

То чи повторюються подібні події? Вказівка на роки свідчить, що це неповторна подія, я якій віддано належне тим, хто у цей час безпосередньо приймав в ній участь. Слово **революція** вказує на періодичну повторюваність відповідної системи однопорядкових дій (тут буржуазії як суб'єкта) незалежно від країни, результатом чого є певна множина однотипних подій, розкиданих в часі буржуазного буття. А слово **буржуазна**, у свою чергу, вказує історичну особливість суб'єкта історичних дій, як і на те, що ці дії були соціальними, – спрямованими проти інших суб'єктів історії, якими, згідно з принципу історизму є феодали (монархія). Коли буржуазія стане контрреволюційною силою, її дії зміняться на історично проилежні.

Кожне поняття має власну логіко-смыслову структуру. Історичні поняття не є виключенням. Дослідження цієї структури – шлях до виявлення історичної необхідності в повторюваних діях як засобу їх раціоналізації. Логічний зв'язок слів у зазначеному словосполученні й є поняттяутворюючим зв'язком, а виявлення процесу перетворення слова в поняття з наступним виявленням його світоглядного смислу – головне в процесі методологічного самовизначення науковця, що має бути для нього не лише методологічною установкою, а й шляхом до соціального самовизначення.

С.П. Оржеховський, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ А. ШЮЦА

Розробляючи свій варіант феноменологічного вчення засновник соціальної феноменології А. Шюц перш-за-все намагався вирішити питання соціального пізнання та його об'єктивності, тобто, тут для нього головною проблемою виступало завдання отримання такого знання соціальної дійсності, яке б можна було назвати науковим, або, інакше раціональним, що створювало певні вимоги до такого знання: воно повинно передбачати події, відповідати нормам логічної несуперечності та давати змогу отримати нове знання про об'єкт і т. д.. У своїх теоретичних розробках він в першу чергу опирався з одного боку на феноменологію Е. Гусерля, а з іншого на "розуміючу" соціологію М. Вебера.

Проте, як ми знаємо з історії філософії в той час панувала думка, що гуманітарне знання, знання про людину, про соціальну та історичну дійсність не може бути строго науковим, а повинно опиратися на методи які передбачають фіксацію його неповторності та індивідуальності. Таке знання "наук

про дух" – це знання отримане шляхом опису та інтерпретації. Щоб вирішити цю проблему Макс Вебер вирішив зробити саму людину, об'єкт гуманітарних та суспільних наук раціональною, приписавши людині як предмету своєї "розуміючої" соціології такий атрибут, як цілераціональність, отже тільки раціонально діюча людина може стати предметом аналізу веберовської соціології. Соціолог приписує раціональність людині та світу її діяльності. Проте така строга раціональність і раціональні типи та моделі, що вона задавала не могли адекватно описати людську діяльність і дати наукове знання, адже діяльність людини не обмежується тільки цілераціональністю. Потрібні були ґрунтовніші дослідження.

Такими дослідженнями стали роботи Альфреда Шюца. Те що він зробив, так це спробував побудувати світ соціальної дійсності на основі раціональності, але при цьому кардинально розширив поняття раціональності – залишивши за цілераціональністю тільки сферу соціальної діяльності.

Головним мотивом людської діяльності за А. Шюцом виступає усвідомлення того що людина народжуючись в цьому світі обов'язково має померти, і цей факт виступає засадничим у створенні людиною проектів свого життя, які проте підкоряються одному проекту, що даний для неї імпліцитно. "Я знаю, що я помру, і боюсь померти. Це базове почуття ми передбачаємо назвати фундаментальною тривогою"... "З фундаментальної тривоги витікає множина взаємопов'язаних систем надій і турбот, потреб і задовольень, шансів і ризиків, які стимулюють людину в природній настанові намагатися оволодіти світом, подолати перепони, будувати проекти та здійснювати їх" [Альфред Шюц. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 422]. Ці проекти постійно коригуються в залежності від біографічної ситуації, характеру самої людини, соціального оточення. Далі людина народжується в певному суспільстві з наперед даними культурними смислами, це та ситуація з якої вона повинна виходити. Це знання поділяється на два шари: те що само собою розуміється, воно дано в мові та певному, якщо можна так виразитися, етосі і те знання, яке є для людини проблематичним згідно її екзистенційного проекту. Воно повинно бути вирішене в достатніх для неї і для її мотивів об'ємах. І тут виступає цілераціональність, тільки тоді ми маємо справу з соціальною діяльністю, коли людина ставить перед собою мету та її вирішує тими засобами, які передбачає мета, при цьому повинно враховуватись і те знання, яке само собою розуміється. Рецепти вирішення певної проблеми чи теми свідомості беруться з біографії самого суб'єкта соціальної діяльності, якщо ж не має таких рецептів, це теж може стати темою свідомості. На відміну від соціальної діяльності, проста поведінка передбачає інтенційність, тобто зверненість на певний предмет чи людину.

Ще одною важливою особливістю освоєння людиною навколишнього світу є те, що вона пізнає наперед дану їй дійсність відносячи все до певних типів, тобто людина пізнає дійсність типово. В людському суспільстві існують типи різного порядку, і крім випадків коли людині даний інший в його безпосередньому сприйнятті, інша людина також дана типово. Ця типовість передбачає закріплення за об'єктом певних ознак, які поширюються на інші

схожі об'єкти, що дає змогу віднести інші схожі об'єкти до певного класу об'єктів. У випадку з людиною на основі біографічних даних чи певних соціальних закріплених правил поведінки, людина сприймає іншого виходячи з ознак які притаманні його типу, тобто є характерними у випадку біографічного досвіду спілкування чи є передбачені соціально закріпленим типом поведінки. При цьому біографічні і соціальні типи зазвичай переплітаються.

Соціальний вчений за Шюцом повинен діяти двояким чином. З одного боку соціальний вчений повинен створювати в залежності від проблеми певні розумові моделі, які б являли собою ідеальні типи, вони детерміновані проблемою, яку хоче вирішити вчений і є певною моделлю людини, що проте обмежена тільки приписаними вченим значеннями, звідси робиться певні висновки що до того як буде діяти ця модель. Вже тут соціальний дослідник ставить себе на місце моделі та розумово експлікує все значення смислів яке передбачає модель, в тому числі те, що само собою зрозуміло. З іншого боку вчений повинен при польових дослідженнях ставити себе на місце досліджуваного, можна сказати бути в його шкурі, звідси це дослідження передбачає безпосереднє спілкування з досліджуванним при виясненні його мотивів та біографічної ситуації, сюди потрібно також додати суспільно-культурні детермінанти, що виявляються перш за все в мові. Головне завдання вченого тут виявити набір соціальних типів і ті смисли які вони передбачають, так як вони детермінують поведінку індивіда.

Отже раціональність соціальної дійсності та соціальної діяльності людини у Альфреда Шюца передбачає, що знання наук про людину, гуманітарних і суспільних наук є науковим і до певної міри відповідає науковим критеріям. Проте науковість суспільних наук в цьому випадку обмежена свободою індивіда, який виявляється сам обмежений культурно-суспільними детермінантами і своєю екзистенційною ситуацією. Критерії науковості можуть стосуватись тільки суспільних типів, однак науковість такого знання може бути порушена принциповою свободою індивіда. Відчужуючись від людини витворена нею дійсність набуває певних сталих форм, по відношенню до яких можливе наукове пізнання.

А.В. Фурман, д-р псих. наук, проф., ТНЕУ, Тернопіль
pfurman@yandex.ru

ВІТАКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА ЯК ВИКЛИК МЕТОДОЛОГІЧНІЙ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У розвитку соціогуманітарних наук, як відомо, друга половина ХХ ст. характеризувалася істотним зростанням кількості конкуруючих парадигмальних систем і моделей, кожна з яких знаходила свою нішу культурного утвердження і соціального (у т.ч. професійного) зреалізування, а відтак заявляла про свої епістемологічні інтенції та методологічні потенції повноголоса, стримано, пошепки, або лишень засобами латентного артикулювання своїх творців. За такого специфічного парадигмального накопичення на рубежі

століть виникла ситуація явної парадигмальної надлишковості і навіть засміченості сфери соціогуманітарного знання, оскільки далеко не всі парадигмальні конструкції відповідали критеріальному набору складових парадигми, виокремленого Т. Куном (наявність символічних узагальнень) і довіри до окремих моделей, спільності цілей і прийняття науковцями за еталон кількох взірців розв'язання проблем) [див.: Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Сост. В.Ю. Кузнецов. – М.: ООО "Изд. АСТ", 2002. – 608 с.]. У такий спосіб на початку XXI століття реально постала проблема методологічного розмежування *парадигм* і *псевдопарадигм*, а у її суперечливому лоні – як один із можливих способів розв'язку – розробки *метاپарадигми*, упредметнення якої стосувалося б різноаспектних здобутків чинних парадигмальних підходів, моделей і схем, створених і з різною мірою повноти опрацьованих в історії соціогуманітарної думки.

У досвіді нашого методологування [див.: Фурман А.В. Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта; Тернопіль: Екон. думка, 2008. – 205 с.] вищезазначеним критеріальним вимогам відповідає *вітакультурна метاپарадигма* (далі – ВКМ-парадигма). Її максимально високий теоретико-саморефлексивний статус у царині соціогуманітарної науки пов'язаний із кількома вагомими причинами: *по-перше*, категорії "життя" і "культура" є тими межовими світоглядними універсалами, які у взаємодоповненні і поєднанні задають цілісний узагальнений образ світу (і його онтологію), зосереджують історично накопичений соціальний досвід людства як горизонт відомих програм і моделей ковитального зреалізування осіб, груп, організацій, етносів, націй, соціумів; *по-друге*, обґрунтовуючи гносеологічну важливість двох асоціативних рядів ("культура – фіксація – стагнація – соціалізація – відповідальність – рамки – несвобода" і "вітальність – організмічність – природність – енергетичний обмін – рух – безмежність – неможливість відповідальності"), ця метاپарадигма є внутрішньо суперечливою, амбівалентною за означенням, оскільки чітко відслідковує та вербалізує все багатство власних різноспрямованих тенденцій, що свідчать про її високий розвитковий потенціал, гомеостатичну здатність та конструктивну креативність; *по-третє*, у ключових пунктах ВКМ-парадигми наявні поснекласичні інтенції філософування, що отримують упредметнення у таких принципах постнекласичного стилю пізнання, як децентрація, фрагментарність, невизначеність, мінливість, контекстуальність, а також знаходять своєрідну об'єктивацію у методологічному інструментарії цієї метاپарадигми (скажімо, мислесхемам властиві нелінійність, циклічна незавершеність за структурою і способами оперування ними під час наукових пошуків) [Мединська Ю.Я. Вітакультурна парадигма і постмодернізм // Психологія і суспільство. – 2006. – №1. – С. 47-52]; *по-четверте*, у підсумку постмодерновий сегмент мінливості й невизначеності обстоюваної метاپарадигми, осідаючи як у базових методологічних настановленнях й орієнтирах, так і в унікальному інструментарії, інноваційних формах і методах різнорівневого методологування, є визначальним, переважаючим, і закономірно знаходить відображення у "чистому" мисленні і проблемній свідомості, котрі актуалізують як пульсуючі центри на межі відомого й неві-

домого, пізнаного й непізнаного, осмисленого й незрозумілого, залишаючи відкритим горизонт ідентифікаційного вибору її носіями типу, стилю та способу і теоретизування, і методологування, і філософування в цілому.

Отже, ВКМ-парадигма своєю рефлексивно-мислєдіальною позицією створює прецедент виклику, який адресується не стільки науці від соціальних реалій сучасного багатопроblemного життя, скільки постмодерністськи зорієнтованій соціогуманітарній думці з боку онтологом і парадигмальних конструкцій філософської методології. Мовиться, власне, про своєрідне накладання невизначеностей, котрі генеруються як пропонованою нами метапарадигмою, так і сучасним постмодерном. Проте в другому випадку методологічна невизначеність головно організується як відкрита проблемна ситуація, тоді як у першому — як чітко окреслена філософська чи наукова проблема, що може бути з часом і врешті-решт буде розв'язана. Це вказує, принаймні, на можливість істотного обмеження постмодернної довільності (за принципом "можливо все") ресурсно-мисленєвими засобами ВКМ-парадигми.

ЗМІСТ

Секція "ЛОГІКА ТА ДИСЦИПЛІНИ ЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ"

Алексюк І.А. Інтенційна семантика і проблема непромовлених речень	3
Андрушакевич М.М. Невербальні засоби комунікації як чинник впливу в аргументації	4
Бондажевська Л.С. Теорія помилок у Арістотеля	6
Вяткіна Н.Б. Прагматика референції або формальні моделі для реальних людей	8
Гаджисв В.В. Поняття "точка зору" в античній та формальній діалектиці	10
Голубниченко А.Н. Логические машины как инструмент получения новых знаний	11
Ільченко Г.О. Логічні методи побудови та перевірки слідчої версії	13
Ковальчук І.А. Епістемологія та сучасна епістемічна логіка: питання взаємозв'язку.....	14
Колотілова Н.А. Риторика та діалектика в концепції Квінтіліана.....	16
Комаха Л.Г. Основні етапи в аргументативному дискурсі	18
Кондратюк В.В. Формальний та неформальний підходи до правової аргументації: плюси та мінуси	19
Коротун О.О. Логічний аналіз понять рекламних повідомлень	21
Коханенко О.В. Логічний сенс проблеми теодицеї.....	22
Крикун В.Ю. Критична дискусія як методологія наукової діяльності в концепції К. Поппера	23

Мамедова Т.Е.	
Поняття "логічна істинність" у теорії аргументації Е.М. Барт	25
Мудра С.І.	
Інтуїція та дискурсивно-логічне мислення	27
Незабитовський Г.В.	
Невербальні характеристики брехні в аргументації	29
Орлов А.І.	
Правила аргументації (за П. Сергеїчем): компаративний аналіз	31
Перов О.В.	
Порівняння логічних особливостей визначення щастя в філософських доктринах стоїків і епікурейців	33
Політюк А.П.	
Ключові поняття аргументативної моделі С. Тулміна	35
Прокопенко М.М.	
Етотичний аргумент у концепції Д. Уолтона	37
Романів А.В.	
Логічний аналіз застосування запитань у сфері маркетингу	40
Синиця А.С.	
Філософія логіки та її інтерпретація В. Куайном	41
Соболевський П.А.	
Прагматичні аспекти прикладу та ілюстрації у концепції Хаїма Перельмана	43
Супрун Н.Т.	
Логічні погляди Памфіла Юркевича	45
Ущатовська Г.В.	
Критичний раціоналізм як передумова критичного мислення	46
Хоменко І.В.	
Поняття "брехня" в сучасній теорії аргументації	48
Шапіро О.О.	
Проблема класифікації аргументативних стратегій суб'єктів конфлікту	50
Щербина О.Ю.	
Шляхи удосконалення юридичного тексту як результат його семантичної інтерпретації	52

Секція "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

Бійовський М.Р. Діалогічність як форма реалізації основ раціональності у контексті методологічного аналізу	55
Богатая Л.Н. Многомерное мышление: ситуация терминологической неопределенности.....	57
Буруковська Н.В. Особливості еволюції філософської культури в глобалізованому світі: методологічний підхід	59
Владленова І.В. Трансформації засад фізико-математичного знання	61
Волик О.Ю. Психологічні практики та людиномірний дискурс	63
Галиновский С.А. Применение параметрической ОТС для анализа политических систем	64
Даренський В.Ю. Критика як методологічний парадокс	66
Девтерова С.В. Пізнавальні стратегії інтернет-комунікації	68
Дмитренко Н.В. Комунікативний аспект міждисциплінарності наукових досліджень живого	69
Дробович А.Е. Межі симетрій та співмірність онтології.....	71
Капитонова Т.А. Интегративный потенциал сетевой парадигмы в постнеклассической науке.....	73
Коваль М.Д. Співставлення ракурсів постановки проблем комунікації в творчості Г. Батіщева і К.-О. Апеля.....	75
Ковальова С.Б. Концепт-інновація (основні підходи та проблеми).....	76
Котовська О.П. Межі та перспективи сучасних соціогуманітарних підходів.....	77

Кравчук А.А. Про взаємозв'язок теоретизації геології та її соціокультурної функції у вирішенні екологічної проблеми.....	79
Кузнєцов В.І. Когнітивні метанауки в системі метанаук про науку	81
Мельник О.Л. Науково-освітній простір: інтеграційні перспективи.....	83
Метрюк (Коперльос) Р.Ю. Філософська концепція емпіричного й теоретичного знання.....	84
Мороз Г.В. Методологічна свобода як характеристика суб'єкта міждисциплінарного дослідження	86
Ніколаєнко Н.В. Світоглядні аспекти проблеми конструювання людської тілесності.....	88
Перова О.Є. Знання в науках про живе в контексті пізнавальних підходів сучасної біоетики	90
Пипич А.І. Соціальна наукова теорія й моральна та політична доктрини (філософсько-методологічні аспекти розрізнення).....	91
Самарський А.Ю. Когнітивна роль GRID в поширенні нелінійних підходів у науці.....	93
Сидоренко С.А. Комплексність дослідження екологічних практик в постнекласичному дискурсі	96
Сторожук А.П. Логічне обґрунтування арифметики за Г. Фреге	97
Супрун А.Г. Традиція як основна передумова виникнення наукового знання	98
Фомічєва М.В. Применение парадигмальной методологии в исследовании формирования западной традиции права Г. Бермана	100
Чайка Я.М. Особливості трансдисциплінарного наукового дискурсу	102
Черная А.Н. Проблема соотношения рационального и иррационального в современном знании.....	104

Чорноморденко Д.І.	
Методологічна складова екологічної культури	106
Шенгерій Л.М.	
Чи є логіка раціональною?	108
Ягодзінський С.М.	
Етика дискурсу наукової раціональності	108

Секція "МЕТОДОЛОГІЧНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ (ноумен vs. феномен)"

Гуменюк О.Є.	
Багаторівневість методологічної невизначеності у системі професійного методологування	111
Корабльова В.М.	
Віртуалістика як метаметодологія постсучасності	112
Кузь О.М.	
Соціальна реальність як механізм подолання відчуження в постсучасному філософському дискурсі	114
Морщакова О.С.	
Постмодернізм як нова методологічна парадигма	116
Надвинична Т.Л.	
Два способи методологічної невизначеності з позиції задачного підходу	118
Ніколаєнко Л.Г.	
Історична необхідність як методологічна установка	120
Оржеховський С.П.	
Методологічне значення концепції раціональності в соціальній феноменології А. Шюца	122
Фурман А.В.	
Вітакультурна парадигма як виклик методологічній невизначеності	124

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА IV

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 13.04.10. Формат 60х84^{1/16}. Вид. № 197-4. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 120. Ум. друк. арк. 7,67. Обл.-вид. арк. 11. Зам. № 210-5195.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.

E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.